

BBF00020

สังฆธรรมปาสาณีย์

(บาลี - ไทย)
ภาค ๗

SADDHAMMAPPAKĀSINĪ

(PĀLI-THAI)

PART VII

ฉบับปฐมฤกษ์

ปีที่ระลึกถึงโศกนาฏกรรมของครอบครัว ๒๐๐ ปี
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕

แปลจาก บุญชูชัย - อรรถกถาวิงวรณ์สังคายนี บำรุงพงษ์
สังฆธรรมปาสาณีย์ฉบับปฐมฤกษ์

โครงการวิจัยและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8295-36-2

สังฆกรรมปาฐกถา

(บาลี - ไทย)

ภาค ๗

SADDHAMMAPPAKĀSINĪ

(PĀLI-THAI)

PART VII

ฉบับปฐมฤกษ์

ปีที่ระลึกถึงมหามงคลวโรกาสฉลองครบ ๒๐๐ ปี
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕

แปลโดย บุญชูชัย - อานันท์ บุญชูชัย - อานันท์ บุญชูชัย
จัดพิมพ์โดย คณะกรรมการดำเนินงานโครงการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย

โครงการปริวรรตพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย
ที่ระลึกและแปลพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย

ISBN 974-8295-36-2

พระบรมราชาโฆวาท

“ฉันขออุทิศไมทหวา ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย
ฉันสับสนุนงานนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำขาสีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ให้ขงหนัก อย่าให้ข้ตแย้งกันไ้เป็นอันขาด เพราะ
ถ้าข้ตแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความมยงยากแก่
นักศึกษาค้ไปภายหลังว่า ที่ใตสงล้ขว่า จะแปลให้เข้าใจ
ไม่ได้แ่ข่มแ่ข้ง ก็ควรล้ค้วอธิบายคำก้ขไว้ด้วย”

(พระบรมราชาโฆวาทของพระบาทสมเด็จพะเจ้าอยู่หัว รัชกาล
ปัจจุบัน พระราชทานแ่สมเด็จพะอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพะสังฆราช
ญาโณทยมหาเถระ และคณะกรรมการของสมาคมศูนย์ค้คว้าทางพระ-
พุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้า้น้อมเกล้า ฯ ถวายพระคัมภีร์แปล เป็น
ภาษาไทยฉบับแรก เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๖)

พลเอกบุญชัย และ คุณหญิงจรัสลักษณ์ บำรุงพงษ์

ในโอกาสที่ข้าพเจ้าทั้งสองร่วมกับมูลนิธิภูมิพลโลกฯ

จัดพิมพ์พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นธรรมบรรณาการ

ขอให้พระพุทธศาสนาจงเจริญรุ่งเรืองสถิตสถาพรอยู่คู่กับประเทศไทยจนตราบนิรันดร์

พ.ศ. ๒๕๕๕ - คุณหญิงจรัสลักษณ์ บำรุงพงษ์

สมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกล-
มหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐม
กษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์
และประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕
ซึ่งเป็นวันสำคัญแห่งชาติวันหนึ่ง เรียกว่า วันจักรี จะมีกำหนดครบ ๒๐๐ ปี ใน
พุทธศักราช ๒๕๒๕ จึงเป็นโอกาสพิเศษ สมควรที่ฝ่ายพุทธจักรจะได้สร้าง
อนุสรณ์วัตถุรวมในมหกรรมครั้งนี้ด้วย

มูลนิธิภูมิพลโลกขุไคสนองพระคำรนั้น โดยนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่
ได้จัดทำตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระ-
คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยขึ้นน้อมถวาย เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษา
ของพระภิกษุสามเณร และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

โดยที่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นพระบาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
อรรถโยชนา ปกรณ์วิเสส และสหทาวีเสส มีอยู่เป็นจำนวนมาก ล้วนเป็นคัมภีร์สำคัญ

(๘)

ที่จะเป็นรากฐานการศึกษาพระปริยัติสัทธรรมต่อไปในภายหน้า จึงทรงเห็นสมควร
ประทานนามพระคัมภีร์ที่จัดพิมพ์ในชุดนี้ว่า ฉบับ "ภูมิพลโลกชู" อันเป็นพระบรมราช-
ฉายา ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เมื่อสมัยทรงผนวชเป็น
ภิกษุภาวะ เป็นการเฉลิมพระเกียรติองค์ศาสนูปถัมภกพระองค์นี้

เพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปสู่ความสำเร็จด้วยดี และทรงเห็นเป็นการ
สมควร ประกาศพระบัญชาให้เป็นที่ปรากฏเกียรติคุณสืบไป จึงทรงแต่งตั้งคณะ-
กรรมการอำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพลโลกชู เป็นที่
ระลึกในโอกาสฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังต่อไปนี้

๑. สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน)	ประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์
๒. พระวิสุทธาธิบดี (จิตวีโร)	รองประธานฝ่ายสงฆ์
๓. พระพุทธพจนวราภรณ์ (จินตาทโร)	รองประธานฝ่ายสงฆ์
๔. พลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์
(ถึงแก่อนิจกรรม)	ประธานกรรมการฝ่ายฆราวาส
๕. พลเรือเอก ม.จ.กาฬวรรณดิศ กิตฺกุล ร.น.
(สิ้นชีพิตักษัย)	รองประธานกรรมการ
๖. หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล	รองประธานกรรมการ
๗. คุณหญิงแสงเคื่อน ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๘. นายประเสริฐ ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๙. พลเรือเอกอนันต์ เนตรโรจน์ ร.น.	กรรมการ
๑๐. พลเรือเอกอภัย สีสกลิน ร.น.	กรรมการ

๑๑. นายโชติ สุวรรณโพธิ์ศรี	กรรมการ
๑๒. ท่านผู้หญิงพั้ว อรุณรักราชมณฑลเชียร	กรรมการ
๑๓. คุณหญิงอรุณ กิตติยากร	กรรมการ
๑๔. พลตรีสุธน สัตตบุศย์	กรรมการ
๑๕. นายระวี ภาวิไล	กรรมการ
๑๖. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑๗. อธิบดีกรมการศาสนา	กรรมการ
๑๘. นายวิสุทธุ์ บุญยกุล	กรรมการ
๑๙. นายพิพัฒน์ สุจินดา	กรรมการ
๒๐. นางศรีกาญจน์ สุจินดา	กรรมการ
๒๑. คุณหญิงลมัย หงษ์ยนต์ (ถึงแก่อนิจกรรม)	กรรมการ
๒๒. คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์	กรรมการ
๒๓. นางจวง นิตการณประสม	กรรมการ
๒๔. นางประไพ อมาตยกุล	กรรมการ
๒๕. นางสมจิตต์ สิทธิไชย	กรรมการ
๒๖. นางเครือทิพย์ ธรรมมงคล (ถึงแก่กรรม)	กรรมการ
๒๗. นางชนัดด์ ปิยะอุย	กรรมการ
๒๘. นางประภา จัยวัฒน์	กรรมการ
๒๙. นางอวยพร ปัตตพงศ์	กรรมการ
๓๐. นางยุพนา ธรรมโกวิท	กรรมการ
๓๑. นางอุษา จารุกุล	กรรมการ

(๑๐)

๓๒. นายมณีพันธุ์ จารุกุล

กรรมการและเลขานุการ

๓๓. นายสิริ เพ็ชรไชย

กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ขอจงถึงความเจริญ งามงาม ไพบูลย์ ในธรรม ของ สมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเป็นนิศย์ เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๒๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

ผลคำรวจเอก

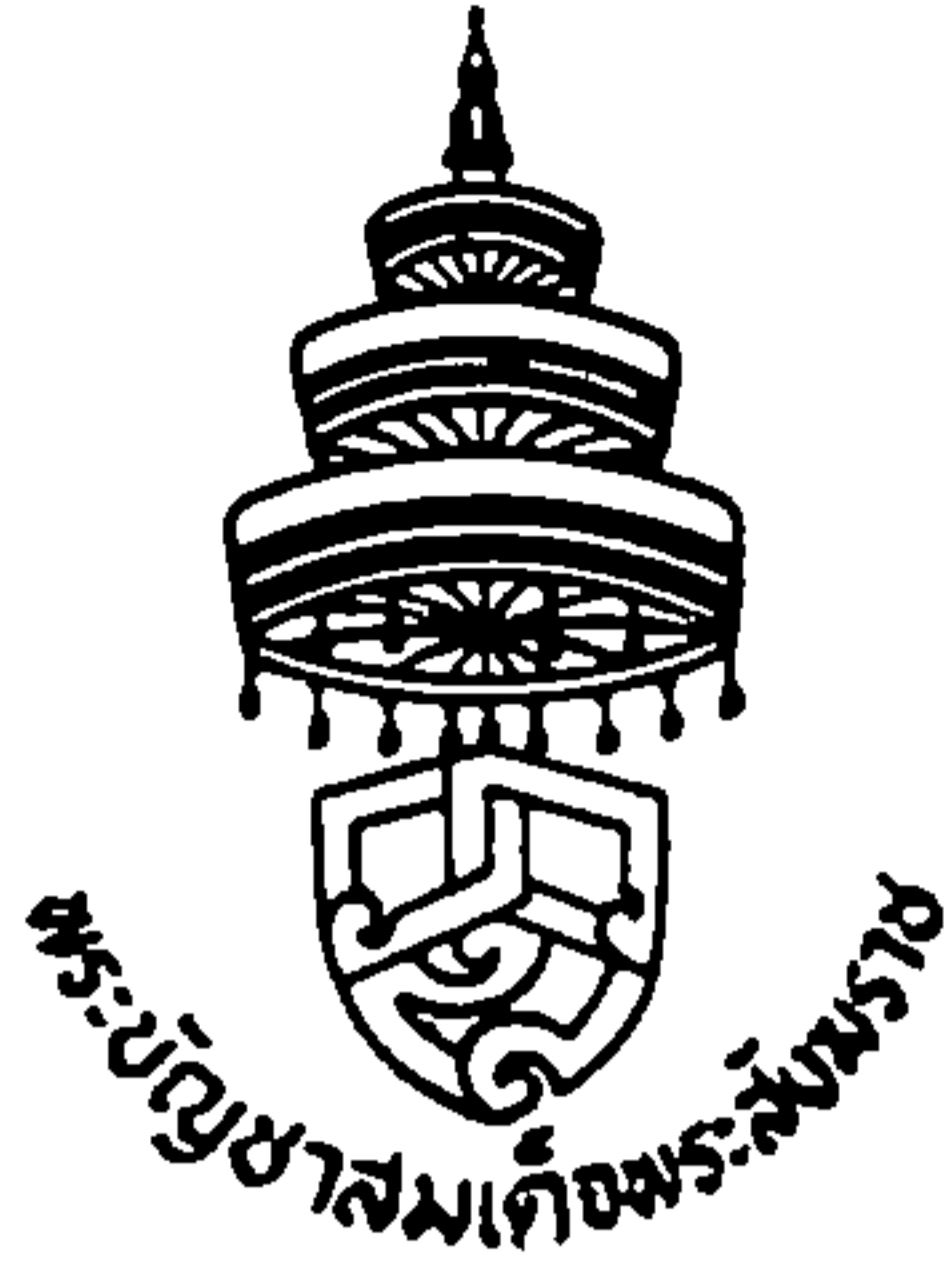
๑.

(ประเสริฐ รุจรวงศ์)

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

ผู้รับสนองพระบัญชา

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการในพระบัญชา นี้ เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครมาจนบัดนี้ จะครบสองร้อยปีในพุทธศักราช ๒๕๒๕
ควรที่ทางฝ่ายพุทธจักรจะได้สร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเพื่ออนุสรณ์ยวักยวามิ
มหกรรมครั้งนี้ด้วย มูลนิธิภูมิโศภิกฯ จึงสนองพระดำริ

เพื่อเปิดโอกาสให้พุทธบริษัทและเอกชนได้มีส่วนร่วมสร้างพระคัมภีร์ทางพระ
พุทธศาสนา โดยการเสนอแนะของมูลนิธิภูมิโศภิกฯ จึงทรงตั้ง

คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร

เป็นประธานกรรมการหาทุนสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิโศภิกฯ

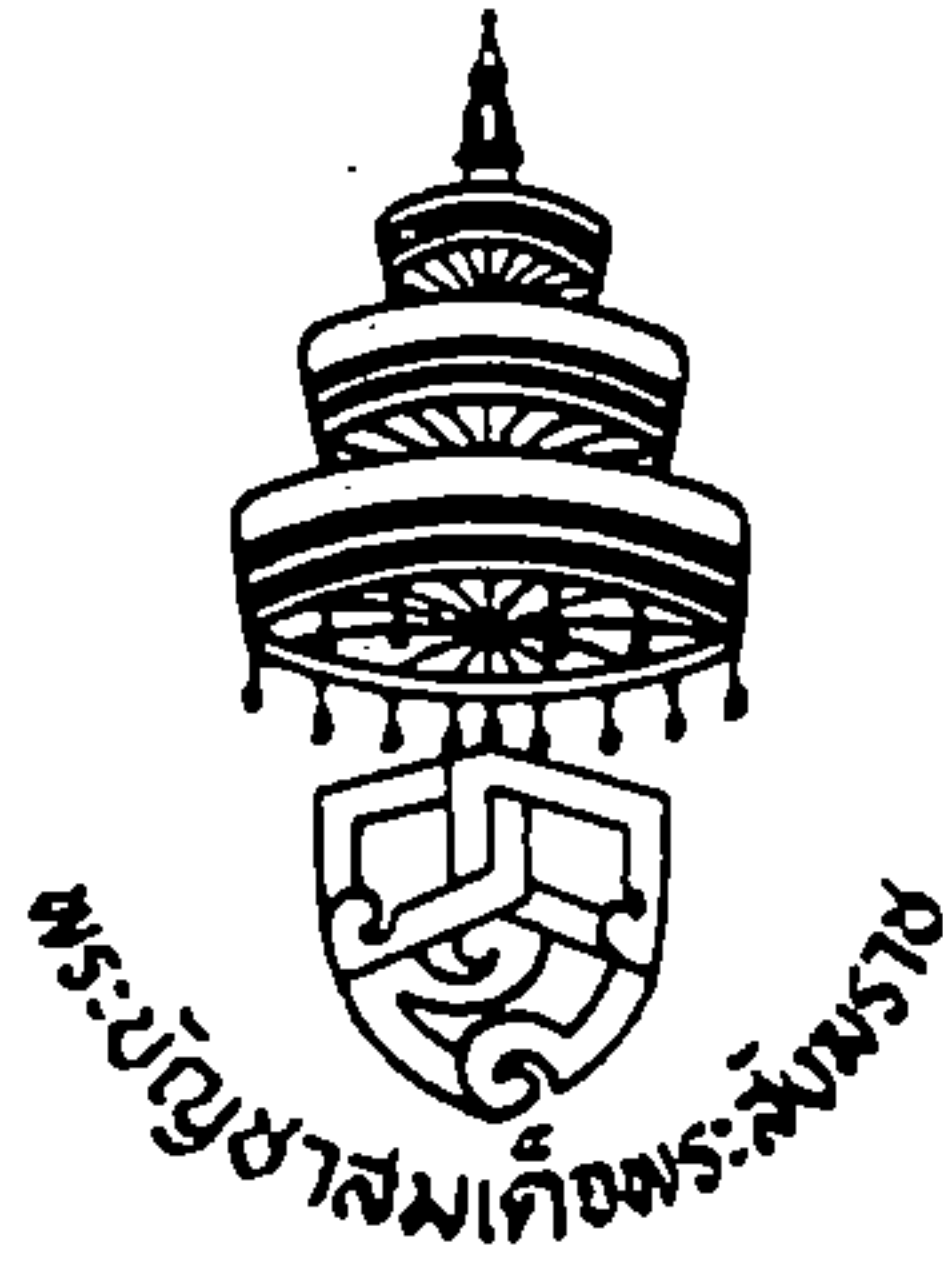
ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาลรักษาให้เจริญ งอกงาม ไพบูลย์
ในธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นนิศย์นิรันดร เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

พลตำรวจเอก *ป. ฐิตินันท์*

(ประเสริฐ ฐิตินันท์)

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิโศภิกฯ
ผู้รับสนองพระบัญชา

กระทรวงศึกษาธิการ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์ และประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕ ซึ่งเป็นวันสำคัญแห่งชาติวันหนึ่ง เรียกว่า วันจักรี จะมีกำหนดครบ ๒๐๐ ปี ในพุทธศักราช ๒๕๒๕ จึงเป็นโอกาสพิเศษ สมควรที่ฝ่ายพุทธจักรจะได้มีอนุสรณ์ยวดยิ่งรวมในมหกรรมครั้งนี้ด้วย

มูลนิธิภูมิพลโลกขุไต่สนองพระดำรินั้น โดยนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ได้จัดทำตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยขึ้นน้อมถวาย เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษาของพระภิกษุสามเณร และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

โดยที่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นพระบาลี อรรถกถา ฎีกา อัญญา อรรถโยชนา ปกรณวิเสส และสัททาวีเสส มีอยู่เป็นจำนวนมาก ล้วนเป็นคัมภีร์สำคัญ ที่จะป็นรากฐานการศึกษาพระปริยัติสัทธรรมต่อไปในภายหน้า จึงทรงเห็น

สมควรประธานนามพระคัมภีร์ที่จัดพิมพ์ในชุดนี้ว่า ฉบับ "ภูมิพลโลกษุ" อันเป็นพระบรมราชฉายา ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เมื่อสมัยทรงผนวช เป็นภิกษุภาวะ เป็นการเฉลิมพระเกียรติองค์ศาสนูปถัมภกพระองค์นี้

เพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปสู่ความสำเร็จด้วยดี และทรงเห็นเป็นการสมควรประกาศพระบัญชาให้เป็นที่ปรากฏเกียรติคุณสืบไป จึงทรงแต่งตั้งคณะเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานจัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพลโลกษุเป็นที่ระลึกในโอกาสฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังต่อไปนี้

คณะผู้อำนวยการจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพลโลกษุ

๑. นายมณีพันธุ์ จารุกุล	ผู้อำนวยการ
๒. นายสิริ เพ็ชรไชย	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
๓. นางอุษา จารุกุล	หัวหน้าฝ่ายธุรการ

คณะนักวิชาการประจำ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ. ๘	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
๒. นายวิเชียร บำรุงผล ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๓. นายทินกร ทองแก้วต ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๔. พันเอกพร้อม โพธิศิริ ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๕. นายสุรสี กาญจนพูน ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๖. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๗. นายมณฑุ์ จอดพิมาย ป.ธ. ๘	
๘. พระมหาประสิทธิ์ อินวโส ป.ธ. ๘	

๙. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง บ.ศ.๘
๑๐. นายจรัญ เลือดวง ป.ธ.๘
๑๑. นางสาวศิริรัตน์ กลัดจาย บ.ศ.๘
๑๒. นายเขื่อน เพ็ญสวัสดิ์ ป.ธ. ๗
๑๓. นายคำสอน จิตเจริญ ป.ธ.๗, พ.ม.
๑๔. นายสันติ ฤทธิเดช ป.ธ.๗, ศษ.บ.
๑๕. นายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ.๖, พ.กศ.
๑๖. นายบุญเตือน ขาวเอี่ยม ป.ธ. ๖
๑๗. นายประกวด พุฒินิยม ป.ธ. ๖
๑๘. นายจีรวัฒน์ ควรคำ ป.ธ. ๖
๑๙. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ. (โบราณคดี)
๒๐. นายศักดิ์ง ณะวัตต์ ป.ธ. ๔, ศศ.บ. (ภาษาไทย)
๒๑. ร้อยตรีทวี จันทอง นักปริวรรตอักษร
๒๒. อุบาสิกาพรหม เกิดเกษม นักปริวรรตอักษร
๒๓. อุบาสิกาบุญแก้ว ไพโรจน์ นักปริวรรตอักษร
๒๔. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ นักปริวรรตอักษร
๒๕. อุบาสิกาบุญสง พัยคมเรือง นักปริวรรตอักษร
๒๖. อุบาสิกาพรทิพย์ ศูนย์จันทร์ นักปริวรรตอักษร
๒๗. อุบาสิกากัลยา ไยสำลี นักปริวรรตอักษร
๒๘. อุบาสิกาสกาวัฒน์ หอมขจร นักปริวรรตอักษร
๒๙. อุบาสิกาสุภาพ กาญจนवास นักปริวรรตอักษร

คณะนักวิชาการพิเศษ

๑. อุบาสิกาแนบ มหานีรานนท์ (ถึงแก่กรรม)
๒. นายทองย้อย แสงสินชัย ป.ธ. ๘
๓. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ. ๘ มหาบัณฑิต
๔. นายสุวรรณ์ จินต์ประชา ป.ธ. ๘
๕. นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์
๖. นายสุรจิต สงสกุล ป.ธ. ๘ กุศุภบัณฑิต
๗. นายพิสิฐ เจริญสุข ป.ธ. ๘
๘. นายวินัย ตะเภาพงษ์ ป.ธ. ๘ กุศุภบัณฑิต
๙. นายสารี อินสอน ป.ธ. ๘

คณะเจ้าหน้าที่ธุรการ

๑. นางสาวชลอ สว่างช่วง
๒. นางสาววิภา เพ็ญสามพราน
๓. นายศิวกกร โมรวงศ์
๔. นางสาวพวงเงิน อุษชิน
๕. นางสาวพูนสุข ปานสวี
๖. นางพิกุล บำรุงผล
๗. นายเกษมวงศ์ บุรณะศิริ
๘. นางสาวสนธยา สันยพงศ์
๙. นางสุมาภรณ์ ลักษิตานนท์

(๑๖)

๑๐. นางสาวมยุรี พาหา

๑๑. นางสาวศรีประภา สุริยผล

๑๒. นางสาวอุบล แก้วจรัส

๑๓. นางซัสวาสดี นิเกตน้อย

๑๔. นางทิพย์วดี ภูทอง

๑๕. นายประนม พลคงนอก

ขอจงถึงความเจริญ งามอกงาม ไพบูลย์ ในธรรม ของสมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๒๔ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๒๒

ปลัดารวเอก

(ประเสริฐ รุจิรวงศ์)

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกขุ

ผู้รับสนองพระบัญชา

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการ นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ ในพระบัญชา
เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระตำมกีร์ทางพระพุทฺธศาสนาเป็นภาษาไทย

ด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม

และ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

(๑๘)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๓๑

First published : 1988

ISBN 974-8295-36-2

สงวนลิขสิทธิ์
ในการคัดลอก แปร และคั้ดแปลง
ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกขุ ในบริเวณวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalo Bhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ไตฺทรงเทศนาโปรด
เวไนยสัตว์ให้ไต่บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสส์สา คำสอนของพระองค์ที่ทรง
แสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์
เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสัทธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระปริยัติ**
สัทธรรม ในบรรดาพระสัทธรรมทั้งสาม พระปริยัติสัทธรรม มีความสำคัญ
มาก เมื่อพระปริยัติสัทธรรมยังดำรงอยู่ตราบไต่ **พระปฏิบัติสัทธรรม** และ
พระปฏิเวธสัทธรรม ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสัทธรรมเสื่อมสูญแล้ว
พระปฏิบัติสัทธรรม และพระปฏิเวธสัทธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติ
สัทธรรมจึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว
พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ไต่ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็น
พระพุทฺธวจนะขึ้นสู่การสั่งคายนาเป็นครั้งแรก ค้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระ-
พุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก ไต่จัดหมวดหมู่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ไต่แก่
พระวินัยปิฎก **พระสุตตันตปิฎก** และ **พระอภิธรรมปิฎก** พระไตรปิฎกนี้
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปาฬิ** หรือ **พระบาลี**

กุลบุตรผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสัทธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระ-
ไตรปิฎกหรือพระบาลีนี้ให้รู้ซึ่ง ทั้งบทพยัญชนะและอรรถะ จึงจะปฏิบัติไต่ถูกต้องตรง
ตามพระพุทฺธวจนะ ไต่มีการศึกษาเล่าเรียนในคานพระปริยัติสัทธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้ง
พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่ง เรียกว่า
คันถธุระ คู่กับ วิปัสสนาธุระ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ อันเป็นส่วนแห่ง

พระปฏิบัติสัทธรรม การศึกษานั้นยอมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้ง
มติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธานุญาตเรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ ตามความหมาย
ที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เป็นสังคตีกาจารย์ในครั้งแรก
มีพระมหากัสสป พระอุบาลีและพระอานนท์ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึก
คำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนี้เรียกว่า
อรรถกถา มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก
เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอน
และบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงห์พอนเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับ
พระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่ สำนักมหาวิหาร ในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจ
เข้าใจเรื่องราวในอรรถกถา กุลบุตรจำต้องศึกษาภาษาสิงห์พอน ซึ่งเป็นภาษาก
ลำบากแก่กุลบุตรผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอธิบายพระพุทธรวจนะจึงไม่
แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก็ารอัยปีเศษ
พระเถระทั้งหลาย มีพระพุทธโฆสะ พระพุทธทัตตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้
แปลอรรถกถาภาษาสิงห์พอนเป็นภาษาบาลี อันเป็นต้นตอภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุท-
ธศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์แก่อุภโยคไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งอธิบายความในอรรถกถาเป็นคัมภีร์ เพื่อให้เข้าใจ
พระพุทธรวจนะชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า ฎีกา มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า มูลฎีกา
และคำอธิบายฎีกาเดิมต่อมาอีกเรียกว่า อนุฎีกา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็น
เงื่อนงำขอข้อที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า คณฐูปาท อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมี
คู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธภาพ บอกความหมาย
ของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า อัคตโชนา

คัมภีร์เหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณพิเศษ แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทธิมคค์หรือ อภิธรรมมัตตสังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถา แล้วมีคัมภีร์แก้ต่อมาเรียกว่า ฎีกา เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญจุสา แก่คัมภีร์พระวิสุทธิมคค์ และคัมภีร์ชื่ออภิธรรมมัตต-วิภาวินี แก่ปกรณอภิธรรมมัตตสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นตันติภาษา คือ ภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือ ภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่าพระบาลี และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารูความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องตรงแท้ ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุกติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด ลุ่มหลงในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น กุลบุตรผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ไวยากรณ์เหล่านี้ เรียกว่า สัททาวีเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง นิรุกติศาสตร์ บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ออนุฎีกา ปกรณพิเศษ และสัททาวีเสสเหล่านี้เป็นต้น และไต่จารไว้ด้วยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียนอักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธวจนะ ทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับการชำระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎกภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้วที่พิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้ เผยแพร่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศพระราชาคณะภิกษุที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประສาหะโดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา ให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักงันไป ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ มูลนิธิภูมิพลโลกขุ ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชดำยาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย ตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่น และฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบทอดงาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็ถูกต้อง

มูลนิธิภูมิพลโลกขุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับปัจจัยบริจาคจากเจ้านายและผู้มีจิตศรัทธาสรางพระคัมภีร์เป็นพุทธบูชา และอุทิศให้แก่วัดเจกบุคคลเป็นรายยก ดังได้ประกาศพระนามและนามในทุกหน้าพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับ พระคัมภีร์สังฆกรรมปกาสนี ภาค ๑ พากย์คู่ภาษาบาลี-ไทย นี้ พลเอกบุญชัย และ คุณหญิงจรัสลักษณ์ บำรุงพงษ์ สร้างเพื่อให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสถิตสถาพรอยู่คู่ประเทศไทย

มูลนิธิภูมิพลโลกขุ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ขออำนาจแห่งมหากุศลอันเกิดจากการสร้างพระคัมภีร์นี้ ได้โปรดบันดาลให้ พลเอกบุญชัย และ คุณหญิงจรัสลักษณ์ บำรุงพงษ์ ประสพความสุขความเจริญ มีความเกษมศานต์ยืนค้ำในธรรมตลอดไปทุกเมื่อ เทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกขุ

เพื่อการคนควาทางพระพุทธศาสนา

๑๕ มกราคม ๒๕๓๑

คำปณิญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ขำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยนั้น มูลนิธิภูมิพลโลกขุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อัญญา คัมภีร์ อรรถโยชนา ปกรณ์พิเศษ และสัททวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้เป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักษรและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้ การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิ ฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษา ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาทได้แพร่ไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา

๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้า

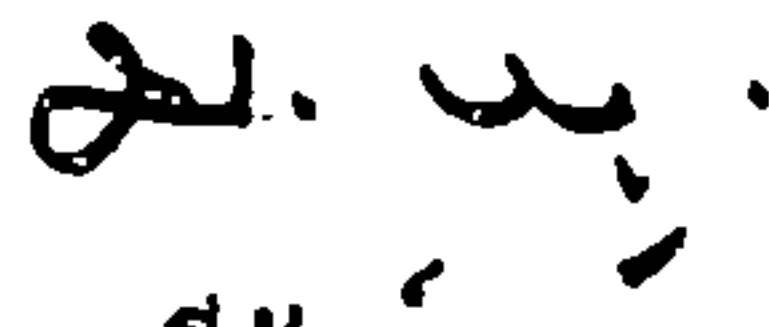
เดียวกัน โดยแยกเป็นสองคอลัมน์ เป็นสองพากย์ ซ้ายขวา เป็นสองภาษาบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ยิ่งแก่พระสงฆ์ เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ใดเรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คนไทย "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิ ฯ จะทำคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแพร่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ การพิมพ์ พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี ภาค ๗ ฉบับพากย์คู่ ภาษาบาลี-ไทย ครั้งนี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระเพื่อเผยแพร่คำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

ขออันสืบแห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ใดที่พิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นผลวปัจจัยให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุขได้คัมภีร์พระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั่วกันเทอญ.

(นายมณีพันธุ์ จารุกุล)

ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิย

แนะนำ
พระคัมภีร์สังฆกรรมปกาสนี
อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคปกรณ์

คำว่า **สังฆกรรมปกาสนี** หรือในภาษาบาลีเรียกว่า **สทุธมฺมป-**
ปกาสนี เป็นชื่ออรรถกถาของพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคปกรณ์ สำหรับพระคัมภีร์
 ปฏิสัมภิทามรรคปกรณ์นั้น ข้าพเจ้าได้เขียนคำแนะนำไว้แล้วในคัมภีร์ชุด ฉบับภูมิพโลภิกขุ
 ว่า ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร อัครสาวก ได้บรรยายไว้เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรง
 พระชนมอยู่ และพระธรรมสังคีติกาจารย์ได้ยกขึ้นสู่การสังคายนา นับเนื่องอยู่ในพระ-
 สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ลำดับที่ ๑๒ จัดเข้าเป็นเล่มที่ ๓๑ ในพระไตรปิฎกฉบับ
 สยามรัฐ ซึ่งมูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้นำมาชำระและพิมพ์เป็นปกรณ์ไว้ แบ่งเป็น ๒ ภาค

ความหมายของคำว่าสังฆกรรมปกาสนี

เมื่อพิจารณาถึงความของคำที่ท่านได้ตั้งชื่อเฉพาะไว้ แยกออกได้เป็น
 ๒ คำ คือ **สังฆกรรม** คำหนึ่ง **ปกาสนี** อีกคำหนึ่ง **สังฆกรรม** ในภาษาบาลีว่า
สทุธมฺม ยังแยกออกเป็น **ส** คำหนึ่ง กับ **ธมฺม** คำหนึ่ง

ส คำหน้า ย่อมาจาก **สนฺต** คำว่า **สนฺต** แปลว่า ผู้สงบ ก็ได้
 แปลว่า มีอยู่ ก็ได้ แปลว่า อันบุคคลสรรเสริญ ยกย่อง ก็ได้ ส่วน **ธมฺม** คำหลัง

แปลว่า สภาวะ คำสอน ธรรมชาติ รวมกันเข้าเป็น สหุตมม ในภาษาไทยใช้ว่า **สังฆธรรม** จึงมีความหมายได้เป็น ๓ นัย คือ

๑. ธรรมของท่านผู้สงบคือสังฆบุรุษ ไต่แก พระอริยบุคคล มีพระพุทธเจ้า และพระสาวก เป็นต้น

๒. ธรรมที่มีอยู่จริง ปราภฏอยู่จริง ไม่ใช่ธรรมที่ไม่มีอยู่จริง (โดยปรมาตถ์) อย่างอาตมณที่พวกเดียรถีย์กำหนดไว้

๓. ธรรมที่ได้รับยกย่อง สรรเสริญ เพราะประกอบด้วยคุณ มีธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เป็นต้น ไม่ใช่ธรรมที่ถูกตำหนิโดยประการเดียว เหมือนอย่างธรรมของพวกลัทธินอกพระศาสนา

คำว่า **ปกาสินี** นั้น แปลว่า ประภาศ ให้แจ่มแจ้ง ใหญ่ชัด

รวม สหุตมม กับ ปกาสินี เป็น สหุตมมูปกาสินี หรือ สังฆธรรมปกาสินี เป็นชื่ออรรถกถาของพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งมีความหมายว่า เป็นอรรถกถา ที่ประกาศพระสังฆธรรมให้แจ่มแจ้ง ใหญ่ชัด เป็นคำอธิบายขยายความของพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคให้แจ่มแจ้งชัดเจนนั่นเอง

ประวัติการรจนาคัมภีร์

ท่านผู้รจนาคัมภีร์นี้ คือ พระมหานามเถระ เป็นชาวลังกา สำนักมหาวิหาร สำนักเดียวกับพระพุทธโฆษาจารย์นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาผู้มีชื่อเสียง

ท่านไต่กล่าวไว้ในตอนท้ายแห่งพระคัมภีร์นี้ว่า ท่านอุตรมณฑ์อุบาสก ไต่สร้างบริเวณ
คือเสนาสนะขึ้นไว้ในสำนักมหาวิหาร ท่านไต่พำนักอยู่ในอุตรมณฑ์บริเวณนี้ และไต่
แต่งอรรถกถาสัทธรรมปกาสินีสำเร็จในปีที่ ๓ หลังจากการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้า
โมคคัลลานะกษัตริย์ลังกาทวีป ไต่ตรวจสอบดูรายพระนามกษัตริย์ของลังกา มีพระเจ้า
โมคคัลลานะชื่อเดียวกันในกรุงอนุราธบุรี ๒ พระองค์ องค์ที่ ๑ สิ้นพระชนม์ พ.ศ.
๑๐๓๘ องค์ที่ ๒ สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๑๐๘๐ ไต่ทราบว่าองค์ใดแน่ ถ้าเป็นองค์ที่ ๑
ก็เป็นในปี พ.ศ. ๑๐๔๑ ถ้าเป็นองค์ที่ ๒ ก็เป็นในปี พ.ศ. ๑๐๘๓ จึงควรสันนิษฐาน
รวม ๆ ไปว่า พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีอุบัติเป็นวรรณกรรมขึ้นมา ในพุทธศตวรรษ
ที่ ๑๑ คือประมาณ ๑,๕๐๐ ปีเศษมาแล้ว เป็นการแต่งขึ้นภายหลังพระคัมภีร์วิสุทธิ-
มรรค ซึ่งอยู่ในรัชกาลพระเจ้ามหานาม กษัตริย์แห่งลังกา เมื่อประมาณ พ.ศ. ๙๕๓
นับว่าพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีมีอายุมากพอสมควร

ในคัมภีร์จุฬคันถวงศ์ยังไต่กล่าวไว้ว่า พระคัมภีร์อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค
นี้ พระมหานามเถระแต่งโดยได้รับอาราธนาจากอุบาสกชื่อมหานาม ชื่อเดียวกับท่าน
ผู้แต่งควย

เนื้อหาของพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี

ท่านผู้แต่งไต่กล่าวไว้ในคำเริ่มและลงท้ายพระคัมภีร์ว่า ไต่พรรณนาความ
แห่งพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีไปตามลำดับ เดินตามสูตรและข้อยุติ ทั้งลัทธิของตน

และไม่เกาะเกี่ยวกับลัทธิอื่น รวบรวมข้อเสนอแนะและนัยอรรถกถาเดิม มาเรียบเรียง
อรรถกถาสัทธรรมปกาสินี ความทั้งนี้แสดงว่า ท่านมีใต้แต่งขึ้นโดยอัตโนมัติ หาก
ใต้อาศัยอรรถกถาเดิม เข้าใจว่าคงจะเป็นอรรถกถาสัทธรรมปกาสินีแต่งขึ้นเป็นคัมภีร์ใหม่

เนื้อเรื่องเริ่มต้นด้วยคัมภีร์อรรถกถาคือคำเริ่มพระคัมภีร์ ท่านใต้พรรณนา
ความในปฏิสัมพันธ์มรรคปวงค์ ไว้อย่างละเอียด ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ หมวด คือ
๑. มหาวรรค หมวดขนาดใหญ่ ๒. มัชฌิมวรรค หมวดขนาดกลาง หรือเรียกว่า
ยุกนัทธวรรค และ ๓. จุลวรรค หมวดขนาดเล็ก หรือเรียกว่าปัญจวรรค และใต้
มีคำลงท้ายที่เรียกว่า นิคมกถา ไว้อย่างสมบูรณ์

สัทธรรมปกาสินีฉบับอักษรไทย

ใต้มีการพิมพ์พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีเป็นอักษรไทย โดยใต้ปริวรรตจาก
อักษรขอมมาแล้ว แต่ครั้งรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ มหามกุฏราชวิทยาลัยเป็น
ผู้พิมพ์ ท่านผู้ชำระครั้งนั้น คือ พระพิมลธรรม (นาค สุนนาคเถระ) วัดอรุณราช-
วราราม ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพสุธี อยู่วัดสุทัศน์เทพราราม

เหตุที่พิมพ์นั้น เนื่องจาก พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว องค์เอกอัครพุทธศาสนูปถัมภก ทรงมีพระราชดำริที่จะ
ยกย่องพระพุทธศาสนาตามพระปริยัติธรรม ซึ่งเป็นมูลแห่งการปฏิบัติใต้ถูกต้อง มี
พระราชปรารภว่า พระมหากษัตริราชเจ้าแผ่นดินสยามแต่ครั้งก่อน ทรงเป็น

(๓๐)

พุทธศาสนูปถัมภก ไต่ทรงรับพระราชภาระอุปการะพระปริยัติสังฆธรรม เช่น รัชกาลที่ ๑
โปรดให้ชำระปกรณ์ที่หาได้ในเวลานั้น แล้วโปรดให้จารไว้ ซึ่งเป็นต้นฉบับของปกรณ์
ที่สร้างขึ้นในภายหลัง รัชกาลที่ ๕ โปรดให้ชำระปกรณ์เหล่านั้น ซึ่งเป็นชั้นพระบาลี
คือพระไตรปิฎก แล้วโปรดให้ตีพิมพ์ไว้ ตั้งแต่นั้นมาการศึกษาพระปริยัติสังฆธรรมก็กระทำ
ไต่ง่ายดาย พระมหากษัตริย์ราชทรงมีพระบรมราชานุญาตให้สืบต่อกันตลอดมา

ประจวบกับขณะนั้น สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ
สมเด็จพระราชชนนี ไต่เสด็จสวรรคต (ประสูติ พ.ศ. ๒๔๐๖ สวรรคต พ.ศ. ๒๔๖๒)
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญทักษิณานุป-
ธานถวายแด่สมเด็จพระราชชนนี ทรงมีพระราชปรารภจะทรงพิมพ์ปกรณ์ชั้นอรรถ-
กถา จึงไต่ถวายให้เป็นการธุระของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ-
วโรรส สกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น พร้อมด้วยพระ-
เถรานุเถระ ไต่ช่วยกันชำระปกรณ์ชั้นอรรถกถาเหล่านั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงเป็นพนักงานจัดพิมพ์
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอุทิศพระราชปิติตานมัยกุศลอันเกิดแต่การ
สร้างพระคัมภีร์เพื่ออุปการะพระปริยัติธรรมถวายแด่สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี
พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระราชชนนี และทรงอุทิศพระราชกุศลให้แก่เทพยดา และ
มนุษย์เหล่าอื่นด้วย ขอความทรงจำเวลานี้ ไต่ประกาศเป็นภาษาบาลีไว้ ณ วันที่ ๒๑
พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๓ ข้าพเจ้าไต่เก็บความมากล่าว ณ ที่นี้

การพิมพ์พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินีไต่มีขึ้นในครั้งนั้น เป็นหนังสือบาลีอักษร

ไทยจำนวน ๔๖๐ หน้าพิมพ์ แต่ไม่ตลอดทั้งคัมภีร์ เป็นหนังสือเพียงครึ่งคัมภีร์ คือเริ่มแต่
คันถารัมภกถา ไปจบแค่อินทรียปโรปริยัตตญาณิทเทศวัดฒนาเท่านั้น

สัทธรรมปกาสินีฉบับภูมิพโลกษุ

เนื่องจาก นายมณีพันธุ์ จารุกุล อุปนายกสมาคมศูนย์คนกว่าทางพระพุทธ-
ศาสนา ขอให้ข้าพเจ้าช่วยแปลพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย
เป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ เพื่อเป็นแนวทางศึกษาวิจัยพระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มารรค
ปกรณ์ ซึ่งเป็นหลักการศึกษาระปรียัตธรรมแต่ครั้งพุทธกาล ข้าพเจ้าได้แปลสัทธรรม-
ปกาสินีภาษาบาลีฉบับอักษรไทยที่มีอยู่แล้วนั้น และได้ตรวจสอบกับฉบับฉัฐสังคีติ และ
ฉบับอักษรโรมันที่มีอยู่ เมื่อแปลจบฉบับอักษรไทยได้ครั้งหนึ่งแล้ว ตอนหลังไม่มีอักษร
ไทย ได้อาศัยฉบับอักษรพม่าและอักษรโรมัน แปลต่อไปจนจบ ได้พบว่าพระคัมภีร์นี้เป็น
คัมภีร์สำคัญยิ่งทางพระพุทธศาสนา คัมภีร์หนึ่ง แต่ยังไม่สมบูรณ์ เพราะฉะนั้นเห็นสมควร
ปรึวรรตมาเป็นอักษรไทยเสียใหม่บริบูรณ์ ได้ตรวจดูฉบับอักษรขอมที่วัดบวรนิเวศวิหาร
และที่หอสมุดแห่งชาติแล้ว หาต้นฉบับอักษรขอมไม่ได้ ซึ่งหมายความว่าฉบับอักษรขอม
ขาดอยู่ เห็นจะเป็นด้วยเหตุที่ขาดต้นฉบับนี้เอง ดังนั้น ท่านผู้ชำระในครั้งนั้นจึงได้
ทำค้างไว้ครึ่งเดียวในตอนต้น มุลนิธิภูมิพโลกษุ เห็นสมควรบูรณะให้เต็มบริบูรณ์
รองศาสตราจารย์ศรีกาญจน์ สุจินดา กรรมการมูลนิธิภูมิพโลกษุ มีศรัทธาปรึวรรต
จากอักษรโรมันเป็นอักษรไทยในตอนหลังจนจบบริบูรณ์

(๓๒)

เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๑๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พลตำรวจเอก ประเสริฐ รุจิรวงศ์ ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกขุ นำคณะกรรมการเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลสมทบทุนมูลนิธิภูมิพลโลกขุ และได้นำต้นฉบับพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีอักษรไทยที่ได้ปริวรรตแล้วนั้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพระราชวโรกาสที่ระลึกงานพระราชพิธีรัชดาภิเษก และทรงเจิมเพื่อเป็นสิริมงคลในการที่จะดำเนินงานตามโครงการต่อไป ซึ่งเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าฯ และเป็นนิมิตหมายแห่งการประกาศพระสัทธรรมสืบต่อไปไม่ขาดสาย เป็นการสืบต่องานที่ยังค้างอยู่แต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สำเร็จลุล่วงไป

การชำระพระคัมภีร์ สัทธรรมปกาสินี ภาษาบาลีนั้น มีความจำเป็นต้องชำระมาตั้งแต่เล่มต้น เพื่อจัดวรรคตอนให้เป็นระบบเดียวกัน มูลนิธิฯ ได้มอบภาระให้นายวิเชียร บำรุงผล ป.ธ.๘ (ถึงแก่กรรมแล้ว) ซึ่งเป็นผู้ชำนาญการของมูลนิธิฯ เป็นผู้ชำระจนจบบริบูรณ์ โดยอาศัยฉบับฉันทสิริสังคีติ และฉบับอักษรโรมันเป็นคู่มือในการชำระตลอดไป มูลนิธิฯ ได้จัดพิมพ์พากย์บาลีแล้ว ตลอดพระคัมภีร์รวมเป็น ๔ ภาค

ส่วนคำแปลเป็นภาษาไทยนั้น มูลนิธิฯ ได้จัดแปลเป็นภาษาไทยขึ้น เพื่อประโยชน์แก่สาธุชนผู้ใฝ่ธรรมจะไดทราบข้อความและนำไปใช้ปฏิบัติธรรมได้ และได้ตั้งคณะกรรมการตรวจคำแปลนั้นอีกชั้นหนึ่ง

เพื่อให้การดำเนินงานสร้างพระคัมภีร์ของมูลนิธิฯ ได้สำเร็จตามปณิธานที่ตั้งไว้ โดยจัดพิมพ์พระคัมภีร์ที่เป็นพากย์ คือภาษาบาลีคัมภีร์ และภาษาไทยอีกคัมภีร์

หนึ่ง ในหน้าเดียวกัน

อนึ่ง ในการเขียนภาษาบาลีด้วยอักษรไทยนั้น อาจารย์บางท่านก็นิยมเขียนตัวอักษรตามภาษาบาลี บางท่านก็เขียนตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตฯ ถ้าหากจะขอให้เขียนอย่างเดียวกัน ก็เหลือวิสัยจะทำได้เพราะอ้างว่าเคยมี และอีกทั้งราชบัณฑิตฯ ก็ยอมรับรอง ว่า ถูกต้องทั้ง ๒ อย่าง จึงได้ปล่อยให้ตามอัธยาศัยตามถนัดของอาจารย์แต่ละท่าน

ทางมูลนิธิฯ ได้จัดทำพระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินีพากย์ขึ้น ๘ เล่มด้วยกัน
คือ

พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี พากย์ภาค ๑ เริ่มตั้งแต่คัมภีร์มกกาไปจนจบปริยญญยนิทเทสวักขณา คุณชนันต์ ปิยะอุย สร้างเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ นายพุมปิยะอุย ผู้เป็นบิดา

พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี พากย์ภาค ๒ เริ่มตั้งแต่ ปริยญญยนิทเทสวักขณา ไปจนจบสุตมยญญานนิทเทสวักขณา คุณหญิงอรุณ กิตติยากร สร้างเพื่อเป็นการคารวะรำลึกถึงพระคุณ คุณอุษา-คุณมณีพันธุ์ จารุกุล

พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี พากย์ภาค ๓ เริ่มตั้งแต่ สิลมญญานนิทเทสวักขณา ไปจนจบจริยานานัตตญญานนิทเทสวักขณา คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์ และคณะสร้างถวายโดยเสด็จพระราชกุศลเป็นพุทธบูชา

พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี พากย์ภาค ๔ เริ่มตั้งแต่ ภูมินานัตตญญานนิทเทสวักขณา ไปจนจบอินทริยปโรปริยัตตญญานนิทเทสวักขณา คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒน์

และคณะ สร้างถวายโดยเสด็จพระราชกุศลเป็นพุทธรูปชา

พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๕ เริ่มตั้งแต่ อาสนยานุสณญาณ-
นิตเทศวัดฉนวนา ไปจนจบ ทิฏฐิกถาวัดฉนวนา คุณหญิงมาลี พ. สนิทวงศ์ ณ อยุธยา

คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ

ม.ล. พวงร้อย อภัยวงศ์

คุณศศิธร หิรัญบุรณะ

คุณพรทิพา พินิตกาญจนพันธ์

และคุณพรเพ็ญ กীরเรืองชัย

สร้างเพื่อถวายพระราชกุศลแด่พระบรมราชวงศ์จักรี

พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๖ เริ่มตั้งแต่ อานาปานัสสติกา
ไปจนจบอินทริยกถาวัดฉนวนา ครอบครั้ว "นาวาอากาศเอกอำนาจ-คุณสุภัทรา ทัพพะรังสี"
สร้างถวายเป็นพุทธรูปชาและอุทิศกุศลแด่บุพการี

พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๗ เริ่มตั้งแต่ วิโมกขกถา ไปจน
จบสุญญกถาวัดฉนวนา พลเอกบุญชัย และคุณหญิงจรสลักษณ์ บำรุงพงษ์ สร้างเพื่อให้พระ-
พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสถิตสถาพรอยู่คู่ประเทศไทย

พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๘ เริ่มตั้งแต่ ปัญญาวัคค์ ไปจน
จบนิคมกถา "ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม" สร้างถวายโดยเสด็จพระราชกุศลเป็นพุทธรูปชา

เป็นอันว่าพระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี พากย์คู่ ซึ่งยังไม่เคยมีมาเลยใน
ภาษาไทย ได้สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ ในฉบับภูมิพโลภิกขุ คราวนี้

ขอเทพยดาอารักษ์และสาธุชน จงโปรดอนุโมทนางานสร้างพระคัมภีร์ ที่
สำเร็จลงทั้งนี้โดยทั่วกันเทอญ.

ส.ส. เพ็ชรไชย

(นายสิริ เพ็ชรไชย)

หัวหน้าฝ่ายวิชาการ มูลนิธิภูมิพลโลกกษุ

คณะผู้ดำเนินงานจัดสร้างพระคัมภีร์
ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

นายมนต์พันธุ์ จารุตุล

อุปนายกสมาคมศูนย์คนควาทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
และผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม
และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าคณะผู้ดำเนินงาน

คุณอุษา จารุตุล

นายกสมาคมศูนย์คนควาทางพระพุทธศาสนา
ผู้บรรยายธรรมะของสมาคม ฯ กรรมการ
ผู้ช่วยผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และรอง
ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายธุรการ

นายสิริ เพ็ชรไชย

กรรมการสมาคมศูนย์คนควาทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และหัวหน้าฝ่าย
วิชาการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษร
โบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์สังคหกรรมปกาสนี ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ. ๘	ประธานกรรมการ
๒. นายวิเชียร บำรุงผล ป.ธ. ๘	กรรมการ
๓. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ. ๘	กรรมการและเลขานุการ
๔. รองศาสตราจารย์ศรีกาญจน์ สุจินดา	ปริวรรตจากอักษรโรมัน
๕. นางสาววัฒนา สุภวัน ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๖. นางสุนันทา วุฒิมานานนท์ ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๗. นางสาวปรางทิพย์ แยมเพกา ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๘. นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์ ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๙. นายอารมณ สุคใจ ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๐. นางสาวเกษสุตา สุประทีชธู ป.กศ.สูง	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๑. นายประยุทธ์ สาธรสุด ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๒. นายทองพูล แสนบุญศรี ป.ธ. ๘	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๓. นายวิรัตน์ อุนนาทรวรากร ป.ธ. ๘	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๔. นายช่วงชัย เวียงสิงห์ก่อ ป.ธ. ๘, พ.ม.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๕. นายอารมณ สุคใจ ศศ.บ. (โบราณคดี)	ตรวจทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๑๖. นางสาวปรางทิพย์ แยมเพกา ศศ.บ. (โบราณคดี)	ตรวจทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๑๗. นายปัญญา สละทองตรง ป.ธ. ๘	ตรวจทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ

(๓๘)

๑๘. พระมหาบุญศักดิ์ รัตนวงศ์ ป.ธ. ๑ (เขมร)	ตรวจทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๑๙. นายหนูพันธ์ ขำหินตั้ง ป.ธ. ๖	ตรวจทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๒๐. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ. (โบราณคดี)	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๑. นายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ. ๖, พ.กศ.	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๒. นายบุญเตือน ขาวเอี่ยม ป.ธ. ๖	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๓. นายคำสอน จิตเจริญ ป.ธ. ๑, พม.	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๔. พระมหาประสิทธิ์ ชินวโส ป.ธ. ๘	ตรวจสำนวนขั้นสุดท้าย
๒๕. นายจรัญ เสือดวง ป.ธ. ๘	ควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๒๖. นางสาวชลอ สว่างช่วง	ดำเนินการจัดพิมพ์
-

พระคัมภีร์

สัทธรรมปกาสินี อรรถกถาปฏีสัมภิทามรรค

บาลี-ไทย

ภาค ๗

SADDHAMMAPPAKĀSINĪ AṬṬHAKATHĀ PAṬISAMBHIDĀMAGGA

Pāli - Thai

Part VII

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๓๑

สารบัญ
ศัพท์รวมปกาสินี อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค
(บาลี-ไทย)
ภาค ๑

เรื่อง	หน้า
๕. วิโมกขกถา	๑
๑. พรรณนาอุเทศแห่งวิโมกข์	๑
๒. พรรณนานิเทศแห่งวิโมกข์	๑๖
๖. พรรณนาคคิกถา	๘๘
๗. พรรณนากรรณกถา	๑๐๓
๘. พรรณनावิปลาสกถา	๑๑๘
๙. พรรณนามรรคกถา	๑๒๖
๑๐. พรรณนามัตตเปยยยกถา	๑๓๒
๒. ยุคนัทธวรรค	
๑. พรรณนายุคนัทธกถา	๑๔๕
๑. พรรณนานิเทศแห่งสุตตันตะ	๑๕๖

(๔๒)

๒. พรรณานิเทศแห่งธัมมทัจจวาร	๑๖๗
๒. พรรณาสัจจกา	๑๙๑
๑. พรรณานิเทศแห่งพระสูตรที่ ๑	๑๙๓
๒. พรรณาพระบาลีแห่งพระสูตรที่ ๒	๒๐๖
๓. พรรณานิเทศแห่งพระสูตรที่ ๒	๒๑๐
๓. พรรณาโพชฌงกกา	๒๑๗
พรรณาทสกะมีมูลมุลกทสกะเป็นต้น	๒๒๔
พรรณานิเทศแห่งพระสูตร	๒๓๒
๔. พรรณาเมคคากา	๒๓๗
๑. พรรณาอินทริยวาระ	๒๔๘
๒-๔. พรรณาวาระทั้ง ๓ มีพลวาระเป็นต้น	๒๕๓
๕. พรรณาวิรากกา	๒๕๕
๖. ปฏิสัมภิทากา	๒๖๓
๑. พรรณาวาระแห่งการยังธรรมจักรให้เป็นไป	๒๖๓
๒-๓. พรรณาสติปัฏฐานวาระเป็นต้น	๒๘๖
๔-๘. พรรณาวาระแห่งพระโพธิสัตว์ ๗ พระองค์เป็นต้น	๒๘๗
๙. พรรณาพุทธธรรมวาระทั้ง ๖	๒๘๙
๗. ธรรมจักรกา	๒๙๑
๑. พรรณาสัจจวาระ	๒๙๑
๒-๓. พรรณาสติปัฏฐานวาระเป็นต้น	๒๙๙

(๔๓)

๘. พรรณนาโลกุตรกถา

๓๐๐

๙. พรรณนาพลกถา

๓๑๗

๑๐. พรรณนาสุญญกถา

๓๕๖

๑. พรรณนามาติกา

๓๖๓

๒. พรรณนานิเทศ

๓๖๗

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ

ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับมุลนิธิภูมิพลโลกิกขุ

คำย่อ		คำเต็ม
วิ. มหาวิภงฺค.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค
วิ. ภิกฺขุณี.	วินยปิฎก	ภิกฺขุณีวิภงฺค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคฺค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลลวคฺค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. ส.	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนทวคฺค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค
ม. มุ.	มชฺฉิมนิกาย	มุลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสก
ม. อ.	มชฺฉิมนิกาย	อฺปริปณฺณาสก
ส. ส.	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
ส. นิ.	สํยุตฺตนิกาย	นิทานวคฺค
ส. ขนฺธ.	สํยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
ส. สพา.	สํยุตฺตนิกาย	สพายตนวคฺค
ส. มหา.	สํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
องฺ. เอกก.	องฺคฺตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ. ทุก.	องฺคฺตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต

คำย่อ	คำเต็ม
อง. ติก.	องค์ตฺตฺรนิกาย ติกนิปาต
อง. จตฺกก.	องค์ตฺตฺรนิกาย จตฺกกนิปาต
อง. ปญจก.	องค์ตฺตฺรนิกาย ปญจกนิปาต
อง. ฉกฺก.	องค์ตฺตฺรนิกาย ฉกฺกนิปาต
อง. สตฺตก.	องค์ตฺตฺรนิกาย สตฺตกนิปาต
อง. อฏฺจก.	องค์ตฺตฺรนิกาย อฏฺจกนิปาต
อง. นวก.	องค์ตฺตฺรนิกาย นวกนิปาต
อง. ทสก.	องค์ตฺตฺรนิกาย ทสกนิปาต
อง. เอกาทสก.	องค์ตฺตฺรนิกาย เอกาทสกนิปาต
ข. ขุ.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาจ
ข. ฐ.	ขุทฺทกนิกาย ฐมฺมปทคาถา
ข. อุ.	ขุทฺทกนิกาย อุทาน
ข. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก
ข. สุ.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต
ข. วิ.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ
ข. เปต.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุ
ข. เถร.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา
ข. เถรี.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา
ข. ชา.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก
ข. มหา.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทศ
ข. จุฬ.	ขุทฺทกนิกาย จุฬนิทฺเทศ
ข. ป.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค

คำย่อ	คำเต็ม	คำเต็ม
ช. อ.	ชุทฺตทกนิกาย	อปทาน
ช. พุทฺธ.	ชุทฺตทกนิกาย	พุทฺธวิส
ช. จริยา.	ชุทฺตทกนิกาย	จริยาปิฎก
อภ. ส.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภ. วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภังค
อภ. ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาตูกถา
อภ. ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคฺลปณฺณตฺติ
อภ. ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถ
อภ. ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภ. ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺจฺจาน

วิธีใช้ เช่น วิ.มหาวิภังค. ๑/๔๑๓. หมายถึง คัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	
สี.	สีหฬไปตถก	(ฉบับสิงหฬ)
ม.	มรम्मไปตถก	(ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฺจสงคฺคิตฺติไปตถก	(ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
รา.	รามณฺณไปตถก	(ฉบับมอญ)
โป.	โปราณไปตถก	(ฉบับไบลานเก่า)
อ.	อิงคฺคิสไปตถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ย.)
ก.	กตถจฺจิไปตถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET
as used in this pāli text
of
THE BHŪMIBALO BHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

a ᳵā ᳶi ᳷ī , u ᳸ū ᳹e ᳺo

CONSONANTS - 33

ก	ka	ข	kha	ง	ga	ฆ	gha	จ	ña
ฉ	ca	ฉ	cha	ช	ja	ฉ	jha	ณ	ña
ฎ	ṭa	ฏ	ṭha	ด	ḍa	ฒ	ḍha	ณ	ṇa
ต	ta	ถ	tha	ด	ḍa	ธ	dha	น	na
ป	pa	ผ	pha	บ	ba	ภ	bha	ม	ma
ย	ya	ร	ra	ล	la	ว	va		
ส	sa	ห	ha	ฬ	ḷa	ฌ	ṅ		

FIGURES

๑ 1 ๒ 2 ๓ 3 ๔ 4 ๕ 5 ๖ 6 ๗ 7 ๘ 8 ๙ 9 ๐ 0

COMBINATION

ก	ka	ก	kā	กิ	ki	กิ	kī
ก	ku	ก	kū	เก	ke	เก	kō

พระคัมภีร์

สัทธรรมปกาสินี อรรถกถาปฎิสัมพันธ์ามรค

บาลี-ไทย

ภาค ๗

ตคฺค สุตฺตฺนฺเต ตาว สุณฺณโต วิโมกฺโขติอาทิสฺสุ สุนฺณตาทกาเรน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺโต อริยมคฺโค สุนฺณโต วิโมกฺโข. โส ฺหิ สุนฺณตาย ธาตุยา อฺปฺปนฺนตฺตคา สุนฺณโต, กิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตคา วิโมกฺโข. เอเตเนว นเยน อนิมิตฺตาทกาเรน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺโต อนิมิตฺโต, อปฺปณฺหิตาทกาเรน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺโต อปฺปณฺหิตโตติ เวทิตพฺโพ?

ในวิโมกขกถานี้วินิจฉัยในสุดต้นตะกอน ใน คำว่า สุณฺณโต เป็นต้น มีความว่า อริยมรรค ซึ่งเป็นไปกระทำนิพพานให้เป็น อารมณ โดยอาการที่ว่างเปล่า ฟังทราบว่า ชื่อว่า สุณฺณโต วิโมกฺโข. ก็อริยมรรคนี้ ชื่อว่า สุณฺณตะ เพราะเกิดด้วยสุณฺณตธาตุ, ชื่อว่า วิโมกฺโข เพราะหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย. โดยนัยนี้แหละ อริยมรรคที่กระทำนิพพาน ให้เป็นอารมณ เป็นไปโดยอาการอันหานิมิต มิได้ ฟังทราบว่า ชื่อว่า อนิมิตฺโต วิโมกฺโข, อริยมรรคที่กระทำนิพพานให้เป็นอารมณ เป็นไปโดยอาการอันหาที่ตั้งมิได้ ฟังทราบว่า ชื่อว่า อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข.

เอโก ฺหิ อาทิตฺว อนิจฺจโต สงฺขาราเร สมฺมสตี. ยสฺมา ปน น อนิจฺจโต สมฺมสนมตฺเตเนว มคฺควุจฺจัน โหตี, ทฺวขโตปิ อนตฺตโตปิ สมฺมสตีทพฺพ- เมว, ตสฺมา ทฺวขโตปิ อนตฺตโตปิ

ก็พระโยคาวจรผู้หนึ่งพิจารณาสังขาร โดยความเป็นของไม่เที่ยง แต่ต้นที่เดียว. ก็เพราะมรรควุจรูณนะ (คือการออกจาก กิเลสแห่งมรรค) ย่อมมีด้วยเพียงแต่พิจารณา โดยความเป็นของไม่เที่ยง เท่านั้นหามิได้,

๑ วัชรธรรมคฺเค (๓/๓๐๐) โอโลเกตพฺพ.

คุณนารี โอทกานนท
อุทิศกุศลให้ นายโอบาส-นางเอม โอทกานนท

สมมุตติ. ตสฺส เอวํ ปฏิปนฺนสฺส
 อนิจฺจโต เจ สมฺมสนฺกาเล มคฺคจฺจนํ
 โหติ, อयํ อนิจฺจโต อภินิวีสิตฺวา
อนิจฺจโต จฺจนฺตติ นาม. สเจ ปนฺสฺส
 ทุกฺขโต อนตฺตโต สมฺมสนฺกาเล
 มคฺคจฺจนํ โหติ, อยํ อนิจฺจโต
อภินิวีสิตฺวา ทุกฺขโต, อนตฺตโต จฺจนฺตติ
 นาม. เอส นโย ทุกฺขโต อนตฺตโต
 อภินิวีสิตฺวา จฺจนฺตติ นาม.

จะต้องพิจารณาทั้งโดยความเป็นทุกข์ทั้งโดย
 ความเป็นอนัตตาที่เดียว, ฉะนั้นพระโยคาว
 จร ย่อมพิจารณาทั้งโดยความเป็นทุกข์ ทั้ง
 โดยความเป็นอนัตตา. เมื่อพระโยคาวจร
 นั้นปฏิบัติดังนี้ หากว่ามรรคจฺจนฺตติจะยอมเกิด
 ในกาลที่พิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง,
 พระโยคาวจรนี้ชื่อว่า ยึดโดยความเป็นของ
ไม่เที่ยงออกไปโดยอนิจจัง. ก็ถ้าในกาลที่
 พระโยคาวจรนั้นพิจารณาโดยความเป็นทุกข์
 โดยความเป็นอนัตตา มรรคจฺจนฺตติจะยอม
 เกิด, พระโยคาวจรนี้ ชื่อว่า ยึดโดยความ
เป็นของไม่เที่ยง ออกไปโดยทุกข์, โดย
อนัตตา. แม้ในการยึดโดยความเป็นทุกข์
 โดยความเป็นอนัตตา ออกไปก็มีดังนี้.

เอตฺถ จ โยปี อนิจฺจโต อภินิวีสิตฺวา,
 โยปี ทุกฺขโต, โยปี อนตฺตโต.
 จฺจนฺตติ นาม. ^๑ อนิจฺจโต จฺจนฺตติ

ก็ในอธิการนี้ แม้พระโยคาวจรใดยึดอยู่โดย
 ความไม่เที่ยง, แม้พระโยคาวจรใดยึดอยู่
 โดยความเป็นทุกข์, แม้พระโยคาวจรใด

สังฆกรรมปาฐาน. ๒-๗.๙-๑

^๑ วิสุมุติมคฺเค (๓/๓๐๕) โอโลเกตพฺพ.
^๒ ฉ. เจ.

คุณนารี โอทกานนท
 อุตฺตมคฺคให้ นายโอภาส-นางแอม โอทกานนท

โหติ, ตโยปิ ชนา อธิโมกฺขพหุลา โหนฺติ, สทฺธินฺทริยํ ปฏิภนฺติ, อนิมิตฺตวิโมกฺเขน วิมุจฺจนฺติ, ปจฺจ-
 มคฺคกฺขณฺเ สทฺธานุสํวริโน โหนฺติ, สตฺตสฺส
 จาเนสฺส สทฺธาวิมุตฺตา. สเจ ปน
 ทฺกฺขโต จฺญจํ โหติ, ตโยปิ ชนา
 ปสฺสทฺธิพหุลา โหนฺติ, สสมาธินฺทริยํ
 ปฏิภนฺติ, อปฺปณฺธิทฺตวิโมกฺเขน วิมุจฺจนฺติ,
 สทฺพตฺถ กายสฺสขิโน โหนฺติ.

ยียอยู่โดยความเป็นอนัตตา. ในกาลที่ออก
 ย่อมออกโดยอนิจจัง, ทั้ง ๓ ท่าน ย่อม
 เป็นผู้มากด้วยอธิโมกข์, ย่อมได้เฉพาะ ซึ่ง
 สทฺธินฺทริยํ, ย่อมหลุดพ้นด้วยอนิมิตตวิโมกข์,
 เป็นสทฺธานุสํวริ ในขณะแห่งมรรคที่ ๑,
 เป็นสทฺธาวิมุติในฐานะ ๑. แต่ถาออกโดย
 ทฺกฺข, ทั้ง ๓ ท่านเป็นผู้มากไปด้วยปัสสทฺธิ,
 ย่อมได้เฉพาะซึ่งสมาธินฺทริยํ, ย่อมหลุดพ้น
 ด้วยอปฺปณฺธิทฺตวิโมกข์, ย่อมเป็นกายสํกฺขิโน
 ทุกฐานะ.

ยสฺส ปเนตฺถ อรูปชฺฌามํ ปาทกํ โหติ,
 โส อคฺคผลฺลํ อุกฺโตภาควิมุตฺโต โหติ.
 อถ เนสํ อนตฺตโต จฺญจํ โหติ,
 ตโยปิ ชนา เวทพหุลา โหนฺติ,
 ปญฺณินฺทริยํ ปฏิภนฺติ, สฺสญฺญตฺตวิโมกฺเขน
 วิมุจฺจนฺติ, ปจฺจมคฺคกฺขณฺเ ธรรมานุสํวริโน
 โหนฺติ, ฉสฺส จาเนสฺส ทิฏฺฐิปปตฺตา,
 อคฺคผลฺลํ ปญฺญาวิมุตฺตาคี?

และในที่นี้ พระโยคาวจรใดมีรูปฌานเป็น
 ปาท, พระโยคาวจรนั้นเป็นอุกฺโตภาควิมุต
 ในผลอันเลิศ. ถ้าพระโยคาวจรเหล่านั้น
 มีการออกโดยอนัตตา, ทั้ง ๓ ท่านย่อม
 เป็นผู้มากไปด้วยเวท (ความรู้), ย่อม
 ได้เฉพาะซึ่งปญฺณินฺทริยํ, ย่อมหลุดพ้นด้วย
 สฺสญฺญตฺตวิโมกข์, ในขณะแห่งมรรคที่ ๑ ย่อม
 เป็นธรรมานุสํวริ, เป็นทิฏฺฐิปปตฺตะในฐานะ
 ทั้ง ๖, เป็นปญฺญาวิมุติในผลอันเลิศดังนี้แล.

๑ วิสุทฺธิมคฺค (๓/๓๐๖) โอโลเกตพฺพ.

คุณนารี โอทกานนท
 อุตฺตกุสลให้ นายโอภาส-นางเอม โอทกานนท

อปัจ มคฺโค นาม ปญฺหิ
 การณฺเห นาม ลภฺติ สรเสณ วา
 ปจฺจนี้เกน วา สกฺุณฺเนน วา อารมฺมณฺเณ
 วา อากมฺเนน วา... สเจ หิ
 สงฺขารุเปกฺขา อนิจฺจโต สงฺขารเ
 สมฺมสึทฺวา วุจฺจติ, อนิมิตฺตวิโมกฺเขน
 วิมฺุจฺจติ. สเจ ทุกฺขโต สมฺมสึทฺวา
 วุจฺจติ, อปฺปณฺหิตวิโมกฺเขน วิมฺุจฺจติ.
 สเจ อนตฺตโต สมฺมสึทฺวา วุจฺจติ,
 สฺุณฺญตวิโมกฺเขน วิมฺุจฺจติ. อิทํ สรสฺโต
 นาม นาม.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่ามรรคยอมได้ชื่อ
 ด้วยเหตุ ๕ อย่าง คือ ด้วยรสของตนบ้าง
 ด้วยธรรมอันเป็นข้าศึกบ้าง ด้วยคุณของตน
 บ้าง ด้วยอารมณ์บ้าง ด้วยการมาบ้าง.
 ก็ถ้าว่าสังขารุเบกขาญาณ พิจารณาสังขาร
 โดยความเป็นของไม่เที่ยง ออกจากกิเลส,
 ย่อมหลุดพ้นด้วยอนิมิตตวิโมกข์. ถ้าพิจารณา
 โดยความเป็นทุกข์ ออกจากกิเลส, ก็ยอม
 หลุดพ้นด้วยอปฺปณฺหิตวิโมกข์. ถ้าพิจารณา
 โดยความเป็นอนัตตาออกจากกิเลส, ก็ยอม
 หลุดพ้นด้วยสฺุณฺญตวิโมกข์. เท่าที่กล่าวมานี้
 ชื่อว่า ชื่อ โดยรสของตน.

อนิจฺจานุปสฺุสนาย ปน สงฺขารานํ
 มนวินิพฺุโกกํ กตฺวา นิจฺจนิมิตฺตธฺุวนิมิตฺต-
 สสฺุสตนิมิตฺตานิ ปหาย อากตฺตฺตา
 อนิมิตฺโต, ทุกฺขานุปสฺุสนาย สฺุขสฺุณฺญํ
 ปหาย ปณฺิธิปฺุถนํ สฺุกฺขาเปตฺวา
 อากตฺตฺตา อปฺปณฺิหิตโต, อนตฺตานุปสฺุสนาย

ก็เพราะอนิจฺจานุปสฺุสนา กระทบการแยก
 ความเป็นก่อนแห่งสังขาร ละนิจฺจนิมิต (นิमित
 ว่าเที่ยง) ธฺุวนิมิต (นิमितยั้งยืน) สสฺุสตนิมิต
 (นิมิตว่าแน่นอน) มาแล้ว วิโมกข์จึงชื่อว่า
 อนิมิตตะ (แปลว่าหานิมิตมิได้), เพราะ
 ทุกฺขานุปสฺุสนาละสฺุขสฺุณฺญายังความปรารถนา

สังฆธรรมปาสาณ. ๒-๗.๓-๑

คุณนารี โอทกานนท
 อุตฺตฺกศฺุสให้ นายโองาส-นางเอม โอทกานนท

อตฺตสตฺตปุคฺคสฺสณฺณํ ปหาย สงฺขาร๑
 สฺสณฺณโต ทิฏฺฐตฺตา สฺสณฺณโตติ อิทํ
ปจฺจนี้กโต นามํ นาม.

คือ ความตั้งใจให้เหือกแห้งไป มาแล้ว
 วิโมกข์จึงชื่อว่า อปฺปณฺหิตะ (แปลว่าหาที่ตั้ง
 มิได้), เพราะอนัตตานุปัสสนาละอัสสัณฺญา
 (ความสำคัญว่าเป็นตน) สัตตสัณฺญา (ความ
 สำคัญว่าเป็นสัตว์) และปุคฺคสฺสณฺญา (ความ
 สำคัญว่าเป็นบุคคล) เห็นสังขารโดยความ
 เป็นของว่างเปล่า มรรคชื่อว่า สฺสณฺณตฺวิโมกข์
 (แปลว่าว่างเปล่า) เทาที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า
ชื่อโดยธรรมอันเป็นขาคีก.

ราคาทีหิ ปน สฺสณฺณตฺตา สฺสณฺณโต,
 รูปนิมิตฺตาทีนํ, รากนิมิตฺตาทีนํเยว วา
 อภาเวน อนิมิตฺโต, รากปฺปณฺธิธอาทีนํ
 อภาวโต อปฺปณฺหิตโตติ อิทมฺสฺส
สฺสณฺณโต นามํ นาม. โสยฺ^๒ สฺสณฺณ^๓
 อนิมิตฺตํ อปฺปณฺหิตตฺตฺยจฺ นินฺพพานํ อารมฺมณฺณํ

อนึ่ง วิโมกข์ชื่อว่า สฺสณฺณตฺตะ เพราะว่างเปล่า
 จากกิเลสมีรากะเป็นต้น, ชื่อว่า อนิมิตฺตะ
 เพราะไม่มีรูปนิมิตเป็นต้น หรือรากนิมิต
 เป็นต้นนั้นเทียว, ชื่อว่า อปฺปณฺหิตะ เพราะ
 ไม่มีรากปณฺธิเป็นต้น เทาที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า
ชื่อโดยคุณของตนแห่งมรรคนั้น. มรรคนั้น

^๑ วิสฺสุทฺธิมคฺค. ๓/๓๑๕ สงฺขารานํ.

^๒ ฮี. โยยํ.

^๓ วิสฺสุทฺธิมคฺค. ๓/๓๑๕ สฺสณฺณตํ.

คุณนารี โอทกานนท

อุทิศกุศลให้ นายโอภาส-นางเอม โอทกานนท

กโรตีตีปิ สุธมฺมโต อนิมิตฺโต อปฺปณฺหิตฺติ
 วุจฺจติ. อิทมฺสฺส อารมฺมณฺโต นามํ
 นาม. อากมฺนํ ปน ทูวิธํ วิปสฺสฺสนาคมฺนํ
 มคฺคาคมฺนญฺจ. ตตฺถ มคฺเค วิปสฺสฺสนาคมฺนํ
 ลพฺภติ, ผลे มคฺคาคมฺนํ.

ย่อมกระทำนิพพานอันว่างเปล่า อันหานิมิต
 มิได้ อันไม่มีกิเลสตั้งอยู่ให้เป็นอารมณ์ แม้
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า สุธมฺมตะ ว่า
 อนิมิตตะ ว่า อปฺปณฺหิตตะ. นี้ชื่อว่า ชื่อโดย
อารมฺมณฺแห่งมรรคนั้น. ก็การมามี ๒ อย่าง
 คือ การมาของวิปัสสนา และการมาของ
 มรรค. ในบรรดาการมา ๒ อย่างนั้น
 การมาของวิปัสสนาได้ในมรรค, การมา
 ของมรรคได้ในผล.

อนตฺตานุปสฺสฺสนา หิ สุธมฺมตา นาม,
 สุธมฺมตวิปสฺสฺสนาย มคฺโค สุธมฺมโต,
 สุธมฺมตมคฺคสฺส ผลํ สุธมฺมตํ. อนิจฺจานุปสฺสฺสนา
 อนิมิตฺตา นาม, อนิมิตฺตวิปสฺสฺสนาย^๑
 มคฺโค อนิมิตฺโต. อิํ ปน ^๒นามํ

ก็อนัตตานุปัสสนา ชื่อว่า สุธมฺมตะ, มรรค
 ชื่อว่า สุธมฺมตะ ด้วยสุธมฺมตวิปัสสนา, ผลแห่ง
 สุธมฺมตมรรคก็ชื่อว่า สุธมฺมตะ. อนิจฺจานุปัสสนา
 ชื่อว่า อนิมิตตะ, มรรคชื่อว่า อนิมิตตะ ด้วย
 อนิมิตตวิปัสสนา. ก็ชื่อนี้ไม่ได้ในปริยายแห่ง

^๑ ส. อ. อนิมิตฺตตานุปสฺสฺสนาย.

^๒ วิสฺสุทฺธิมคฺค. ๓/๓๑๖ นามํ น อภิธมฺม-
 ปริยาเยน ลพฺภติ, สุตฺตฺนตฺตปริยาเยเนว
 ลพฺภติ, อ. นามํ อภิธมฺมปริยาเยน
 ลพฺภติ, สุตฺตฺนตฺตปริยาเยน น ลพฺภติ.

คุณนารี โอทกานนท

อุทิศกุศลให้ นายโอบาส-นางเอม โอทกานนท

อภิธมฺมปริยาเย น ลพฺภติ, สุตฺตฺนต-
 ปริยาเย ปน ลพฺภติ? ตตฺถ หิ
 "โคตรภูญาณํ อนิมิตฺตํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ
 กตฺวา อนิมิตฺตนา มกํ หุตฺวา สยํ
 อากมฺมณีนฺญจฺจาเน จตฺวา มคฺคสฺส นามํ
 เทตี"ติ วทฺหนฺติ. เตน มคฺโค อนิมิตฺตโคติ
 วุตฺโต.

อภิธรรม, แต่ได้ในปริยายแห่งพระสูตร.
 จริงอยู่ ในปริยายแห่งสุตคั่นคั้นนั้น ท่าน
 กล่าวว่า "โคตรภูญาณ กระทำนิพพานอันหา
 นิमितมิได้ให้เป็นอารมณ์ เป็นญาณ มีชื่อว่า
 หานิมิตมิได้ ตั้งอยู่ในฐานะที่ตนเองจะพึงมา
 จึงให้ชื่อแก่มรรค" ดังนี้. เพราะเหตุฉะนั้น
 มรรคท่านจึงเรียกว่า หานิมิตมิได้.

มคฺคาคมเนน ผลํ อนิมิตฺตฺนตฺติ
 ยฺชชฺชติเยว. ทุกฺขานุปัสฺสนา สงฺขา เรสุ
 ปณฺธิ สุกฺขาเปตฺวา อากตฺตฺตา อปฺปณฺธิหิตา
 นาม, อปฺปณฺธิทวิปัสฺสนาย มคฺโค
 อปฺปณฺธิโต, อปฺปณฺธิทมคฺคสฺส ผลํ
 อปฺปณฺธิทนฺตฺติ เอว วิปัสฺสนา อตฺตโน
 นามํ มคฺคสฺส เทตี, มคฺโค ผลสฺสชาติ
 อิทํ อากมนโต นามํ นาม. เอว

คำว่า ผล ชื่อว่าหानิมิตมิได้ เพราะการมา
 ถึงแห่งมรรค ดังนี้ถูกตองทีเดียว. ทุกขานุ-
 ปัสสนาชื่อว่าอปปณฺธิทะ เพราะยังธรรมอัน
 เป็นที่ตั้งในสังขารทั้งหลาย ไหแห่งไปแล้ว
 จึงมา, มรรคชื่อว่าอปปณฺธิทะ ควฺยอปปณฺธิท-
 วิปัสสนา, ผลของมรรคอันเป็นอปปณฺธิทะ
 ก็ชื่อว่าอปปณฺธิทะ วิปัสสนาตั้งที่กล่าวมานี้
 ย่อมให้ชื่อของตนแก่มรรค, มรรคยอมให้

๑ วิสฺสุทฺธิมคฺค. ๓/๓๑๖ นามํ น อภิธมฺม-
 ปริยาเยน ลพฺภติ, สุตฺตฺนตฺปริยาเยเนว
 ลพฺภติ, อิ. นามํ อภิธมฺมปริยาเยน
 ลพฺภติ, สุตฺตฺนตฺปริยาเยน น ลพฺภติ.

คุณนารี โอทกานนท
 อุตฺตฺกถุสฺสให้ นายโสภาส-นางเอม โอทกานนท

สังขารุเปกขา วิโมกขวิเสสํ นียเมตตี^๑

ชื่อของตนแก่ผล คำที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า ชื่อโดยการมา. สังขารุเปกขาญาณ ย่อม กำหนดความต่างแห่งวิโมกข์อย่างนี้แล.

เอวํ ภควตา เหลสึเต ตโย มหาตตฺถเก วิโมกฺเข อุตฺถิสิตฺวา ตํนิทฺเทสฺวเสเนว อปเรปิ วิโมกฺเข นิตฺถิสิตฺกาโม อปิจ อฏฺฐสฺสฏฺฐิ วิโมกฺขาติ- อาทิมาท. ตตฺถ อปิจาติ อปรปริยาย- ทสฺสนํ. กถํ เต อฏฺฐสฺสฏฺฐิ โหนฺติ, นนุ เต ปญฺจสฺตตฺตตีติ ? สจฺจํ ยถารุทฺวเสน ปญฺจสฺตตฺตตีติ.

ท่านยกวิโมกข์ อันมีวัตถุใหญ่ทั้ง ๓ ที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงขึ้นแสดงแล้ว อย่างนี้ ประสงค์จะแสดงไขวิโมกข์เหมือนอีก ๓ ครั้งด้วยอำนาจแห่งการแสดงไข อันนั้นนั่นแหละ จึงกล่าวคำว่า อีกประการหนึ่งวิโมกข์ ๖๕ ครั้งนี้เป็นต้น. ในคำนั้นคำว่า อีกประการหนึ่ง เป็นคำแสดงบรรยายอื่นอีก. ถามว่าวิโมกข์ เหล่านั้นมี ๖๕ อย่างไร, วิโมกข์เหล่านั้น มี ๖๕ มิใช่หรือ ? ตอบว่า จริง มี ๖๕ ด้วยอำนาจวิโมกข์ตามที่ไต่กล่าวแล้วแล.

ภควตา ปน เหลสึเต ตโย วิโมกฺเข จเปตฺวา อญฺญวิโมกฺเข นิตฺถิสนฺโต อิมสํ ตทวโรธโต จ อิเม ตโย น คณฺเฑตฺตพฺพา^๒ อชฺฌตฺตวิโมกฺขาตโย

แต่เพราะตั้งวิโมกข์ ๓ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแล้ว แสดงวิโมกข์อื่น และวิโมกข์ ๓ เหล่านี้ รวมอยู่ในวิโมกข์เหล่านั้น จึงไม่ พึงนับวิโมกข์เหล่านี้, วิโมกข์ทั้ง ๓ มี

^๑ วิสุทฺธิมคฺเค. (๓/๓๑๔-๓๑๖) โอโลเกตฺตพฺพํ.
^๒ อ. คณฺเฑตฺตพฺพา.

ตโยปิ วิโมกฺขา จตุธา วิตุถารวเจเน-
 เหว อนุโตคตตฺตา น คณตพฺพา,^๑
 "ปณฺหิตโต วิโมกฺโข, อปฺปณฺหิตโต
 วิโมกฺโข"ติ เอตฺถ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข
 ปจฺมํ อุทฺทิกฺขเจเน เอกนามิกตฺตา น
 คณตพฺโพ,^๑ เอวํ อิมสฺส สตฺตสฺส
 อปฺนํเตสฺส เสสา อภฺยสฺสจฺฉิ วิโมกฺขา
 โหนฺติ.

เอวํ สนฺเต สุตฺตวิโมกฺขาทโย ตโย
 ปุน กสฺมา อุทฺทิกฺขจฺฉติ เจ ? อุทฺเตเสเน
 สงฺกเหตุวา เตสฺมปิ นิตฺเตสฺสกรณฺตํ.
 อชฺชตฺตวฺจฺจนาทโย ปน ตโย ปภทฺติ
 วินา มุลราสิวเสเน อุทฺทิกฺขจฺฉ,
 ปณฺหิตวิโมกฺขปฏฺติปกฺขวเสเน ปุน อปฺปณฺหิตโต
 วิโมกฺโข อุทฺทิกฺขจฺฉติ เวทิตพฺโพ.

อชฺฉตฺตวิโมกฺขเป็นต้นก็ไมควรนับ เพราะ
 หยั่งลงภายใน ในการกล่าวอย่างพิสดาร
 เป็น ๔ อย่างนั่นเอง, ในคำว่า "ปณฺหิตวิโมกฺข,
 อปฺปณฺหิตวิโมกฺข" นี้ อปฺปณฺหิตวิโมกฺขก็ไม
 ควรนับ เพราะมีชื่อเป็นอันเดียวกันกับวิโมกฺข
 ที่โดยยกขึ้นแสดงไว้ในเบื้องต้น, เมื่อเอา
 วิโมกฺข ๑ เหล่านี้ออกไป จึงเป็นอันเหลือ
 วิโมกฺข ๖๘ อย่างนี้.

หากจะมีผู้สงสัยถามว่า เมื่อเป็นอย่างนี้
 เหตุใดจึงแสดงวิโมกฺข ๓ มีสุตฺตวิโมกฺข
 เป็นต้นอีกเล่า ? ตอบว่า เพื่อจะรวบรวม
 ไว้ด้วยอุเทศแล้ว กระทำนิตฺเตสฺสกรณฺตํแห่งวิโมกฺข
 แม่เหล่านี้. ส่วนวิโมกฺขทั้ง ๓ มีอชฺฉต-
 วฺจฺจนาวิโมกฺขเป็นต้น ท่านเว้นประเภท
 เสียแล้ว แสดงด้วยอำนาจหมวดที่เป็นหลัก,
 อปฺปณฺหิตวิโมกฺข ฟังทราบวาทานยกขึ้น
 แสดงอีก ด้วยอำนาจแห่งธรรมที่เป็นปฏิปักษ์
 ต่อปณฺหิตวิโมกฺข.

^๑ อี. คณตพฺพา, คณตพฺโพ.

อชฺชตตวฏฺฏจานาทีสุ อชฺชตตโต
 ฎฺฎจาทิตฺติ อชฺชตตวฏฺฎจानโน. อนุโลเมนุทีติ
อนุโลมา: อชฺชตตวฏฺฎจานานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิ
 อปคมา อชฺชตตวฏฺฎจานปฏิปฺปสฺสทฺธิ.
 ฐปฺปีติ อชฺชตตํ เกสาทีสุ อุนฺนปฺปาทิตํ
 ฐปฺปชฺชณานํ ฐปฺปํ, ตํ ฐปฺปํ อสฺส อตฺถิตฺติ
 ฐปฺปี. ฐปฺปานิ ปฺปสฺสตีติ พหิตฺธา
 นีลกลิณาทิฐปฺปานิ ฌานจกฺขุณา ปฺปสฺสตี.
 อิมินา อชฺชตตพหิตฺธาวตฺถุเกสุ กลิณฺณสุ
 ฌานปฏิลาโภ ทสฺสีโต.

จะวินิจฉัยในอชฺชตตวฏฺฎจานวิโมกข์
 เป็นต้นต่อไป วิโมกข์โดยย่อออกจากภายใน
 เหตุนั้นวิโมกข์นั้นจึงชื่อว่า อชฺชตตวฏฺฎจานะ.
 วิโมกข์โดยย่อคลายตาม เหตุนั้น วิโมกข์นั้น
 ชื่อว่า อนุโลม. ความระงับคือความไป
 ปราศแห่งอชฺชตตวฏฺฎจานะ ชื่อว่า อชฺชตต-
วฏฺฎจานปฏิปฺปสฺสทฺธิ. บทว่า ฐปฺปี มีความว่า
 ฐปฺปชฺชณานอันภิกษุให้เกิดขึ้นในโกฏฐาส มีผม
 เป็นต้น ในภายใน ชื่อว่ารูป, รูปนั้นมีอยู่แก่
 ภิกษุนั้น เหตุนั้นภิกษุนั้นจึงชื่อว่ารูป. คำว่า
ยอมนเห็นรูป คือยอมนเห็นรูป มีนีสกลิณเป็นต้น
 ในภายนอกด้วยจักขุคือฌาน. ด้วยคำนี้ท่าน
 แสดงการใดเฉพาะซึ่งฌานในกลิณซึ่งมีธรรม
 ภายในและภายนอกเป็นที่ตั้ง.

อชฺชตตํ อรฺรูปสฺสณฺณิตฺติ อชฺชตตํ น ฐปฺปสฺสณฺณิ,
 อตฺตโน เกสาทีสุ อุนฺนปฺปาทิต-
 ฐปฺปาวจรชฺชณานนฺติ อตฺตโน. อิมินา พหิตฺธา
 ปริกมฺมํ กตฺวา พหิตฺธาว^๑ ปฏิทฺธฌานตา

คำว่า ภิกษุผู้ไม่มีความสำคัญว่ารูปในภายใน
 คือ ภิกษุไม่ใช่ผู้มีรูปสฺสณฺญาในภายใน, ความ
 ว่า ผู้มิได้ทำรูปาวจรฌานให้เกิดขึ้นในโกฏ-
 ฐาส มีผมเป็นต้นของตน. ด้วยคำนี้ท่านแสดง

๑ อี. พหิตฺธา จ.

ทสฺสีตา. สุภนฺเตว อธิมุตฺโตติ ความที่ภิกษุเป็นผู้โตแล้ว ในภายนอก
 "สุภ" มิจุ เจว อารมฺมณฺเ อธิมุตฺโต. เท่านั้น เพราะกระทำบริกรรมในภายนอก.
 ตตฺถ กิณฺจาปิ อนฺโตอปฺปนา ยํ "สุภนฺ" ติ คำว่า ภิกษุผู้น้อมใจไปว่างามนั้น เทียว
 อาโกโค นตฺถิ, โย ปน อปฺปปฏิกุลา- ความว่า ผู้น้อมใจไปในอารมณ์ว่า "งาม"
 กา เรน สตฺตารมฺมณฺเ ผรณฺโต วิหริติ, นั้นเอง. ในคํานั้นแม่ความผูกใจว่า "งาม"
 โส ยสฺมา "สุภนฺ" เตว อธิมุตฺโต นี้ จะไม่มีอยู่ภายในอปปนา แม้ก็จริง,
 โหติ, ตสฺมา เอวํ อุตฺเทโส กตฺติ. ถึงกระนั้นภิกษุใดแผ่อารมณ์คือสัตว์ไป ด้วย
 อากาโรว่าไม่เป็นของปฏิกุลอยู่, ภิกษุนั้น
 เพราะเหตุว่าตนเป็นผู้น้อมใจไปว่า "งาม"
 นั้นเทียว, ฉะนั้น ท่านจึงกระทำอุเทศไว้
 อย่างนี้ฉะนี้แล.

อปฺปิตสมเย^๑ . เอว วิกฺขมฺภนวิมุตฺติ- ชื่อว่า สมยวิโมกฺโข (สมยวิโมกข์) เพราะมี
 สพฺภาวโต^๒ สมยวิโมกฺโข. โสเยว วิกขมฺภนวิมุติในสมัยที่ได้อปปนาแล้วนั้นเอง.
 สกฺิจฺจกรณฺว เสน อปฺปิตสมเย เอว วิโมกข์นั้นนั้นแหละ ประกอบแล้วในสมัยที่ได้
 นิยุตฺโตติ สามยฺโก. สามายฺโกติปิ อปปนาแล้วนั้นเอง ด้วยอำนาจกระทำกิจ
 ปาโล. โกเปตฺถุ ภณฺชิตฺถุ สกฺกุณฺเวยฺยตาย ของตน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า สามยฺโก
กฺุปโป. โลกํ อนตฺติกุมฺนโต โลกเ แปลว่า สามยฺกวิโมกข์. พระบาลีเป็น
 นิยุตฺโตติ โลกิโก. โลกิโยติปิ ปาโล. สามายฺโก ดังนี้ก็มี. วิโมกข์ ชื่อว่า กฺุปปะ

^๑ ฉ. อปฺปิตปฺปิตสมเย.

^๒ อ. วิกขมฺภนวิมุตฺติสมฺภาวโต.

โลกิ อุตฺตรติ, อุตฺตนิโณติ วา เพราะเป็นวิโมกข์อันใคร ๆ สามารถ เพื่อ
โลกุตฺตรโร. อารมฺมณกรณวเสน สห จะให้กำเริบคือเพื่อจะทำลายได้. วิโมกข์
 อาสเวหิตี สาสโว. อารมฺมณกรณวเสน นั้นประกอบแล้วในโลก เพราะไม่กลัววง
 สมฺปโยควเสน จ นตฺถตฺถ อาสวาติ เสียซึ่งโลก เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า โลกิโก
อนาสโว. แปลว่า โลกิวิโมกข์. พระบาลีเป็นโลกิโย

คังนี้ก็มี. วิโมกข์โดยอมขามชิน หรือ
 ขามชินแล้วซึ่งโลก เหตุนี้วิโมกข์นั้นชื่อว่า
โลกุตฺตรวิโมกข์. ชื่อว่า สาสวะ ควฺยอรรธ
 ว่าเป็นไปกับอาสวะ ควฺยอำนาจการกระทำ
 ให้เป็นอารมณ์. วิโมกข์ ชื่อว่า อนาสวะ
 ควฺยอรรธว่า ในวิโมกข์นี้ไม่มีอาสวะ ควฺย
 อำนาจการกระทำให้เป็นอารมณ์ และควฺย
 อำนาจการประกอบรวมกัน.

รูปสงฺขาเตน สห อามิสฺเสนาติ
สามิสโส. สพฺพโส รูปารูปปฺพานา
 นiramisฺโตปิ นiramisฺตโรติ นiramisฺสา
นiramisฺตโร. ปณฺหิตฺโตติ ตณฺหาวเสน
 ปณฺหิตฺโต ปตฺถิตฺโต. อารมฺมณกรณวเสน
 สณฺโณชเนหิ สํยุตฺตตฺตา สณฺญตฺโต.

วิโมกข์ ชื่อว่า สามิสะ ควฺยอรรธว่า เป็นไป
 กับควฺยอามิสฺ กล่าวคือรูปฌาน. วิโมกข์
 ชื่อว่า ไม่มีอามิส ยิ่งกว่าวิโมกข์ที่ ไม่มีอามิส
 ควฺยอรรธว่า ไม่มีอามิส ยิ่งกว่า แม้วิโมกข์
 ที่ ไม่มีอามิส เพราะละรูปฌานและอรูปรุฌาน
 โดยประการทั้งปวง. คำว่า ปณฺหิตวิโมกข์

เอกตตวิโมกโขติ กิเลเสหิ
 อนชฺฌารุพฺพหตุตา เอกสภาโว วิโมกฺโข.
สฺสญาวิโมกฺโขติ วิปสฺสนาญาณเมว
 วิปริตสฺสญาช วิมุจฺจนโต สฺสญาวิโมกฺโข.
 ตเทว วิปสฺสนาญาณํ สัมโมหโต
 วิมุจฺจนวเสน ญาณเมว วิโมกฺโขติ
ญาณวิโมกฺโข.

ความว่า อันสัตว์ตั้งใจแล้วคือปรารถนาแล้ว
 ด้วยอำนาจตัดหา. วิโมกข์ ชื่อว่าสฺสญตตะ
 เพราะประกอบด้วยสังโยชน์ ด้วยอำนาจ
 กระทำให้เป็นอารมณ์. คำว่า เอกตต-
วิโมกข์ ไต่แก่วิโมกข์ซึ่งสภาวะเป็นเอก
 เพราะอันกิเลสทั้งหลายไม่ขึ้นไปทับ. คำว่า
สฺสญาวิโมกข์ ความว่า วิปัสสนาญาณนั้นแหละ
 ชื่อว่า สฺสญาวิโมกข์ เพราะพ้นจากสฺสญา
 อันวิปริต. วิปัสสนาญาณนั้นแหละเป็น
 วิโมกข์คือญาณ ด้วยอำนาจความหลุดพ้นจาก
 สัมโมหะ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า ญาณ-
วิโมกข์.

สีตฺติสฺยาวิโมกฺโขติ วิปสฺสนาญาณเมว สีตฺติ
 ภเวยฺยชาติ. ปวตฺโต วิโมกฺโข สีตฺติสฺยา-
 วิโมกฺโข. สีตฺติสฺยาวิโมกฺโขติปิ^๑ ปาโฆ,
 สีตฺติภาวิกาย วิโมกฺโขติ ตสฺส อตฺถํ
 วณฺณยนฺติ. ณานวิโมกฺโขติ อุปจารป-

คำว่า สีตฺติสฺยาวิโมกข์ ความว่า วิปัสสนา-
 ญาณนั้นแหละเป็นวิโมกข์ อันเป็นไปว่าพึงมี
 ความเย็น ชื่อว่า สีตฺติสฺยาวิโมกข์. ปาฐะว่า
 สีตฺติสฺยาวิโมกข์ คำนี้นี้ก็มี, อาจารย์ทั้งหลาย
 พรรณาอรรถแห่งสีตฺติสฺยาวิโมกข์นั้นว่า เป็น

^๑ ส. ธ. สติสติกาวิมอกโขติปิ.

วรรค)

๕. วิโมกขกถา ๑. พรรณนาอุเทศแห่งวิโมกข์

๑๕

ปนา เกท โลภียโลกุตฺตร เกทณฺจ ฌานเมว
วิโมกฺโข. อนุปาทา จิตฺตสฺส วิโมกฺโขติ
อนุปาทิยิตฺวา คหณํ อกฺตฺวา จิตฺตสฺส
วิโมกฺโข. เสสํ วุตฺตนเยเนว
เวทิตพฺพนฺติ.

วิโมกข์ แห่งวิปัสสนาที่ยังความเย็นใหม่.
คำว่า ฌานวิโมกข์ ได้แก่ วิโมกข์คือฌาน
อันมีประเภทเป็นอุปจาร อปัปนา และอันมี
ประเภทเป็นโลกิยะและโลกุตระ. คำว่า
อนุปาทาจิตตัสสวิโมกข์ ได้แก่วิโมกข์แห่งจิต
เพราะไม่ยึดมั่น คือเพราะไม่กระทำการ
ยึดถือ. คำที่เหลือพึงทราบตามนัยที่กล่าว
แล้วนั้นแหละดังนี้แล.

วิโมกฺขุทฺเทสวณฺณา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาอุเทศแห่งวิโมกข์ จบ.

คณะกรรมาธิการ

สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๒. วิโมกขนิทฺเทสฺวณฺณา

๒. พรรณนานิเทศแห่งวิโมกข์

๒๑๐. กตโมติอาทีเก อุตฺเทสฺส
 นิทฺเทเส อิตฺติ ปฏิสฺสัจฺจิกขตี เอว
 อุปฺปริกฺขตี. สุณฺณมิตฺตํ อิทํ ขนฺธปญฺจกํ
สุณฺณํ. เกน สุณฺณํ ? อตฺตฺเตน วา
 อตฺตฺตนิเยน วา. ตตฺถ อตฺตฺเตน วาทิ
 พาลชนปริกปฺปิตสฺส อตฺตโน อภาวา
 เตน อตฺตนา จ สุณฺณํ. อตฺตฺตนิเยน
วาทิ ตสฺส ปริกปฺปิตสฺส อตฺตโน
 สนฺตเกน จ สุณฺณํ.

๒๑๐. จะวินิจฉัยในนิเทศแห่งอุเทศ
 มีอาทิว่า เป็นไฉนคั้งนี้ต่อไป คำว่า อิตฺติ
ปฏิสฺสัจฺจิกขตี แปลว่าพิจารณาอย่างนี้. คำว่า
นี้วางเปล่า ความว่า ชั้น ๕ นี้วางเปล่า.
วางเปล่าจากอะไร ? จากอรรถาบาง
 จากสิ่ง^๑ที่เนื่องด้วยอรรถาบาง. ในบรรดาคำ
 เหล่านั้น คำว่า จากอรรถาบาง ความว่า
 วางเปล่าจากอรรถานั้น เพราะไม่มีอรรถา
 ที่พาลชนได้กำหนดไว้แล้วด้วย. คำว่า จาก
สิ่ง^๑ที่เนื่องด้วยอรรถาบาง คือ วางเปล่าจาก
 สิ่งที่เป็นของ ๆ อรรถาที่พาลชนนั้นได้กำหนด
 ไว้แล้วด้วย.

อตฺตโน อภาเวน จ^๑ อตฺตฺตนิยาภาโว.
 อตฺตฺตนิยญฺจ นาม นิจฺจํ วา ลียา สุขํ
 วา, ตทฺถุญฺมปิ นตฺถิ. เตน นิจฺจ-

เพราะอรรถาไม่มี จึงไม่มีสิ่ง^๑ที่เนื่องด้วย
 อรรถา. อันชื่อว่าสิ่ง^๑ที่เนื่องด้วยอรรถา พึง
 เป็นความเที่ยงบ้าง เป็นความสุขบ้าง,

^๑ ฉ. อภาเวเนว.

จตุตถาริ ฌานานิ อชฺฌตฺตํ นีวรณาทิหิ
 ฐฏฺฐานโต อชฺฌตฺตวฺฐฏฺฐานโน วิโมกฺโข.
 จตฺตสฺโส อรูปสฺมาปตฺติโย อารมฺมณฺเหหิ
 ฐฏฺฐานโต พหิทฺธาฐฏฺฐานโน วิโมกฺโข.
 อารมฺมณฺมปิ หิ พหิทฺธาธาณานิ วิย
 อิท "พหิทฺธา"ติ วุตฺตํ. อีเม เทว
 วิกฺขมฺภนวิโมกฺขา, ทฺวโต ฐฏฺฐานโน
 ปน สฺมจฺเจทวิโมกฺโข.

ฌาน ๔ ชื่อว่า อชฺฌตฺตวฺฐฏฺฐานวิโมกฺข
 เพราะออกจากนិर्वรณเป็นต้น ณ ภายใน.
 อรูปสฺมาปติ ๔ ชื่อว่า พหิทฺธาฐฏฺฐานวิโมกฺข
 เพราะออกจากอารมณ์ทั้งหลาย. จริงอยู่
 แม่อารมณ์ท่านเรียกว่า "พหิทฺธา" (แปลว่า
 ภายนอก) ในวิโมกฺขนี้เหมือนกับเรียก
 อายตนะภายนอก. วิโมกฺขทั้ง ๒ นี้ เป็น
 วิกฺขมฺภนวิโมกฺข, ส่วน ทฺวโตวฺฐฏฺฐานวิโมกฺข
 เป็นสมุจเจทวิโมกฺข.

นีวรณฺเหหิ ฐฏฺฐาตีตฺถิอาทิหิ อชฺฌตฺต-
 ฐฏฺฐานํ สฺรูปโต วุตฺตํ. รฺูปสฺถณฺยาธาติอาทิหิ
 กสิณฺหาทฺวารมฺมณฺสมตฺติกฺกมฺสฺส ปากฺกุตฺตา
 ตํ อวตฺตวา สุตฺตนฺเตสฺสุ วุตฺตรูปร-
 สฺถณฺหาทิสฺมตฺติกฺกโม วุตฺโต. สกฺกายทฺธิฏฺฐิ-
 วิจฺจิกฺกฉาสิลพฺพตฺปฺรามาสาติ สฺมาสฺปทฺ,
 สกฺกายทฺธิฏฺฐิยา วิจฺจิกฺกฉาย สิฺลพฺพต-
 ปฺรามาสาติ วิจฺเจโท. อยเมว วา
 ปาโล.

ท่านพระธรรมเสนาบดีกล่าวอชฺฌตฺต-
 ฐฏฺฐานะ โดยสรุปด้วยคำเป็นต้นว่า ออกจาก
นិर्वรณทั้งหลาย. ด้วยคำเป็นต้นว่า จากรูปร-
สฺถณฺหา ท่านกล่าวถึงความกล่าววรูปรสฺถณฺหา
 เป็นต้นที่กล่าวไว้ ในพระสูตรทั้งหลาย ไม่
 กล่าวถึงการกล่าววรูปรสฺถณฺหา เพราะการ
 กล่าววรูปรสฺถณฺหา มีกสิณเป็นต้น ปฺราภวฺแล้ว.
 คำว่า สกฺกายทฺธิฏฺฐิวิจฺจิกฺกฉาสิลพฺพตฺปฺรามาสา
 เป็นบทสมาส, ตัดออกไปว่า สกฺกายทฺธิฏฺฐิยา

คุณธวัชชัย ธรรมวงศ์ธวัช
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิจิกิจุฉาย สีสัพพตปรามาสา. อีกอย่างหนึ่ง
ปาฐะก็อย่างนี้แหละ.

๒๑๑. วิตกโก จาตืออาทีหิ ฌานานัน
สมาปตฺตึนํ จ อุปะการภูมิโย วุตฺตา.
อนิจฺจานุปลฺสฺสนา ตืออาทีหิ จตฺตุนันํ มคฺคานัน
บุพฺพภาควิปฺสฺสนา วุตฺตา. ปฏฺฐิตาโก
วาทิ ปณฺจวิธวสิปฺปตฺตียา พฺยาปิโต
ปตฺตโณ ลาโกติ ปฏฺฐิตาโก. วสิปฺปตฺตียา
หิ สพฺโพ ฌานปโยโค จ สมาปตฺติ-
ปโยโค จ ปฏฺฐิตสฺสทฺธโร โหติ, ตสฺมา
ปฏฺฐิตาโก "ปฏฺฐิตสฺสทฺธโร วิโมกฺโข" ติ วุตฺโต.
วิปาโก ปน ฌานสฺส สมาปตฺตียา จ
ปฏฺฐิตสฺสทฺธโร โหตีติ อุชฺฐกเมว. เกจิ
ปน "อุปะการปโยคสฺส ปฏฺฐิตสฺสทฺธโร
ฌานสฺส สมาปตฺตียา จ ปฏฺฐิตาโก
โหติ, ตสฺมา ฌานสมาปตฺติปฏฺฐิตาโก
'ปฏฺฐิตสฺสทฺธโร วิโมกฺโข' ติ วุจฺจตี" ติ วทฺนฺติ.

๒๑๑. ทวยคำเป็นต้นว่า วิตก ๑
ท่านกล่าวถึงอุปะการภูมิแห่งฌานและสมาบัติ.
ทวยคำเป็นต้นว่า อนิจจานุปลฺสฺสนา ท่าน
กล่าวถึงวิปัสสนาที่เป็นบุพภาคของมรรค ๕.
บทว่า ปฏฺฐิตาโก วา ความว่า ชื่อว่า
ปฏฺฐิตาโก (การใดเฉพาะ) เพราะอรรถว่า
การใดที่ซึ่มซาบไปแล้ว คือแผ่ไปแล้ว ทวย
การบรรลุสี่ ๕ อย่าง. จริงอยู่ การ
ประกอบความเพียรในฌานและการประกอบ
ความเพียรสมาบัติทุกอย่าง ย่อมเป็นอัน
ระงับไป เพราะการบรรลุสี่, เพราะ
ฉะนั้นการใดเฉพาะ ท่านจึงกล่าวว่า ชื่อว่า
"ปฏฺฐิตสฺสทฺธโร วิโมกฺโข". ส่วนวิปากยอมเป็น
ความส่งระงับแห่งฌานและสมาบัติ เพราะ
ฉะนั้น ข้อนี้จึงตรงที่เกี่ยว. ส่วนอาจารย์
บางพวกกล่าวว่า "การใดฌานและสมาบัติ

สังฆกรรมปาถน. ๒-๗.๗-๒

คุณธวัชชัย ธรรมวงศ์ธวัช
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ยอมมี เพราะการประกอบความเพียรใน
อุปการระงับไปแล้ว, ฉะนั้น การใด
เฉพาะฉานและสมาบัติ ท่านจึงเรียกว่า
'ปฏิบัติสัทธีวิโมกข์' ดังนี้".

๒๑๒. อชุตตนต์ อุตต่าน อธิกิจจุ
ปวตต์. ปัจจตนต์ อุตต่าน ปฏิจุ
ปวตต์. อุกเขนาปี^๑ นียกชุตตเมว
ที่เปติ. นีลนิมิตตนต์ นีลเมว. นีลสณ
ปฏิลภตตี ตสมี นีลนิมิตเต นีลมิติ สณ
ปฏิลภติ. สุคคหิต กโรตตี ปริกมมภูมีย
สุญสุ อุกคหิต กโรติ. สุปচারิต
อุปธาเรตตี อุปจารภูมีย สุญสุ อุปচারิต
กตวา อุปธาเรติ.

๒๑๒. บทว่า อชุตตนต์ แปลว่าเป็น
ไปแล้วทำให้ยิ่งซึ่งตน. บทว่า ปัจจตนต์
แปลว่า เป็นไปแล้วอาศัยตน. ทวยคำทั้ง ๒
นั้น ท่านแสดงนียกชัตตตะนั้นเอง. คำว่า
นิมิตเขี้ยว คือสี่เขี้ยวที่นั่นแหละ. คำว่า
ยอมใด นีลสณญา คือยอมใดความสำคัญว่า
สี่เขี้ยวในนิมิตเขี้ยวนั้น. คำว่า ยอมกระทำ
ให้เป็นอันถือเอาได้แล้ว ความว่า ยอมทำให้
เป็นอันถือเอาแล้วทวยตี ในชั้นปริกรรม.
คำว่า ยอมเข้าไปตรงไวให้เป็นอันตรงไว
ทวยตี ความว่า ยอมเข้าไปตรงไวทำให้
เป็นอันเข้าไปตรงไวทวยตีในชั้นอุปการ.

^๑ อ. ทวเขนาปี.

สุวาวตถิตี^๑ อวตถาเปตีติ อปฺปนาภูมิมิ
 สฺกุจฺจ นิจฺฉิตฺตํ นิจฺฉินาติ. ววตถาเปตีติปิ
 ปาโจ. อชฺฌตฺตํ หิ นีลปริกมมํ กโรนฺโต
 เกเส วา ปิตฺเต วา อกฺขิตารกายํ
 วา กโรติ. พหิทธา นีลนิมิตฺเตติ
 นีลปฺปณฺนีลวตฺถนีนฺธาตฺตุนํ อณฺณตเร
 นีลกลีเณ. จิตฺตํ อุปสฺสฺหริตีติ จิตฺตํ
อุปเนติ. ปีตาทีสุปิ เอเสว นโย.
อาเสวตีติ ตเมว สญฺญํ. อาทีโต เสวตี.
ภาเวตีติ วทฺเตติ. พหุสฺสีกโรตีติ ปุณฺนปฺปุนํ
 กโรติ.

บพว่า สุวาวตถิตี อวตถาเปติ คือยอมตกลง
 ใจ ให้เป็นอันตกลงใจด้วยดี ในชั้นอุปปนา.
 ปาฐะว่า ววตถาเปติ ดังนี้ก็มี. ก็เมื่อกระทำ
 บริกรรมว่าสี่เขี้ยวที่เป็นภายใน ย่อมกระทำ
 ที่ผมบ้าง ที่คิ้วบ้าง หรือที่ดวงตาบ้าง. คำว่า
ในนิมิตเขี้ยวภายนอก คือในนีสกลีสณฺนิตฺตโค
 ชนิกหนึ่ง บรรดาดอกไม้สี่เขี้ยว ผ่าสี่เขี้ยว
 และเรธาตุสี่เขี้ยว. คำว่า นำจิตเข้าไป
 คือยอมจิตเข้าไป. แม่ในสี่เหลี่ยม เป็นต้น
 ก็มีนั้นแหละ. บพว่า อาเสวตี แปลว่า
 เสพแต่ตนซึ่งสัญญาานั้นแหละ. บพว่า
ภาเวตี แปลว่า เจริญ. บพว่า พหุสฺสีกโรตี
 แปลว่า กระทำบ่อย ๆ.

รูปรูปติ นีลนิมิตฺตรูปํ^๒ รูปสญฺญีติ ตสฺมิ
 รูเป สญฺญา รูปสญฺญา, ส่า อสฺส
 อตฺถิตี รูปสญฺญี. อชฺฌตฺตปีตนิมิตฺตาทีสุ^๓

บพว่า รูป คือรูปที่เป็นนิมิตเขี้ยว. บพว่า
รูปสญฺญี ความว่า ความสำคัญในรูปนั้น
 ชื่อว่า รูปสัญญา, บุคคลชื่อว่า รูปสัญญา

สังฆกรรมปกาสนี. ๒-๗.๙-๒

^๑ อ. สุวาวตถาปีต.
^๒ ฉ. นีลนิมิตตํ รูป.
^๓ ฉ. อชฌตตํ ปิตนิมิตตาทีสุ.

ปีตปริกมมํ กโรนุโต เมเท วา ฉวียา
 วา อุกฺขินํ ปิตฏฺจฺจเน วา กโรติ.
 โลหิตปริกมมํ กโรนุโต มํเส วา
 โลหิตเต วา ชิวุทาย วา หตุตฺตลปาท-
 ตเลสุ วา อุกฺขินํ รตุตฏฺจฺจเน วา
 กโรติ. โอทาทปริกมมํ กโรนุโต
 อฏฺฐิมฺหิ วา ทนฺเต วา นเช วา
 อุกฺขินํ เสตฏฺจฺจเน วา กโรติ. อชฺฉตฺตํ
อรุปนฺติ อชฺฉตฺตํ รูปนิมิตฺตํ นตฺถิตฺติ
 อตฺถโถ.

เมตฺตาสหคเตนาติ ปจฺมทฺตฺติย-
 ตฺตฺติยชฺฌานวเสณ เมตฺตาย สมนฺนาคเตน.
เจตฺตาสาติ จิตฺเตน. เอกํ ทิสฺสนฺติ เอกํ
 เอกิสฺสสา ทิสาย ปจฺมปริคฺคหิตํ สตฺตํ
 อูปาทาย เอกทิสฺสาปริยาปนฺนสตฺตผรณ-
 วเสณ วุตฺตํ. ผริตฺตวาติ ผุสิตฺตวา อารมฺมณํ
 กตฺวา. วิหฺรตฺตีติ พุรหฺมวิหาราธิฏฺฐิตํ

ควยอรรถวา มีรูปสัณฺฐานั้น. เมื่อกระทำ
 บริกรรมว่าสี่เหลี่ยม ในบรรคานิมิตทั้งหลาย
มีนิมิตสี่เหลี่ยมในภายในเป็นต้น ย่อมกระทำ
 ที่มันชนบ้าง ที่ผิวบ้าง ที่ฐานสี่เหลี่ยมแห่ง
 นั้นตาบ้าง. เมื่อกระทำบริกรรมว่าสี่แฉง
 ย่อมกระทำที่เนื้อบ้าง ที่เลือดบ้าง ที่ลิ้นบ้าง
 ที่ฝ่ามือฝ่าเท้าบ้าง ที่ที่เป็นสี่แฉงแห่งนั้นตา
 บ้าง. เมื่อกระทำบริกรรมว่าสี่ขาว ย่อม
 กระทำที่กระดูกบ้าง ที่ฟันบ้าง ที่เส้นบ้าง
 ที่สีขาวแห่งนั้นตาบ้าง. คำว่า ไม่ใช่รูป
ในภายใน ความว่า รูปนิมิต ไม่มีในภายใน.

คำว่า ประกอบควยเมตฺตา คือประ-
 กอบควยเมตฺตา ควยสามารถแห่งปฐฺมฉาน
 ทฺตฺติยฉาน และตฺตฺติยฉาน. บทว่า เจตฺตาสา
 คือมีจิต. คำว่า ตลอดทิสฺสนฺติ ท่านกล่าว
 ควยอำนาจการแผ่ไปสู่สัตว์ อันนับเนื่องควย
 ทิสฺสนฺติ หมายเอาสัตว์ชนิดหนึ่งที่ได้กำหนด
 ไว้ที่แรกในทิสฺสนฺติ. คำว่า แผ่ไป คือสัมผัส

คุณวชิชชัย ธรรมวงศ์วชิช

สร้างคั่นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อิริยาปถวิหารี ปวตฺเตติ. ตถา ทุตฺติยนฺติ
ยถา ปุรตฺถิมาทิสฺสุ ยงฺกิญฺจึ เอกํ ทิสฺสุ
ผริตฺวา วิหริตี, ตถเว ตทนนฺตรํ
ทุตฺติยํ ตตฺติยํ จตฺตถํ วาตี อตฺตถโณ.

กระทำให้เป็นอารมณ์. คำว่า อยู่ ไต่แก
ยังการอยู่ คืออิริยาปถอันตั้งอยู่แล้วด้วย
พรหมวิหารให้เป็นไป. คำว่า ทิสฺสุ ๒
ก็เหมือนกัน คือ แผลไปตลอดทิสฺ ๑ ใดๆ
อย่างหนึ่ง บรรดาทิสฺบุรพาเป็นต้นอยู่นั้นใด,
อธิบายว่า ตลอดทิสฺที่ ๒ ตลอดทิสฺที่ ๓ หรือ
ตลอดทิสฺที่ ๔ ในลำดับนั้นอย่างนั้นเหมือนกัน.

อิตฺติ อุทฺตฺตฺติ เอเตเนว นเยน อุปริมํ
ทิสฺสนฺติ วุตฺตํ โหตี. อโธ ตฺริยฺยนฺติ
อโธทิสฺมปิ ตฺริยํ ทิสฺมปิ เอวเมว.
ตตฺถ จ อโธตี เหฏฺฐา. ตฺริยฺยนฺติ
อนุทิสฺสา. เอวํ สพฺพทิสฺสาสุ อสฺสสมณฺฑลิกาย
อสฺสสมิว เมตฺตทาสฺหคตํ จิตฺตํ สาเรตีปิ
ปจฺจาสาเรตีปีตี. เอตฺตวาทา เอกเมกํ
ทิสฺสุ ปรีคฺคเหตฺวา โอธิสฺโส เมตฺตทาสฺรณํ
ทสฺสสิตฺ. สพฺพธฺตีอาทึ ปน อโนธิสฺโส
ทสฺสสนฺตถํ วุตฺตํ. ตตฺถ สพฺพธฺตี สพฺพตฺถ.
สพฺพตฺตทายาตี สพฺพเพสุ หีนมชฺฌิมุกฺกฏฺฐ-
มิตฺตสฺปคฺคตมชฺฌตฺตทาทิปฺปเกเทสุ อตฺตทาย,

คำว่า ทั้งเบื้องบนก็อย่างนี้ มีอธิบายว่า
ตลอดทิสฺเบื้องบนโดยนัยนี้เหมือนกัน. คำว่า
เบื้องล่างเบื้องขวาง ความว่า แม้ทิสฺ
เบื้องต่ำแม้ทิสฺเบื้องขวางก็อย่างนี้เหมือนกัน.
ก็ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เบื้องล่าง
คือภายใน. คำว่า เบื้องขวาง ไต่แกอนุทิสฺ.
ภิกษุยอมยังจิตอันประกอบด้วยเมตตาทิให้เล่น
ไปบ้าง ให้เล่นกลับบ้าง ในทิสฺทั้งหมด
เหมือนกับยังมาให้เล่นไปในสนามมา ฉะนั้น
ฉะนี้แล. ดวยลำดับแห่งคำเพียงเท่านั้น ท่าน
ได้แสดงถึงการแผ่เมตตาทิไป โดยเจาะจง
กำหนดทิสฺแต่ละทิสฺ ๆ. ส่วนคำว่า ในที่

ลพฺพธรรมภาณน. ๒-๗.๗-๒

คุณธวัชชัย ธรรมศาสตร์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"อัย ปริสตุโต"ติ วิภาคิ อกฺตฺวา ทุกสถาน เป็นต้น ท่านกล่าวไว้เพื่อจะแสดง
 อุตฺตสมตฺตยาติ วุตฺติ โหติ. โดยไม่เจาะจง. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
ในที่ทุกสถาน คือในที่ทุกแห่ง. คำว่า
ในความเป็นอรรถาในสัตว์ทุกเหล่า ความว่า
 โดยความเป็นอรรถาในสัตว์ทุกประเภท คือ
 มีประเภทชั้นแล้ว ชั้นปานกลาง ชั้นสูง ทั้งที่
 เป็นมิตรเป็นศัตรู และเป็นกลาง ๆ เป็นต้น,
 มีอธิบายว่า แผ่ไปโดยความเสมอกัน
 แห่งอรรถา ไม่ได้กระทำการจำแนกว่า "นี่
 เป็นสัตว์อัน".

อกฺตฺวา สพฺพตฺตตฺตยาติ สพฺพเพณ จิตฺต- อีกนัยหนึ่งบทว่า สพฺพตฺตตฺตยา แปลว่า ด้วย
 ภาเวน, อีสกฺมปิ. พหิ อวิกฺขิปฺมาโนติ ภาวะแห่งจิตทั้งหมด, มีอธิบายว่า ไม่ซัดสาย
 วุตฺติ โหติ. สพฺพาวนฺตฺตติ สพฺพสฺตฺตวฺนฺตฺ, ไปในภายนอกแน่นอนหนึ่ง. บทว่า สพฺพาวนฺตฺ
 สพฺพสฺตฺตยฺตฺตฺตติ อตฺถ. สพฺพวฺนฺตฺตติปิ แปลว่า มีสัตว์ทั้งปวง, อธิบายว่า ประกอบ
 ปาโล. โลกนฺติ สฺตฺตฺโลกิ. ด้วยสัตว์ทุกประเภท. บาลีเป็น สพฺพวฺนฺตฺ
 คังนํมี. บทว่า โลกิ ไต่แก่ สัตว์โลก.

วิปฺุเลนาติ เอวมาทีปริยายทสฺสนโต ก็ท่านกล่าวคำว่า "สหฺรคตฺตวฺย
 ปเนตฺถ ปฺน "เมตฺตาสหคเตนา"ติ วุตฺติ. เมตฺตาท" อีก ในที่นี้ เพราะแสดงถึงธรรม
 ยสฺมา วา เอตฺถ โอธิสฺโส ฝรณฺเ วิย ปฺน อันเป็นปริยาย มีอาทิอย่างนี้ว่า ไพญฺลฺย.

คุณธวัชชัย ธรรมวงศ์ธวัช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตถา-สทโท วา อิติ-สทโท วา น อีกอย่างหนึ่ง เพราะในที่นี้ ตถา-ศัพท์ก็ดี
 วุตโต, ตสฺมา ปุน "เมตตาสหคเตน อิติ-ศัพท์ก็ดี ท่านมีได้กล่าวไว้อีกเหมือนใน
 เจตสา"ติ วุตฺตํ, นิคมนวเสน วา การแผ่ไปโดยเจาะจง, ฉะนั้น ท่านจึง
 เอตํ วุตฺตํ. กล่าววา "มีใจสทรคตควยเมตตาท" อีกร,
 อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวคำนี้ไว้ควยอำนาจ
 เป็นค่านิยม (คำซ้ำ).

วิปุลนาติ เอตถ ผรณวเสน วิปุลตา ในคำว่า ไพบูลย์ นี้ พึงเห็นความไพบูลย์ควย
ทฏฺจพฺพา. ภูมิวเสน ปน ตํ มหคคตํ. อำนาจการแผ่ไป. ก็จิตนั้นชื่อว่า มหคคตะ
 ตํ หิ กิเลสวิภวมนสมตฺถตตาย ควยอำนาจแห่งภูมิ. จรงอยู่ จิตนั้นถึงภาวะ
 วิปุลผลตตาย ที่สมตฺถตตาย จ มหนตภาวํ ที่เป็ใหญ่ เพราะเป็นจิตสามารถขมกิเลส
 คตํ, มหนเตหิ วา อุฬารจฺจนทวิริย- เพราะเป็นจิตมีผลอันไพบูลย์ และเพราะ
 จิตตปญฺเณหิ คตํ ปฏิปนฺนติ มหคคตํ. เป็นจิตมีความสืบต่อไค่นาน, อีกอย่างหนึ่ง
 ปกฺขวเสน อปฺปมาณสฺตตารมฺมวเสน ชื่อว่า มหคคตะ ควยอรรถวา อันท่าน
 จ อปฺปมาณํ. พยาบาทปจฺจตฺถิกปฺปหาเนน ผู้เป็ใหญ่ คือท่านผู้มีฉันทะ วิริยะ จิตตะ
อเวรํ. โทมนสฺสปฺปหานโต อพฺยาปชฺฉํ และปัญญาอันโฬารคําเนินแล้ว คือปฏิบัติ
 นิตฺทุกฺขนฺติ วุตฺตํ โหติ. แล้ว. ชื่อว่า หาประมาณมิได้ ควยอำนาจ

๑ ฉ. อพฺยาปชฺฉํ, เอวมฺปรีติ.

แห่งความคล่องแคล่ว และควยอำนาจแห่ง
อารมณ์อันมีสัจว่าหาประมาณมิได้. ชื่อว่า
ไม่มีเวร ด้วยการละธรรมอันเป็นข้าศึก คือ
พยาบาท. ชื่อว่า ไม่มีความเบียดเบียน
มือธบายว่า ไม่มีทุกข์ เพราะละเสียซึ่ง
โทมนัส.

อุปปฏิภูลา โหนตตี ภิกขุโน จิตฺตสุต
อุปปฏิภูลา หุตฺวา อุปภูจนฺตติ. เสเสสุปี
วุตฺตนเยเนว กรุณามุทิตาอุเปกฺขาวเสน
โยเชตพฺพ. กรุณาย จิตฺตวิเลส-
ปจฺจตุตฺถิกปฺปหาเนน^๑ อเวรํ, มุทิตาย
อรตีปจฺจตุตฺถิกปฺปหาเนน.

คำว่า สัจทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง
ความว่า สัจทั้งหลายปรากฏเป็นที่ไม่
เกลียดชังแห่งจิตของภิกษุ. แม้ในคำที่เหลือ
ก็พึงประกอบความควยอำนาจกรุณา มุทิตา
และอุเบกขา ตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.
สำหรับกรุณา ชื่อว่าไม่มีเวร ด้วยการละ
ธรรมอันเป็นข้าศึก คือความเบียดเบียนแห่ง
จิต, สำหรับมุทิตา ชื่อว่าไม่มีเวร ด้วยการ
ละธรรมอันเป็นข้าศึก คือความไม่ยินดีควย.

อุเปกขาสหคเตนาตี จตุตฺถชฺฌาน-
วเสน อุเปกฺขาย สมนฺนาคเตน.

คำว่า สหคตควยอุเบกขา คือประกอบ
ควยอุเบกขาควยอำนาจจตุตถฌาน. ชื่อว่า

^๑ ฉ. วิเสสาปจฺจตุตฺถิกปฺปหาเนน.

ราคาปัจจุตติกุปฺพาเนน อเวรฺ; เกหสิต-
โสมนสฺสอุปฺพานโต อพฺยาปชฺฌํ. สพฺพมฺปิ
หิ อกุสลํ กิเลสฺปริฬาหโยคโต สพฺยา-
ปชฺฌเมวาทิ อัย เตสํ^๑ วิเสโส.

ไม่มีเวรด้วยการละธรรมอันเป็นข้าศึก คือ
ราคะ, ชื่อว่าไม่มีความเบียดเบียนเพราะ
ละโสมนัสอันอาศัยเรือน. ความจริงอกุศล
ทั้งหมด ชื่อว่ามีความเบียดเบียนที่เดียว
เพราะประกอบด้วยความเราร้อน คือกิเลส
ด้วยการตั้งกล่าวมานี้ เป็นความต่างกัน
แห่งธรรมเหล่านี้.

๒๑๓. สพฺพโสติ สพฺพากาเรน,
สพฺพาสํ วา, อนวเสสานนฺติ อตุโธ.
รูปสณฺณานนฺติ สณฺณาสีเสน วุตฺต-
รูปาวจรชฺฌานานญฺเจว ตทารมฺมณญฺจ.
รูปาวจรชฺฌานํปิ หิ รูปนฺติ วุจฺจติ "รูปี
รูปานิ ปสฺสตี"^๒ติอาทีสุ, ตสฺส อารมฺมณมฺปิ
"พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี สุวณฺณ-
พฺพพฺพณฺณานี"^๓ติอาทีสุ. ตสฺมา อิธ รูปเป

๒๑๓. บทว่า สพฺพโส แปลว่า โดย
อาการทั้งปวง, อีกอย่างหนึ่ง แปลว่า
ทั้งปวง, อธิบายว่า ไม่มีส่วนเหลือ. บทว่า
รูปสณฺณานํ ได้แก่ รูปาวจรณานที่กล่าวไว้
ด้วยศัพท์อันเป็นประธานคือสัญญาและอารมณ์
แห่งรูปาวจรณานั้น. จริงอยู่ แม้รูปา-
วจรณานทานก็เรียกว่า รูป เช่นอย่างใน
คำว่า "รูปี รูปานิ ปสฺสตี" เป็นต้น (แปลว่า

^๑ ฉ. อยเมเตสํ.

^๒ พ. ป. ๓๑/๓๕๓, (ภูมิพโลภิกขุ. ๒/๕๖),
อภิ. ส. ๓๔/๗๔.

^๓ อภิ. ส. ๓๔/๖๖.

คุณ เรณู เร่ง เพียร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สณฺญา รูปสณฺญาติ เอวํ สณฺญาสีเสณ
วุตฺตรูปาวจรชฺฌานสุเสตํ อธิวจันํ.

ภิกษุผู้ใดรูปสัญญา ย่อมเห็นรูปทั้งหลาย),
เมื่ออารมณ์แห่งรูปาวจรฌานนั้นก็เรียกว่า รูป
เช่นในคำว่า "พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี
สุวณฺณพฺพพณฺณานิ เป็นตน (แปลว่า ย่อม
เห็นรูปทั้งหลายในภายนอก ทั้งผิวพรรณคือ
ทั้งผิวพรรณทราวม). เพราะฉะนั้น ในที่นี้
คำว่า รูปนี้ จึงเป็นชื่อของรูปาวจรฌาน
ที่ท่านกล่าวไว้ด้วยศัพท์อันเป็นประธาน คือ
สัญญาอย่างนี้ว่า สัญญาในรูป ชื่อว่า
รูปสัญญา.

รูปํ สณฺญา อสฺสาติ รูปสณฺณํ, รูปมสฺส
นามนฺติ วุตฺตํ โหติ. เอวํ ปจฺวิกฺกสิณฺหาติ-
เภทสฺส ตทารมฺมณสฺส เจตํ อธิวจันนฺติ
เวทิตพฺพํ. สมตฺถิกกฺกมาติ วิราคา นิโรธา
จ. ก็ วุตฺตํ โหติ ? เอตาสํ
กุสลวิปากกิริยาวเสณ ปญฺจทสนฺนํ
ฌานสงฺขาทานํ รูปสณฺณานํ, เอเตสฺสญฺจ
ปจฺวิกฺกสิณฺหาทิวเสณ นวนฺนํ อารมฺมณ-
สงฺขาทานํ รูปสณฺณานํ สพฺพากา เรณ,

รูปเป็นสัญญาของฌานนี้ มีคำอธิบายว่า รูป
เป็นชื่อของฌานนี้ เหตุนี้ฌานนี้ชื่อว่า รูปสณฺณ
(แปลว่า มีรูปเป็นชื่อ). ก็คำว่า รูปสัญญานี้
พึงทราบว่าเป็นชื่อแห่งอารมณ์ของรูปฌาน
นั้น ซึ่งจำแนกเป็นปจฺวิกฺกสิณเป็นต้นอย่างนี้.
คำว่า เพราะกล่าวถึง ก็เพราะคลายและ
เพราะดับ. มีคำอธิบายอย่างไร ?
มีอธิบายว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้
เข้าถึงอากาสาณญฺจายตนะอยู่ เพราะคลาย

คุณ เรณ เร่ง เพียร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อนวเสสานัน วา วิจารณ์ธา จ และเพราะทับ คือเพราะเหตุแห่งการคลาย
 วิจารณ์เหตุ เจว วิจารณ์เหตุ จ และเพราะเหตุแห่งการทับ ซึ่งรูปสัญญา
 อากาสานัญจายตน์ อุปสมุปชช วิหริติ. ที่เรียกว่า ฌาน ๑๕ คือกุศลวิบากและกิริยา
 เหล่านี้ และซึ่งรูปสัญญาที่เรียกว่า อารมณ
 ๘ คือ มีปฏิวิกลิมเป็นต้นเหล่านี้ โดยอาการ
 ทั้งปวง หรือไม่มีส่วนเหลือ.

น หิ สกุกา สัพพโส อนตักกนุตรูปสญเณน จจริงอยู่ ภิกษุผู้มีรูปสัญญานั่นไม่ก้าวล่วงแล้ว
 เอตติ อุปสมุปชช วิหริตุนฺติ. ยสฺมา ปน โดยประการทั้งปวง ไม่สามารถจะเข้า
 อารมมณสมตักกเมน ปตฺตพฺพา เอตา อากาสานัญจายตนะนี้อยู่ได้แล. ก็เพราะ
 สมาปตฺติโย, น เอกสฺมีเยว อารมมณเ สมาบัตติเหล่านี้จะพึงถึงได้ก็ด้วยการก้าวล่วง
 ปจฺมชฺฌานาทีนึ วิย. อารมมณเ ซึ่งอารมณ, ไม่ใช่เหมือนอย่างปฐมฌาน
 อวิรตฺตสฺส จ สญฺญาสมตักกโม น โหติ, เป็นต้น ที่พึงบรรลุในอารมณเดียวเท่านั้น.
 ตสฺมา อัย อารมมณสมตักกมวเสนาปิ และการก้าวล่วงซึ่งสัญญา ย่อมไม่มีแก่ภิกษุ
 อตฺถวณฺณา กตาคี เวทิตพฺพา. ผู้มีใดคล้ายในอารมณ, เพราะฉะนั้น การ
 พรรณาคความแมควยอำนาจการก้าวล่วงซึ่ง
 อารมณนี้ พึงทราบวาทานใดกระทำแล้ว.

ปฏิขสญฺยานํ อตฺถกมาติ จกฺขาทีนํ คำว่า เพราะทับปฏิขสัญญา มีอธิบาย
 วตฺถุนํ รูปาทีนํ อารมมณานญจ ปฏิขมาเตน ว่า สัญญาที่เกิดขึ้น เพราะวัตถุมีจักขุเป็นต้น
 อุปฺปนฺนา สญฺญา ปฏิขสญฺญา, รูปสญฺญาทีนํ และอารมณ มีรูปเป็นต้น กระทบกัน ชื่อว่า

พลตำรวจโทสุทัศน์ - คุณประไพพันธ์ สุขุมวาท
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอตํ อธิวจันํ. ตาสํ กุสลวิปากานํ ปฏิมัลลัญญา, คำว่า ปฏิมัลลัญญานี้ เป็น
 ปญฺจนันํ, อกุสลวิปากานํ ปญฺจนนฺตํ ชื่อแห่งสัญญาในรูปเป็นต้น. เพราะคัมภีร์คือ
 สัพพโส ทสนฺนํปิ ปฏิมัลลัญญานํ อตฺตงฺกมา เพราะละ เพราะไม่เกิดขึ้นพร้อม อธิบายว่า
 ปหานา อสมุปฺปาทา, อปฺปวตฺตํ กตฺวาติ เพราะกระทำความไม่เป็นไปแห่งปฏิมัลลัญญา
 วุตฺตํ โหติ. กามณฺเจตา ปจฺมชฺฌานาทีนํ หิง ๑๐ โดยประการทั้งปวง คือที่เป็นกุศล-
 สฺมาปนฺนสฺสปี น สนฺติ, น หิ ตสฺมี วิบาก ๕ ที่เป็นอกุศลวิบาก ๕ เหล่านั้น.
 สฺมเย ปญฺจทวารวเสน จิตฺตํ ปวตฺตติ, ก็ปฏิมัลลัญญาเหล่านี้ ย่อมไม่มีแม้แก่ภิกษุผู้เขา
 เอวํ สนฺเตปิ อณฺเฑตฺต ปหีนานํ สุขทุกฺขานํ ปฐมฉานเป็นต้น ก็จริงอยู่, เพราะว่าใน
 จตฺตตฺตชฺฌาเน วีย สกฺกายทิกฺขาทีนํ สมัยนั้น จิตย่อมไม่เป็นไปด้วยอำนาจแห่ง
 ตคฺคิมคฺเค วีย จ อิมสฺมี ฉาเน ปญฺจทวาร, แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็พึงทราบ
 อุตฺตสาหชนนฺตํ อิมสฺส ฉานสฺส การกล่าวปฏิมัลลัญญาเหล่านี้ ในอากาสาณฺญ-
 ปสฺส้าวเสน เอตาสํ เอตฺถ วจันํ จายตนะนี้ ด้วยอำนาจการสรรเสริญฉานนี้
 เวทิตพฺพ. เพื่อจะยังอุตสาหะให้เกิดในฉานนี้ เหมือน
 อย่างกล่าวสุขทุกข์ซึ่งละได้แล้วในฉานอื่นไว้
 ในจตฺตฉานและเหมือนอย่างกล่าวสัkkาย-
 ทิลฺลิตฺตํ ไว้ในมรรคที่ ๓ ฉะนั้น.

อถวา กิณฺจาปี ता รูปรวจรํ สฺมาปนฺนสฺส อีกประการหนึ่ง ปฏิมัลลัญญาเหล่านั้นไม่มีอยู่
 น สนฺติ, อถ โข น ปหีนตฺตา น แก่ภิกษุผู้เขารูปาวจรฉานก็จริง, ถึงกระนั้น
 สนฺติ. น หิ รูปวिरากาย รูปรวจร- จะชื่อว่าไม่มี เพราะละได้แล้วก็ห้ามมิได้.

ผลตำราวจโทสุตฺตํ - คุณประไพพันธ์ สุขุมวาท

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ภาวนา ส่วตฺตติ, รูปายตฺตาเยว จ
 เอตาสึ ปวตฺตติ. อัย ปน ภาวนา
 รูปวิราคาย ส่วตฺตติ, ตสฺมา ตา เอกฺถ
 ปหีนาคี วตฺตํ วฏฺฏติ. น เกวลญจ
 วตฺตํ, เอกํเสเนว เอว ธาเรตุมปิ
 วฏฺฏติ. ตาสึ หิ อิตฺโต ปุพฺเพ
 อปัปฺพิตฺตฺตาเยว "ปจฺมชฺฌานํ สฺมาปนฺนสฺส
 สทฺโท กณฺฏโก"ตี^๑ วตฺตโต ภควตา.
 อิตฺ จ ปหีนตฺตาเยว อรูปสฺมาปตฺตินํ
 อาเนญชฺตา สนฺตวิโมกฺขตา จ วตฺตา.

เพราะว่าการเจริญรูปาวจรยอมเป็นไปเพื่อ
 หมายในรูปก็ห้ามมิได้. และความเป็นไปแห่ง
 ปฏิฆสัญญาเหล่านี้ ก็เพราะเนื่องด้วยรูป
 นั้นเอง. ก็ภาวนานี้ยอมเป็นไปพร้อมเพื่อ
 หมายในรูป, เพราะฉะนั้น การกล่าวว่า
 ปฏิฆสัญญานั้น ละได้แล้วในอากาสำัญญ-
 จายตณณานี้ก็ควร. และไม่ใช่จะกล่าว
 อย่างเดียว, แม้จะทรงไว้อย่างนี้ก็ควร โดย
 ส่วนเดียวที่เดียว. เพราะพระผู้มีพระภาค-
 เจาโคตรัสไว้ว่า "เสียงเป็นเสียงหนามแก่
 ฤกษ์ผู้เข้าปฐมฌาน"ตั้งนี้ เพราะปฏิฆสัญญา
 เหล่านี้ยังละไม่ได้ก่อน แต่อากาสำัญญ-
 จายตณณานั้นเอง. และเพราะปฏิฆสัญญา
 นั้นละได้แล้ว ในอากาสำัญญจายตณณานี้
 นั้นเอง ท่านจึงกล่าวความที่อรูปสมาบัติเป็น

^๑ อัง. ทสก. ๒๔/๑๔๕ อัง. เก
 กณฺฏกสฺสคฺคตฺตนิโย.

อาเนญชา(ไม่หวั่นไหว) และว่าเป็นวิโมกข์
ที่สงบ.

นानตตสณฺณานํ อมนสิการาติ
นานตฺเต วา โทจเร ปวตฺตานํ สณฺณานํ,
นานตฺตานํ วา สณฺณานํ. ยสฺมา เหตา
รูปสณฺณาทีเกเท นานตฺเต นานาสภาเว
โทจเร ปวตฺตุนฺติ, ยสฺมา เจตา
อฏฺฐ กามาวจรกุสลสณฺณา, ทฺวาทส
อกุสลสณฺณา, เอกาทส กามาวจรกุสล-
วิปากสณฺณา, เทว อกุสลวิปากสณฺณา,
เอกาทส กามาวจรกิริยาสณฺณาติ เอว
จตุจตุตาพีสมฺปิ สณฺณา นานตฺตา
นานาสภาวา อญฺญมญฺญวิสทีสา, ตสฺมา
"นานตฺตสณฺณา"ติ วุตฺตา. ตาสํ สัพฺพโส
นานตฺตสณฺณานํ อมนสิการา อนาวชฺชนา
จิตฺเต จ อนุปฺปาตนาเย.^๒

คำว่า เพราะไมมนสิการซึ่งนาคต-
สัญญา ความว่า ซึ่งสัญญาที่เป็นไปในอารมณ์
ต่าง ๆ, หรือซึ่งสัญญาต่าง ๆ กัน. ความจริง
เพราะสัญญาเหล่านี้ ย่อมเป็นไปในอารมณ์
ต่าง ๆ คือ มีสภาวะต่าง ๆ กัน อันจำแนก
เป็นรูปสัญญาเป็นต้น, และเพราะสัญญา
ทั้ง ๔๔ อย่าง คือกุศลสัญญาฝ่ายกามาวจร ๘,
อกุศลสัญญา ๑๒, กุศลวิปากสัญญาฝ่าย
กามาวจร ๑๑, อกุศลวิปากสัญญา ๒,
กิริยาสัญญาฝ่ายกามาวจร ๑๑, เหล่านี้เป็น
สัญญาต่างกันคือมีสภาวะต่างกันไม่เหมือนกัน
และกัน, เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า
"นาคตสัญญา". เพราะไมมนสิการ คือ
เพราะไม่ไค้หนัก และเพราะไม่ทำให้เกิดขึ้น

^๑ ฉ. รูปสหทาทิเกเท.

^๒ ฉ. อนุปฺปาตนา.

ในจิตซึ่งนันทตสัญญา โดยประการทั้งปวง
เหล่านั้น.

ยสุมา ตา^๑ นาวชชติ จิตฺเต จ น
อุปาเทติ น มนสิ กโรติ น
ปัจจเวกฺขติ, ตสุมาติ วุตฺตํ โหติ. ยสุมา
เจตฺถ ปุริมา รูปสญฺญา ปฏิฆสญฺญา จ
อิมินา ฌาเนน นีพฺพุเต ภเวปิ น
วิชฺชนฺติ, ปเคว ตสฺมี ภเว อิมํ ฌานํ
อุปสมฺปชฺช วิหฺรณกาเล, ตสุมา ตาสํ
สมฺติกุกฺมา อุตฺถงฺกมาติ เทวธาปิ
อภาโวเยว วุตฺโต. นานตฺตสญฺญาสุ
ปน ยสุมา อฏฺฐ กามาวจรกฺุสลสญฺญา,
นว กิริยาสญฺญา, ทสากฺุสลสญฺญาติ
อิมา สตฺตวิสฺติ สญฺญา อิมินา ฌาเนน
นีพฺพุเต ภเว วิชฺชนฺติ, ตสุมา ตาสํ
อมนสิการาติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพ.

มีคำอธิบายว่า เพราะไม่นึก และไม่ทำให้
เกิดขึ้นในจิตชื่อว่าไม่มนสิการคือไม่พิจารณา
ซึ่งนันทตสัญญาเหล่านั้น. อนึ่ง เพราะใน
บรรดาสัญญาทั้ง ๓ นี้ รูปสัญญา และปฏิฆ-
สัญญาข้างต้นไม่มีอยู่ แม้ในภพที่บังเกิดด้วย
ฌานนี้, จะป่วยกล่าวไปไยถึงในกาลที่เข้า
ฌานนี้อยู่ในภพนั้นจะนั้น, ฉะนั้น ท่านจึง
กล่าว ความไม่มีแห่งสัญญาเหล่านั้นนั่นเอง
ทั้ง ๒ ประการว่า เพราะก้าวล่วง เพราะ
ดับ. ส่วนในนันทตสัญญา เพราะเหตุว่า
สัญญา ๒๗ เหล่านี้ คือ กุศลสัญญาฝ่าย
กามาวจร ๘, กิริยาสัญญา ๘, อกุศล-
สัญญา ๑๐ ยังมีอยู่ในภพที่บังเกิดด้วยฌานนี้,
ฉะนั้น จึงพึงทราบวาทานกล่าววาท เพราะ
ไม่มนสิการซึ่งนันทตสัญญาเหล่านั้น.

^๑ อ. โปตุถเก ตาติ ปทํ นตฺถิ.

ตตฺถาปิ หิ อิมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช กิเมวโนพฺพํ เมื่อเข้าฌานนี้อยู่ ย่อมเข้า
 วิหรนฺโต ตาสํ อมนสิการาเยว อยู่ เพราะไม่มณสิการนานัตตสฺสญฺญา เหล่านี้
 อุปสมฺปชฺช วิหรติ. ตา ปน มนสิ นันเเอง. แต่ผู้มณสิการอยู่ซึ่งนานัตตสฺสญฺญา
 กโรนฺโต อสฺมาปนฺโน โหตีติ. สงฺเขปโต เหล่านี้ ก็ยอมเป็นอันยังมีได้เข้าแล้วแล.
 เจตฺถ "รูปสญฺญานํ สมตฺติกฺกมา"ติ อิมินา ก็โดยสังเขปในอธิการนี้ ท่านกล่าวการละ
 สพฺพรูปาวจรธมฺมานํ ปหานํ วุตฺตํ. รูปาวจรธรรมทั้งหมดด้วยคำนี้ว่า "เพราะ
 "ปฏฺิขสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ กาวลวงรูปสฺสญฺญา." การละและการไม่
 อมนสิการา"ติ อิมินา สพฺเพสํ กามาวจร- มณสิการ ซึ่งจิตและเจตสิกฝ่ายกามาวจร
 จิตฺตเจตสิگانํ ปหานญจ อมนสิกาโร ทั้งหมด พึงทราบที่ท่านกล่าวไว้แล้วด้วย
 จ วุตฺโตติ เวทิตฺตพฺโพ. คำนี้ว่า "เพราะดับปฏฺิขสฺสญฺญา เพราะไม่
 มณสิการนานัตตสฺสญฺญา"ดังนี้.

อนนฺโต อากาศ เอตฺถ ในคำว่า อากาศหาที่สุคฺมิไต่ นี้
 ปณฺณตฺติมตฺตตฺตา นาสฺส อุปฺปาทนฺโต วินิจจยฺกันี้ ที่สุคฺคือความเกิดขึ้นหรือที่สุค
 ภา วยนฺโต ภา ปณฺณายตีติ อนนฺโต, คือความเลื่อมไป ย่อมไม่ปรากฏแก่อากาศ
 อนนฺตผรณฺวเสนาปิ อนนฺโต. น หิ นั้น เพราะเป็นเพียงบัญญัติ เพราะฉะนั้น
 โส โยคี เอกเทศฺวเสน ผรติ. อากาสนั้นจึงชื่อว่า หาที่สุคฺมิไต่, ชื่อว่า
 สกลวเสเนว ผรติ, อากาศ หาที่สุคฺมิไต่ ด้วยอำนาจแห่งการแผ่ไปไม่มี
 กสิณฺคฺฆาฏิมากาโส. อากาศอันณ- ที่สุคฺก็มี. เพราะพระโยคาวจรนั้นยอมแผ่ไป

ผลสำรวจโทสุทัศน์ - คุณประไพพันธ์ สุขุมวาท
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จาคณาทินิ วุตตตถานิ. อุปสัมปชช
วิหรีตีติ ตํ ปตฺวา นิปฺพาเหตฺวา
ตทนุรุเปณ อิริยาปถเณ วิหรีตี. ตทเว
สมาปชฺชิตพฺพโต สมาปตฺติ.

ด้วยอำนาจเป็นเอกเทศ หามีใด, แต่ยอม
แผ่ไปด้วยอำนาจทั้งหมดทีเดียว. คำว่า
อากาศ ใดแกกสิณสมาธิมากาศ (คืออากาศ
เพิกกลีณ). ฉะนั้นทั้งหลาย มีอากาศานัญญา
จาคณะ เป็นต้น มีอรรถใดกล่าวแล้ว. คำว่า
เขาอยู่ ความว่า บรรลุอากาศานัญญาจาคณ-
สมาปตินั้น คือยังอากาศานัญญาจาคณะนั้นให้
สำเร็จอยู่ด้วยอิริยาบถอันสมควรแก่อากาศานัญญาจาคณสมาปตินั้น. อากาศานัญญาจาคณะ
นั้นนั่นแหละ ชื่อว่า สมาบัติ เพราะเป็น
คุณชาติอันพระโยคาวจรจะพึงเข้า.

อากาศานัญญาจาคณํ สํติกกมมาติ
ปุพฺเพ วุตฺตนเยน ฉานมฺปิ อากาศานัญญา-
จาคณํ อารมฺมณฺมฺปิ. อารมฺมณฺมฺปิ หิ
ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว อากาศานัญญํ จ
ตํ ปจฺมสุส อรูปชฺฌานสุส^๑ อารมฺมณฺตฺตา

คำว่า ก้าวล่วงซึ่งอากาศานัญญาจาคณะ
ความว่า ทั้งฉานทั้งอารมณ ก็ชื่อว่า อากา-
सानัญญาจาคณะ ตามนัยที่กล่าวแล้วในตอนต้น.
จริงอยู่แม่อารมณก็ชื่อว่าอากาศานัญญาจาคณะ
ด้วยอรรถว่า อารมณนั้นเป็นอากาศานัญญาจะ

^๑ ฉ. อารูปชฺฌานสุส.

๑๖-๗๑๒-๕๓๓-๗

เทวานัน เทวายนัน วิย อธิฏฺฐาณญฺเฐน
 อายตณฺญาติ อากาสาณญฺจายตณฺ, ตถา
 อากาสาณญฺ จ ตํ ตสฺส ฌานสฺส
 สยฺชาติเหตุคฺคา "กมฺโพชา อสฺสานัน
 อายตณฺ" ตีอาทีน วิย สยฺชาติเทสฺสุญฺเฐน
 อายตณฺญาติปิ อากาสาณญฺจายตณฺ.

(คืออากาศอันหาที่สุดมิได้) ตามนัยที่กล่าว
 แล้วในตอนต้นนั้นเที่ยวควย เป็นอายตนะ
 โดยอรรถว่า เป็นที่ตั้งอาศัย ดุจเทวายนนะ
 ของเทวดาทั้งหลาย เพราะเป็นอารมณ์ของ
 อรูปฌานที่ ๑ ควบ, อารมณ์นั้นเป็นอากาศ
 สำนัญจะ (คืออากาศอันหาที่สุดมิได้) อย่างนั้น
 ควบเป็นอายตนะ ควบอรรถว่าเป็นประเทศ
 ที่เกิดดุจคำว่า "เมืองกัมโพชเป็นถิ่นเกิด
 ของมาทั้งหลาย" ดังนี้ เป็นต้น เพราะเป็น
 เหตุเกิดแห่งฌานนั้นควบ แม่เพราะเหตุนี้
 จึงชื่อว่าอากาศสำัญจายตนะ.

เอวเมตฺ ฌานญฺจ อารมฺมณฺญาติ
 อุกฺขมฺปิ อปฺปวตฺตติกรเณน จ อมนสิกรเณน
 จ สมตฺติกฺกมิตฺตวาว ยสฺมา อิทํ
 วิญฺญาณญฺจายตณฺ อุปสฺมฺปชฺช วิหาคพฺพํ,
 ตสฺมา อุกฺขมฺเปตเมกชฺฉนฺ กตฺวา
 "อากาสาณญฺจายตณฺ สมตฺติกฺกมฺมา" ตี อิทํ
 วุตฺตุนฺตี เวทิตพฺพํ. อนนฺตํ วิญฺญาณฺตี

เพราะวิญญาณญฺจายตนะนั้นอันภิกษุพึงก้าวล่วง
 คุณชาติทั้ง ๒ คือฌานและอารมณ์ตั้งพรรณนา
 มาฉะนั้น ควบการกระทำไม่ให้เป็นไปและ
 ควบการไม่มนสิการเที่ยว จึงเข้าถึงอยู่ได้,
 ฉะนั้น พึงทราบว่ คำว่า "ก้าวล่วง
 อากาสาณญฺจายตนะ" นี้ ท่านกล่าวไว้เพราะ
 รวมเอาคุณชาติทั้ง ๒ นี้ เข้าไว้ด้วยกัน.

ตั้เยว "อนนุโต อากาโส"ติ ฝริตุวา
 ปวตุตฺ วิญญาณํ "อนนุตฺ วิญญาณนุ"ติ
 มนสิ กโรนุโตติ วุตฺตํ โหติ. มนสิการ-
 วเสน วา อนนุตฺ. โส หิ ตํ
 อากาสารมมณวิญญาณํ. อนวเสสโต มนสิ
 กโรนุโต อนนุตฺ มนสิ กโรติ.

คำว่า วิญญาณหาที่สุคมิได้ มีอธิบายว่า
 ภิกษุมนสิการซึ่งวิญญาณอันเป็นไป แผลไปว่า
 "อากาสาหาที่สุคมิได้"นั้นนั่นแหละว่า "วิญญาณ
 หาที่สุคมิได้". อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าหาที่สุค
 มิได้ควยอำนาจมนสิการ. เพราะภิกษุ
 มนสิการซึ่งวิญญาณอันมีอากาสาเป็นอารมณ์นั้น
 โดยไม่มีส่วนเหลือ ชื่อว่า ย่อมมนสิการว่า
 หาที่สุคมิได้.

วิญญาณญายตนํ

สมตฺติกมมาติ

เอตฺถาปิ จ ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว
 ฌานมฺปิ วิญญาณญายตนํ อารมมณมฺปิ.
 อารมมณมฺปิ หิ ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว
 วิญญาณญํ จ ตํ ทุตฺติยสุส อรูปชฺฌานสุส^๑
 อารมมณตฺตา อธิฏฺฐานญฺเเสน आयตฺนญฺจาติ
 วิญญาณญายตนํ, ตถา วิญญาณญํ จ
 ตํ ตสุเสว ฌานสุส สลฺยชาติเหตุตฺตา

ก็แม้ในคำว่า เพราะก้าวล่วงวิญญา-
ณญายตนะ นี้ ก็พึงทราบว่ แม้นานก็ชื่อว่า
 วิญญาณญายตนะ แม้อารมณก็ชื่อว่า วิญญา-
 ณญายตนะ ตามนัยที่กล่าวแล้วในตอนต้น
 นั้นแหละ. จริงอยู่ แม้อารมณก็ชื่อว่า วิญญา-
 ณญายตนะ ควบอรธว่า อารมณนั้นเป็น
 วิญญาณญายตนะ (คือวิญญาณหาที่สุคมิได้) โดยนัย
 ที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั้นนั่นแหละควย เพราะ

^๑ ฉ. อารูปชฌานสุส.

สณชาติเทสฺวเจเน
วิญญาณญายตนํ.

อายตณฺจาทิปี

เป็นอารมณ์แห่งอรุณานที่ ๒ ควฺย เป็น
อายตณะควฺยอรรถวาเป็นที่ตั้งอาศัย, อารมณฺ
นั้นเป็นวิญญาณญฺจะ (คือวิญญาณอันหาที่สุดมิได้)
อย่างนั้นควฺย เป็นอายตณะ ควฺยอรรถวา
เป็นถิ่นที่เกิด เพราะเป็นเหตุเกิดแห่งฌาน
นั้นนั่นแหละควฺย แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
วิญญาณญฺายตณะ.

เอวเมทํ ฌานญจ อารมณญจาทิ อุกฺขมฺปิ
อปฺปวตฺตติกร ฌเน จ อมนสิกร ฌเน
จ สมตฺติกฺกมิตฺวา ว ยสฺมา อิทํ
อาภิญญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหาทพฺพํ,
ตสฺมา อุกฺขมฺเปต เมกชฺฌํ กตฺวา
"วิญญาณญายตนํ สมตฺติกฺกมฺมา"ติ อิทํ
วฺจฺจตนฺติ เวทิตพฺพํ. นตฺถิ กิณฺจฺจิตฺติ นตฺถิ
นตฺถิ, สฺสญฺญํ สฺสญฺญํ, วิวิตฺตํ วิวิตฺตตนฺติ.
เอวํ มนสิ กโรนฺโตตฺติ วฺจฺจตฺตํ โทตฺติ.

เพราะอาภิญญายตณะนี้อันภิกษุพึงก้าวล่วง
คุณชาติทั้ง ๒ คือฌานและอารมณ์ถึงพรณนา
มาฉะนี้ ควฺยการกระทำไม่ให้เป็นไป และ
ควฺยการไม่มนสิการเที่ยว จึงเข้าถึงอยู่ได้,
ฉะนั้น พึงทราบว่ คำว่า "ก้าวล่วงวิญญา-
ณญฺายตณะ" นี้ ท่านกล่าวไว้เพราะรวม
เอาคุณชาติทั้งสองนี้เข้าไว้ด้วยกัน. คำว่า
สิ่งน้อยหนึ่งไม่มี มีอรรถาธิบายว่า มนสิการ
อยู่อย่างนี้ว่าไม่มี ๆ, วางเปล่า ๆ, สงัด ๆ.

อาภิญญายตนํ

สมตฺติกฺกมฺมาติ

แม้ในคำว่า เพราะก้าวล่วงอาภิญญ-

เอตฺถาปี

ปุพฺเพ

วฺจฺจตนฺเตเนว

ญฺายตณะ นี้ พึงทราบความดังนี้ แม้ฌาน

ตสฺมา อุกฺกมฺเปตเมกฺขมฺ กตฺวา
 "อาภิกฺขจฺญายตฺนํ สมตฺติกฺกมฺมา"ติ อิทํ
 วุตฺตตฺนติ เวทิตพฺพํ. สญฺญา เวทยิต-
 นิโรธกถา เหฏฺฐา กถิตวา.

เข้าถึงอยู่ได้, ฉะนั้นพึงทราบว่่า คำว่า
 "กาวลวงอาภิกฺขจฺญายตฺนํ"นี้ ท่านกล่าวไว้
 เพราะรวมคุณชาติทั้ง ๒ นี้เข้าไว้ด้วยกัน.
 สญฺญา เวทยิตนิโรธกถา ขาพเจ้าได้กล่าว
 ไว้แล้วในหนหลังเทียว.

"รูปิ รูปานิ ปสฺสตี"ติอาทิกา
 สตฺต วิโมกฺขา ปจฺจนีกธฺมเมหิ สฺกุสุ
 วิมฺจฺจนฺนฺเจเน อารมฺมเณ อภิตฺตวเสเน
 สฺกุสุ มฺจฺจนฺนฺเจเน จ วิโมกฺขา,
 นิโรธสฺมาปตฺติ ปน จิตฺตเจตฺตสิเกหิ
 วิมุตฺตญฺเจเน วิโมกฺโข. สฺมาปตฺติ-
 สฺมาปนนสมเย วิมุตฺโต โหติ, วุจฺจิสฺสมเย
 อวิมุตฺโต โหตีติ สมยวิโมกฺโข.
 สมฺมุจฺเจทวิมุตฺตวเสเน อจฺจนฺตวิมุตฺตตฺตา
 อริยมคฺคา, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺตวเสเน
 อจฺจนฺตวิมุตฺตตฺตา สามณฺณผลานิ,
 นิสฺสรณวิมุตฺตวเสเน อจฺจนฺตวิมุตฺตตฺตา
 นิพฺพานํ สมยวิโมกฺโข. ตถา
สามยิกาสามยิกวิโมกฺโข.

วิโมกข์ ๑ มีคำว่า "ภิกษุผู้ใดรูปฌาน
 ย่อมเห็นรูปทั้งหลาย" ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า
 วิโมกข์ ๑ ควยอรรถว่่า พนควยตีจากธรรม
 อันเป็นขาคีกทั้งหลาย และควยอรรถว่่า
 นอมไปควยตี ควยอำนาจความยินดียิ่งใน
 อารมณฺ์, ส่วนนิโรธสฺมาปตฺติ ชื่อว่่า วิโมกข์
 ควยอรรถว่่า หลุดพ้นแล้วจากจิตและเจตสิก
 ทั้งหมด. ชื่อว่่า สมยวิโมกข์ ควยอรรถว่่า
 เป็นวิโมกข์ที่พนในสมัยที่เข้าสฺมาปตฺติ, เป็น
 วิโมกข์ที่ยังไม่พน ในสมัยที่ออกจากสฺมาปตฺติ.
 อริยมรรคชื่อว่่า สมยวิโมกข์ เพราะหลุดพ้น
 อย่างสิ้นเชิง ควยอำนาจสมฺมุจฺเจทวิมุตฺติ,
 สามัญญผลก็ชื่อว่่า สมยวิโมกข์ เพราะ
 หลุดพ้นอย่างสิ้นเชิง ควยอำนาจปฏิปสฺสทฺธิ-

หม่อมราชวงศ์หญิงรสสิน คัคณางค์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิมุติ, นิพพานชื่อว่า อสมยวิโมกข์ เพราะ
หลุดพ้นอย่างสิ้นเชิง ด้วยอำนาจนิสสรณวิมุติ.
สามยิกวิโมกข์และอสามยิกวิโมกข์ ก็เหมือน
กัน.

ปมาท อากมม ปริหายตีติ กุปโป.
ตถา น ปริหายตีติ อกุปโป. โลกาย
สํวตฺตตีติ โลกิโย. อริยมคฺคา โลกํ
อฺตฺตฺรณตีติ โลกุตฺตรา, สามณฺณผลานิ
นิพฺพานญฺจ โลกโต อฺตฺตฺติณฺณาติ โลกุตฺตรา.
อาทิตฺตํ อโยคฺพํ มกฺขิกา วีย เตชฺสุสฺสํ
โลกุตฺตรํ ฐมฺมํ อาสวา นาลมฺพณตีติ
อนาสโว.

วิโมกข์ชื่อว่ากุปปะ ด้วยอรรถว่าอาศัย
ความประมาทแล้วยอมเสื่อมได้. ชื่อว่า
อกุปปะ ด้วยอรรถว่า ไม่เสื่อมเหมือนอย่าง
นั้น. ชื่อว่าโลกิยะ ด้วยอรรถว่า เป็นไป
พร้อมเพื่อโลก. อริยมรรคชื่อว่า โลกุตระ
ด้วยอรรถว่า ข้ามพ้นโลก, สามัญญผลและ
นิพพานชื่อว่าโลกุตระ ด้วยอรรถว่าข้ามพ้น
แล้วจากโลก. วิโมกข์ชื่อว่า อนาสวะ ด้วย
อรรถว่า อาสวะทั้งหลายไม่หวังเห็นยว
โลกุตรธรรมซึ่งสูงส่งด้วยเดช จุจแมลงวัน
ไม่จับก่อนเหล็กอันไฟลุกโชนแล้ว ฉะนั้น.

รูปปฏิสณฺณตฺโตติ รูปชฺฌานานิ. อรู-
ปปฏิสณฺณตฺโตติ อรูปสมาปตฺติโย. ตณฺหาเย
อาลมฺพิโต ปณฺหิโต. อนาลมฺพิโต

คำว่า วิโมกข์ที่ปฏิสังยุตด้วยรูป ได้แก่
รูปฌาน. คำว่า วิโมกข์ที่ปฏิสังยุตด้วยอรูป
ได้แก่ อรูปสมาบัติ. วิโมกข์อันตัดทหา

หม่อมราชวงศ์หญิงรสสิน คัคณางค์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อปฺปณฺหิต. มคฺคผลานิ เอการมฺมณฺตฺตา
 เอกนิฏฺจตฺตา จ เอกตฺตวิโมกฺโข,
 นิพพานํ อหุติยตฺตา เอกตฺตวิโมกฺโข,
 อารมฺมณานตฺตา วิปากนานตฺตา จ
นानตฺตวิโมกฺโข.

หน่วงเหนี่ยวแล้ว ชื่อว่า ปณฺหิตะ. วิโมกฺข์อัน-
 ตั้หาไม่หน่วงเหนี่ยวแล้ว ชื่อว่า อปฺปณฺหิตะ.
 มรรคผล ชื่อว่า เอกตฺตวิโมกฺข์ เพราะมี
 อารมฺมเดียวเป็นเอก และเพราะมีที่ตั้งลง
 อันเอก, นิพพานชื่อว่า เอกตฺตวิโมกฺข์
 เพราะไม่มีที่ ๒, ชื่อว่า นานตฺตวิโมกฺข์
 เพราะมีอารมฺมต่างกัน และเพราะมีวิปาก
 ต่างกัน.

๒๑๔. สียาติ ภเวyy, ทส
 โหนฺตฺติ จ เอโก โทตฺติ จ ภเวyyยาติ.
 อตฺถ. "สียา"ติ จ เอตํ วิธิวจฺจนํ,
 น ปุจฺฉาวจฺจนํ. วตฺถวเสนาติ นิจฺจสฺสณฺยาติ-
 ทสวตฺถวเสน ทส โหนฺติ. ปริยาเยนาติ
 วิมุจฺจนปริยาเยน เอโก โทติ. สียาติ
กถญจ สียาติ ยํ วา สียาติ วิหิตํ,
 ตํ กถํ สียาติ ปุจฺฉติ. อนิจฺจานุปฺสฺสน-
ณฺยานฺติ สมาสฺปทํ. อนิจฺจานุปฺสฺสนาณฺยานฺติ^๑

๒๑๔. บทว่า สียา เท่ากับ ภเวyy.
 (แปลว่า ฟังมี), ความว่า ฟังมีว่าเป็นสีย
 และว่าเป็นหนึ่ง. ก็บทว่า "สียา" นี้ เป็น
 คำแสดงวิธี, ไม่ใช่คำถาม. คำว่า ควย
สามารถแห่งวตฺถ ความว่า เป็นสียควย
 สามารถวตฺถ ๑๐ มีนิจสฺสณฺยาเป็นตน. คำว่า
โดยปริยาย ความว่า เป็นหนึ่งโดยปริยาย
 คือความหลุดพ้น. คำว่า ฟังมีได้ ถามว่า
ก็ฟังมีได้อย่างไร ความว่า อีกอย่างหนึ่ง

^๑ อ. อนิจฺจานุปฺสฺสนาณฺยานฺติ.

^๒ อ. อนิจฺจานุปฺสฺสนํ ณฺยานฺติ.

ปาโจ. ตถา เสเสสุปิ.

ท่านถามว่า คำใดที่กระทำไว้ว่า สียา ดังนี้, คำนั้นพึงมีไฉนอย่างไร. บทว่า อนิจฺจานุ-
ปัสฺสนาณํ เป็นบทสมาส. อีกอย่างหนึ่ง พระบาลีว่า อนิจฺจานุปัสฺสนาณํ ดังนี้ก็มี. แม้นในบทที่เหลือก็เช่นเดียวกัน.

นิจฺจโต สฺสณายาติ นิจฺจโต ปวตฺตตาย
สฺสณาย, "นิจฺจนุ"ติ ปวตฺตตาย สฺสณายาติ
อตุโณ. เอส นโย สุขโต อตุตฺโต
นิมิตฺตโต สฺสณายาติ เอตฺถาปิ.
นิมิตฺตโตติ จ นิจฺจนิมิตฺตโต. นฺนทียา
สฺสณายาติ นฺนทิวเสณ ปวตฺตตาย สฺสณาย,
นฺนทิสฺมปยุตฺตว สฺสณายาติ อตุโณ.
เอส นโย รากโต สมุทฺยโต อาทานโต
ปณฺธิโต อภินิเวสโต สฺสณายาติ เอตฺถาปิ.

บทว่า นิจฺจโต สฺสณาย เท่ากับ นิจฺจโต
ปวตฺตตาย สฺสณาย, ความว่า จากสัญญา
ที่เป็นไปว่า "เที่ยง", แม้นในคำว่า สุขโต
อตุตฺโต นิมิตฺตโต สฺสณาย นี้ ก็มีนัยนี้.
ก็คำว่า จากนิมิต คือ จากนิมิตว่าเที่ยง.
คำว่า จากนั้นที่สัญญา คือจากสัญญาอัน
เป็นไปแล้ว ควยอำนาจความเพลิดเพลिन,
อธิบายว่า จากสัญญาอันประกอบด้วยความ
เพลิดเพลिन. แม้นในคำว่า จากรากสัญญา
จากสมุทฺยสัญญา จากอาทานสัญญา จาก
ปณฺธิสัญญา จากอภินิเวสสัญญา นี้ก็มีนัยนี้.

ยสุมา ปน ขยววิปริณามานุปัสฺสนา
คิสฺโส อนิจฺจานุปัสฺสนาที่นํ พลวภาวาย

ก็เพราะอนุปัสสนา ๓ คือ ขยานุปัสสนา
วยานุปัสสนา และวิปริณามานุปัสสนา เป็น

พลวปัจจุยภูตา ภงฺกานุปัสสนาวิเสสา. ความพิเศษแห่งภังกานุปัสสนา ซึ่งเป็นปัจจัย
ภงฺกตสฺสเนน หนี อนิจฺจานุปัสสนา พลวตี มีกำลัง แก่ความที่อนิจฺจานุปัสสนาเป็นต้น
โหติ. อนิจฺจานุปัสสนาย จ พลวติยา มีกำลัง. จริงอยู่ อนิจฺจานุปัสสนา ย่อมเป็น
ชาตาย "ยถนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ คุณชาติมีกำลังช่วยการเห็นความดับ. และ
ตทนต์ตา"^๑ ทุกฺขานตฺตานุปัสสนาปิ เมื่อ อนิจฺจานุปัสสนา เกิดมีกำลังแล้ว แม่
พลวติโย โหนฺติ. ตสฺมา อนิจฺจานุ- ทุกฺขานุปัสสนาและอนัตตานุปัสสนา ก็ย่อมมี
ปัสสนาที่สุ วุตฺตาสฺ ตาปิ ติสฺโส วุตฺตาว กำลัง โดยพระบาลีว่า "สิ่งใดไม่เที่ยง
โหนฺติ. สิ่งนั้นเป็นทุกข์, สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น
ก็เป็นอนัตตา" ดังนี้. ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึง
อนิจฺจานุปัสสนาเป็นต้นแล้ว ก็ย่อมเป็นอัน
กล่าวถึงอนุปัสสนาทั้ง ๓ แม่เหล่านั้นทีเดียว.

ยสฺมา จ สฺสญฺญตานุปัสสนา "อภินิเวสโต ก็เพราะเป็นอันกล่าวแล้วที่เดี๋ยวกว่าสฺสญฺญตา-
สฺสญฺญาย มุจฺจตี"^๑ วิจ เนเนว สารา- นุปัสสนาย่อมพ้นจากสาราทานอภินิเวสสฺสญฺญา
ทานาภินิเวสสมฺโมหาภินิเวสอาลยาภิ- สัมโมหอภินิเวสสฺสญฺญา อาลยอภินิเวสสฺสญฺญา
นิเวสสญฺโฆคาภินิเวสโต สฺสญฺญาย มุจฺจตีติ และสฺสญฺโฆคาภินิเวสสฺสญฺญา โดยพระบาลีว่า

^๑ ส. ขนธ. ๑๗/๒๘.

วุตตเมว โหติ,^๑ อภินิเวสาภาเวเนว
 อปฺปฏิสงฺขาโต สญฺญา ย มุจฺจตีติ วุตตเมว
 โหติ, ตสฺมา อธิปญฺญาธมฺมวิปัสฺสนาทโย
 ปญฺจปี อนุปัสฺสนา น วุตฺตาทิ เวทิตพฺพา.
 เอวํ อฏฺฐารสฺสุ มหาวิปัสฺสนาสฺสุ เอตา
 อฏฺฐาอนุปัสฺสนา อวตฺตวา ทเสว อนุปัสฺสนา
 วุตฺตาทิ เวทิตพฺพา.

"ยอมพนจากอภินิเวสสัญญา" ดังนี้, คือเป็น
 อันกล่าวไต่ที่เดี่ยวว่า ยอมพนจากอปปฏิ-
 สังขาสัญญา (สัญญาในการไม่พิจารณา)
 เพราะไม่มีความยึดมั่นนั่นเอง, เพราะฉะนั้น
 จึงทราบว่า ท่านมิได้กล่าวอนุปัสสนาทั้ง ๕
 มีอธิปัญญาธรรมวิปัสสนาเป็นต้นไว้. จึงจึง
 ทราบว่า ในบรรคามาหาวิปัสสนา ๑๘ ท่าน
 มิได้กล่าวอนุปัสสนา ๘ เหล่านี้ กล่าว
 เฉพาะอนุปัสสนา ๑๐ ทวฺยประการฉะนี้.

๒๑๕. อนิจฺจาอนุปัสฺสนา ยถาภูตํ
ญาณนฺติ อนิจฺจาอนุปัสฺสนาเยว ยถาภูตญาณ^๒
 อุกฺขมฺปิ ปจฺจตฺตวณฺโณ. ยถาภูตญาณนฺติ
 ญาณตฺโต วุตฺโต. เอวํ เสเสสฺสุปี.
สมฺโมหา อญฺญาณาติ สมฺโมหาภูตา
 อญฺญาณา. มุจฺจตีติ วิโมกฺขตฺโต วุตฺโต.

๒๑๕. คำว่า อนิจฺจาอนุปัสฺสนา ยถาภูตํ
ญาณ (ซึ่งแปลว่าอนิจฺจาอนุปัสฺสนายถาภูตญาณ
 นั้น) มีความว่า ยถาภูตญาณ คือ อนิจฺจา-
 ปัสฺสนา นั้นเอง. เป็นปฐมาวิภคฺติทั้ง ๒ คำ.
 บทว่า ยถาภูตญาณ ความว่า อรรถแห่งญาณ
 ขาพเจ้าได้กล่าวแล้ว. แม้ในบทที่เหลือ

^๑ อ. โหตีติ,
^๒ อ. ยถาภูตํ ญาณ.

ก็อย่างนี้. บทว่า สมโหมหา อณฺเฎณา แปลว่า จากความไม่รู้อันเป็นความลุ่มหลง. บทว่า มฺจุจติ (ซึ่งแปลว่ายอมพน) ก็ข้าพเจ้าได้ กล่าวอรรถแห่งวิโมกข์ (ความพ้น) ไว้แล้ว.

๒๑๖. อนิจฺจานุปัสฺสนา อนฺุตฺตร
สตีภาวณานฺติ เอตฺถ สาสเนเยว
สพฺภาวโต อุตฺตมมฺภูเจเน อนฺุตฺตร,
อนฺุตฺตรสฺส ปจฺจุยตฺตวา วา อนฺุตฺตร,
สตีภาโว เอว ณาน สตีภาวณาน.
ตํ อนิจฺจานุปัสฺสนาสงฺขาต อนฺุตฺตร
สตีภาวณาน. "ฉหิ ภิกฺขเว ธมฺเมหิ
สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ภพฺโพ อนฺุตฺตร
สตีภาว สจฺฉิกาตฺตุน"^๑ เอตฺถ นิพฺพาน
อนฺุตฺตรโร สตีภาโว นาม. อิธ ปน
วิปัสฺสนา อนฺุตฺตรโร สตีภาโว. นิจฺจโต
สนฺตาปปริฬาหฺรธา มฺจุจตี เอตฺถาปิ
"นิจฺจน"^๑ ปวตฺตกิลเสสา เอว อิธ

๒๑๖. ในคำว่า อนิจฺจานุปัสฺสนา เป็น สตีภาวณาน อย่างเชื่อมนี้ พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้ ชื่อว่า อย่างเชื่อม ด้วยอรรถว่า สูงสุด เพราะมีอยู่ในพระศาสนาเท่านั้น, หรือว่า ชื่อว่า อย่างเชื่อม เพราะเป็นปัจจัย แก่โลกุตระอย่างเชื่อม, ญาณคือความ เห็นใจนั้นเทียว ชื่อว่า สตีภาวณาน. สตีภาวณานนั้น ได้แก่อนามที่มีความเห็นใจ อย่างเชื่อม กล่าวคือ อนิจฺจานุปัสฺสนา. นิพพาน ชื่อว่าความเห็นใจอย่างเชื่อม เช่น ในคำนี้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบ ด้วยธรรม ๖ ควรจะกระทำให้แจ้งซึ่งความ เห็นใจอย่างเชื่อม" ดังนี้. ก็ในที่นี้ วิปัสสนา

^๑ องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๔๘๕.

ห้างหุ้นส่วนจำกัด สายน้ำทิพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จามุตร จ สันทาปนภูเสน สันทาโป,
ปรีทหนภูเสน ปรีฬาโห, อุณฺหภูเสน
ทรโณติ วุจฺจนฺติ.

ชื่อว่า เป็นความเย็นใจอย่างเยี่ยม. แม้ใน
คำว่า ยอมพนจากความเดือดร้อน ความ
เรารอนและความกระวนกระวายว่าเที่ยงนี้
ก็พึงทราบเนื้อความดังนี้ ก็เลสที่เป็นไปว่า
"เที่ยง" นั้นแหละ ท่านกล่าวว่า เป็นความ
เดือดร้อน ควยอรรถว่าทำไหรอนพร้อม
ว่าเป็นความเรารอน ควยอรรถว่าเผา
โดยรอบ, ว่าความกระวนกระวาย ควย
อรรถว่าร้อนทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกหน้า.

๒๑๗. เนกขัมมํ ฌายตีติ ฌานนติ-
อาทโย เหฏฺฐา วุตฺตตฺถา. เนกขมฺมาทีนึ
เจตฺถ อฏฺฐ สฺมาปฺตฺติโย. จ
นิพฺเพธภาคิยา เนา.

๒๑๗. คำว่า เนกขัมมะ ชื่อว่า ฌาน
ควยอรรถว่า เผา เป็นต้น มีอรรถอันใด
กล่าวไว้แล้วในหนหลัง. ก็ในที่นี้ เนกขัมมะ
เป็นต้น และสมาบัติ ๘ เป็นนิพเพธภาคิยะ
(เป็นไปในส่วนซ้ำแรกกิเลส) นั้นเทียว.

๒๑๘. อนุปาทา จิตฺตสฺส วิโมกฺโขติ
อิธ วิปฺสฺสนาเยว. "เอตฺตตฺถา กถา,
เอตฺตตฺถา มนฺตนา, ยทิตฺถ อนุปาทา

๒๑๘. คำว่า อนุปาทาจิตตวิโมกข์
ในที่นี้ได้แก่วิปัสสนานั่นเอง. ส่วนนิพพาน
ชื่อว่า อนุปาทาจิตตวิโมกข์ เช่นในพระบาลี

จิตตสฺส วิโมกฺโข^๑ เอตฺถ ปน นีว่า "การสนทนามีข้อนี้เป็นประโยชน์, นิพพานํ อนุปาทา จิตตสฺส วิโมกฺโข. การปรึษาหารมีข้อนี้เป็นประโยชน์, คือ กตฺหุปาทาเนหิตี กตฺหิ อฺปาทาเนหิ. อนุปาทาจิตตวิโมกฺข (ความหลุดพ้นแห่งจิต เพราะไม่ยึดมั่น)". บทว่า กตฺหุปาทาเนหิ เทวกับ กตฺหิ อฺปาทาเนหิ แปลว่า จาก อฺปาทานเทวไร.

กตฺมา เอกฺปาทานาติ กตฺมโต. สองบทว่า กตฺมา เอกฺปาทานา แปลว่า เอกฺปาทานโต. อิทฺ เอกฺปาทานาติ จากอฺปาทานหนึ่งไหน. สองบทว่า อิทฺ อิโต เอกโต อฺปาทานโต. อิทฺนติ เอกฺปาทานา แปลว่า จากอฺปาทานหนึ่งนี้. ปุพฺพภาณฺวาเปกฺขํ วา. อฺปาทานโต. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อิทฺ เสด็จถึงญาณตน ๆ. มุจฺจเนสุ ยสุมา อาทิตโต สงฺขารานํ ในการพนจากอฺปาทาน เพราะภิกษุเห็น อุตฺยพฺพยํ ปสฺสิตฺวา ปสฺสิตฺวา อนิจฺจา- แล้ว ๆ ซึ่งความตั้งขึ้น และความเสื่อมไป นุปสฺสนาย วิปสฺสตี, ปจฺฉา สงฺขารานํ แห่งสังขารแต่ตน จึงเห็นแจ้งด้วยอนิจจา- ภงฺคเมว ปสฺสิตฺวา อนิมิตฺตานุปสฺสนาย นุปสฺสนา, ภายหลังเห็นความดับแห่งสังขาร วิปสฺสตี. อนิจฺจานุปสฺสनावิเสโสเยว นั้นเอง จึงเห็นแจ้งด้วยอนิมิตตานุปสฺสนา. หิ อนิมิตฺตานุปสฺสนา. สงฺขารานํ ก็ ความพิเศษแห่งอนิจจานุปสฺสนานั้นเอง

^๑ วิ. ป. ๘/๔๐๖, อง. ติก. ๒๐/๒๕๕.

อุทฺทพฺพทสฺสเนน จ ภงฺกทสฺสเนน จ
 อุตฺตภาโว ปากโฏ โหติ. เตน
 ทิฏฺฐปาทานสฺส จ อุตฺตวาทุปาทานสฺส
 จ ปหานํ โหติ. ทิฏฺฐิปุพฺพหเนเนว จ
 "สึลฺลพฺพเตน อุตฺตวา สุชฺฌตี"ติ ทสฺสเนน
 อภาวโต สึลฺลพฺพตฺตปาทานสฺส ปหานํ
 โหติ.

ชื่อว่า อนิมิตตานุปัสสนา, ความไม่มี
 แห่งอัสสา ย่อมปรากฏด้วยการเห็นความ
 เกิดขึ้นและความเสื่อมไป และด้วยการเห็น
 การดับแห่งสังขารทั้งหลาย. ด้วยเหตุนี้
 การละทิฏฐุปาทาน และอัสสาทุปาทานจึงมี
 ได้. และเพราะละทิสฺสิไคยนั้นเอง การละ
 สึลฺลพฺพตฺตปาทานจึงมีได้. เพราะไม่มีที่คั่นว่า
 "อัสสา ย่อมบริสุทธิ์ด้วยศีลและพรต".

ยสฺมา จ อนตฺตานุปัสฺสนาย อชฺชุกเมว
 อุตฺตภาโว ปสฺสตี, อนตฺตานุปัสฺสนา-
 วิเสโสเยว จ สุตฺตานุปัสฺสนา, ตสฺมา
 อิมานิ จตฺตาริ ญาณานิ ทิฏฺฐปาทานาทีหิ
 ตีหิ อฺปาทาเนหิ มุจฺจนฺติ.

ก็เพราะพระโยคีย่อมเห็นความไม่มี แห่ง
 อัสสาตรงทีเดียว ด้วยอนัตตานุปัสสนา,
 ก็ ความพิเศษของอนัตตานุปัสสนานั้นเอง
 ชื่อว่า สุตฺตานุปัสสนา, เพราะฉะนั้น ญาณ
 ทั้ง ๔ เหล่านี้ จึงยอมพ้นจากอุปาทาน ๓
 มีทิฏฐุปาทานเป็นต้น.

ทุกฺขานุปัสฺสนาทีนํเยว จ^๑ ปน จตฺตสฺสเนน
 ตณฺหาเยว อชฺชฺวิปฺลฺลจฺฉนิกตฺตวา อนิจฺจานุ-

แต่ทานมิได้กล่าว ความพ้นจากกามุปาทาน
 ของอนุปัสสนาทั้ง ๓ มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น

^๑ ฉ. โปตถเก จ-สทฺโท นตฺถิ.

ห้างหุ้นส่วนจำกัด สายน้ำทิพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปัสสนาทินณฺจ ติสฺสนุนฺ^๑ กามุปาทานโต
 มุจฺจนฺ น วุคฺตํ. ยสฺมา อาทิตฺโต
 ทุกฺขานุปัสฺสนาย "สงฺขาราทุ กุกฺขา"ติ
 ปสฺสโต ปจฺฉา อปฺปณฺหิตานุปัสฺสนาย จ
 "สงฺขาราทุ กุกฺขา"ติ ปสฺสโต สงฺขารานํ
 ปตฺถนา ปหฺยติ. ทุกฺขานุปัสฺสนาวิเสโสเยว
 หิ อปฺปณฺหิตานุปัสฺสนา. ยสฺมา จ
 สงฺขารेषु นินฺพิทานุปัสฺสนาย นินฺพิทฺต-
 ตสฺส วิรํคานุปัสฺสนาย วิรชฺชนตสฺส
 สงฺขารานํ ปตฺถนา ปหฺยติ, ตสฺมา
 อิมานิ จตฺตาริ ฅาณานิ กามุปาทานโต
 มุจฺจนฺติ. ยสฺมา นโรธานุปัสฺสนาย
 กิเลสํ นโรเชติ, ปฏินิสฺสคฺคานุปัสฺสนาย
 กิเลสํ ปริจฺจชติ, ตสฺมา อิมานิ เทว
 ฅาณานิ จตฺตฺหิ อฺปาทาเนหิ มุจฺจนฺตีติ
 เอวํ สภาวนานตฺเตน จ อาการ-
 นานตฺเตน จ อฏฺฐสฺสฏฺฐิ วิโมกฺขา
 นินฺทิตฺถา.

เพราะค้นหาเป็นข้าศึกตรงต่ออนุปัสสนาทั้ง ๔
 มีทุกขานุปัสสนาเป็นต้นนั่นเอง. เพราะเมื่อ
 พระโยคีเห็นว่า "สังขารเป็นทุกข์" ด้วย
 ทุกขานุปัสสนาแต่ตน ภายหลังเห็นว่า "สังขาร
 เป็นทุกข์" ด้วยอปปณฺหิตานุปัสสนา ก็ย่อมจะ
 ละความปรารถนาสังขารทั้งหลาย. ก็ความ
 พิเศษของทุกขานุปัสสนานั้นเอง ชื่อว่า อปฺ-
 ปณฺหิตานุปัสสนา. อนึ่ง เพราะเมื่อพระโยคี
 หมายด้วยนินพิทานุปัสสนาในสังขารทั้งหลาย
 คลายกำหนดด้วยวิรํคานุปัสสนา ก็ย่อมจะ
 ละความปรารถนาสังขารทั้งหลาย, ฉะนั้น
 ฅาณทั้ง ๔ นี้จึงพ้นจากกามุปาทาน. เพราะ
 พระโยคียังกิเลสให้ดับ ด้วยนโรธานุปัสสนา
 สละกิเลสด้วยปฏินิสฺสคฺคานุปัสสนา, ฉะนั้น
 ฅาณทั้ง ๒ นี้จึงพ้นจากอฺปาทาน ๔ ทาน
 แสดงไขวิโมกข์ ๖๘ โดยความต่างแห่ง
 สภาวะและโดยความต่างแห่งอาการอย่างนี้
 ด้วยประการฉะนี้.

^๑ ฉ. อนิจฺจานุปัสสนาทิน จตฺตฺสนนฺ.

ห้างหุ้นส่วนจำกัด สายน้ำทิพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๒๑๘. อิทานิ อาทิตโต อุทฺธิฏฺฐจัน
 คิณฺณํ วิโมกฺขานํ มุขานิ ทสฺเสตฺตวา
 วิโมกฺขมุขปุพฺพงฺคมฺ อนุทฺทริยวิเสสํ
 ปุคฺคลวิเสสญฺจ ทสฺเสตฺตกาโม คิณฺณ
 โย ปนิมานีตฺติอาทิมาน. ตตฺถ
วิโมกฺขมุขานีตฺติ คิณฺณํ วิโมกฺขานํ มุขานิ.

๒๑๘. บัดนี้ท่านประสงค์จะแสดงทาง
 แห่งวิโมกข์ทั้ง ๓ ที่ได้ยกขึ้นแสดงแล้ว
 เบื้องต้น แล้วแสดงความต่างแห่งอินทรีย์
 และความต่างแห่งบุคคลอันมีทางแห่งวิโมกข์
 เป็นประธาน จึงกล่าวคำว่า ก็ทางแห่ง
วิโมกข์ ๓ เหล่านี้แล ดังนี้ เป็นต้น. ในคำนั้น
 คำว่า ทางแห่งวิโมกข์ ไต่แก่ทางแห่งวิโมกข์
 ทั้ง ๓.

โลกนियยานาย สํวตฺตุนตีตฺติ เตชาตฺถ-
 โลกโต นียฺยานาย นิกฺคมนาย สํวตฺตุนตี.
สพฺพสงฺขาเร ปริจฺเจทปริวฏฺฐมโต
สมนุปฺสฺสนตฺตายาติ สพฺเพสํ สงฺขารานํ
 อุทฺทยพฺพยวเสณ ปริจฺเจทโต เจว
 ปริวฏฺฐมโต จ สมนุปฺสฺสนตฺตาย. โลกนียฺยานํ
 โหตีตฺติ ปาสเสโส. อนิจฺจานุปฺสฺสนา हि
 "อุทฺทยโต ปุพฺเพ สงฺขาราน นตฺถี"ติ
 ปริจฺฉินฺนิตฺตวา เตสํ กตฺติ สมเนวสมานา^๑

คำว่า ยอมเป็นไปพร้อมเพื่อนำออกจากโลก
 ความว่า ยอมเป็นไปพร้อมเพื่อนำออกคือออก
 ไปจากโลกอันเป็นไปในธาตุทั้ง ๓. คำว่า
โดยภาวะพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวง โดย
กำหนดและเป็นตอน มีความว่า โดยภาวะ
 พิจารณาเห็นโดยกำหนด และโดยเป็นตอน
 ด้วยอำนาจความเกิดขึ้นและความเสื่อมแห่ง
 สังขารทั้งปวง. มีปาฐะที่เหลือว่า โลก-
 นียฺยานํ โหติ (แปลว่า การนำออกจากโลก

^๑ ฉ. สมเนวสมานา.

"วยโต ปริ น คุจฺจนฺติ, เอตุเถว
อนฺตรธายนฺตี"ติ ปริวฏฺหมโต ปริยฺนตโต
สมนุสฺสตี. สพุทฺสงฺขารา หิ อุตฺเทน
ปุพฺพนตฺปริจฺฉินฺนา, วเยน อปรนต-
ปริจฺฉินฺนา.

อนิมิตฺตตาย จ ธาตุยา จิตฺตสมฺปกฺขนท-
ตายนฺตี วิปสฺสนากฺขณฺเปี นิพฺพาน-
นินฺนตาย อนิมิตฺตกาเรน อุกฺกุจฺจานโต
อนิมิตฺตสงฺขาทาย นิพฺพานธาทูยา
จิตฺตปวิสฺนตาย จ โลกนียฺยานํ โหติ.
มโนสมฺมุเตชฺชนตายนฺตี จิตฺตสํเวชฺชนตาย.
ทุกฺขานุสฺสนาย หิ สงฺขาราเรสุ จิตฺตํ
สํวิชฺชตี? อปรปฺนิหิตาย จ ธาตุยฺตานฺตี

ยอมสำเร็จ). จริงอยู่ อนิจจานุปัตสสนา
กำหนดว่า "ก่อนแต่เกิดขึ้นยอมไม่มีสังขาร"
เมื่อตามค้นหาถึงการไปของสังขารเหล่านั้น
ก็พิจารณาเห็นโดยเป็นตอน คือโดยสิ้นสุดว่า
"พ้นจากความเลื่อมสังขารไม่ไป, ก็ยอม
อันตรธานอยู่ในขณะเลื่อมนี้เท่านั้น" เพราะ
ว่าสังขารทั้งปวง กำหนดส่วนเบื้องตนด้วย
ความเกิด กำหนดส่วนเบื้องปลายด้วยความ
ดับ.

คำว่า ด้วยภาวะที่จิตแล่นไปในธาทูอันหา
นิมิตฺมิได้ ความว่า การนำออกจากโลก
ยอมสำเร็จด้วยภาวะที่จิตน้อมไปสู่นิพพานแม่
ในขณะแห่งวิปัสสนา และด้วยภาวะที่จิตเข้า
ไปในนิพพานธาทู ที่เรียกว่า อนิมิตฺตตะ
เพราะความปรากฏ โดยอาการอันหานิมิต
มิได้. คำว่า ด้วยภาวะที่ทำให้ใจอาจหาญ
ได้แก่ ด้วยภาวะที่ทำให้จิตสลัด. จริงอยู่

๑ วิสุทฺธิมคฺค. ๓/๒๔๔ สํเวเชตี.

วิปัสสนากุข เณปี นิพพานนินนตาย
อุปปฏิทิตากาเรน อุปฏจानโต อุปปฏิทิต-
สงฆาตาย นิพพานธาคุยา.

จิตยอสมสลคในสังขารทั้งหลาย ควยทุกขานุ-
ปัสสนา. คำว่า ในอุปปฏิทิตธาตุ คือใน
นิพพานธาตุที่เรียกว่า อุปปฏิทิตะ เพราะ
ปรากฏโดยอาการอันไม่มีที่ตั้ง ควยภาวะที่
น้อมไปสู่นิพพานธาตุแม่ในขณะแห่งวิปัสสนา.

สพพชมเมติ นิพพานสุส อวิปัสสนูปคตเตปี
อนตตสภาวสพภาวโต "สพพสงฆาเร"ติ
อวตฺวา "สพพชมเม"ติ วุตฺตํ. ปรโต
สมนุปัสสนตายาติ ปจฺจายตตตฺตา
อวสตาย อวิเชยฺยตาย จ "นาคํ น
มมนุ"ติ เอว อนตฺตโต สมนุปัสสนตาย.
สุญฺญตาย จ ธาคุยาติ วิปัสสนากุขเณปี
นิพพานนินนตาย สุญฺญตากรน อุปฏ-
จानโต สุญฺญตาสงฆาตาย นิพพานธาคุยา.
อิตติ อิมานิ คีณิ วจนานิ อนิจฺจทุกฺขา-
นตฺตานุปัสสนานํ วเสน วุตฺตานิ. เตเนว

คำว่า ธรรมทั้งปวง ความว่า ท่านมิได้
กล่าวว่า "สังขารทั้งปวง" แต่กล่าวว่า
"ธรรมทั้งปวง" เพราะพระนิพพานแม่เมื่อ
ไม่เข้าถึงวิปัสสนา ก็มีสภาวะเป็นอนัตตา.
คำว่า ควยภาวะที่พิจารณาเห็นโดยความ
เป็นอย่างอื่น ความว่า ควยภาวะที่พิจารณา
เห็นโดยเป็นอนัตตาอย่างนี้ว่า "ไม่ใช่เรา
ไม่ใช่ของเรา"ดังนี้ เพราะไม่อยู่ในอำนาจ
และเพราะว่าไม่ได้เพราะภาวะที่เนื่องด้วย
ปัจจัย. คำว่า ในสุญญตธาตุ คือในนิพพาน-
ธาตุที่เรียกว่า สุญญตา เพราะปรากฏโดย

๑ วิสุทธิมคฺคสุส ๓/๒๔๔-๓๐๐ อังเก
โอโลเกตพพิ.

ห้างหุ้นส่วนจำกัด สายน้ำทิพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตทนนฺตรํ อนิจฺจโต มนสิการโ โตติอาทิ
วุตฺตํ. ตตฺถ ขยโต ชียนโต. ภยโต
สภยโต. สุณฺณโต อตุตฺรหิตโต.

อาการเป็นของว่างเปล่า เพราะน้อมไปสู่
นิพพานแม้ในขณะที่แห่งวิปัสสนา. คำทั้ง ๓
คั้งกล่าวนี้ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งอนิจจานุ-
ปัสสนา ทุกขานุปัสสนาและอนัตตานุปัสสนา.
คำว่า เมื่อมนสิการโดยความเป็นของไม่
เที่ยงเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ในลำดับนั้น ด้วย
เหตุนี้แหละ. ในคำนั้น บทว่า ขยโต
แปลว่า โดยความสิ้นไป. บทว่า ภยโต
แปลว่า โดยความเป็นไปกับด้วยภัย. บทว่า
สุณฺณโต คือโดยเว้นจากอัสสา.

อธิโมกฺขพหุลนฺติ อนิจฺจานุปัสสนาย
"ขณฺณํควเสณ สงฺขารํ ภิชฺชุนฺตี"ติ
สทฺธาย ปฏิปนฺนสฺส ปจฺจกฺขโต
ขณฺณํคหฺสฺสเนน "สจฺจํ วตฺตํ ภควา"ติ
ภควติ สทฺธาย สทฺธาพหฺลํ จิตฺตํ โหติ.

คำว่า จิตมากไปด้วยความน้อมใจเชื่อ
มีความว่า เมื่อผู้ปฏิบัติด้วยศรัทธาว่า
"สังขารทั้งหลาย ย่อมแตกไปด้วยอำนาจ
ความแตกไปทุกขณะ" คั้งนี้ ด้วยอนิจจานุ-
ปัสสนา จิตย่อมเป็นธรรมชาติมากไปด้วย
ความเชื่อในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าไตรสรัสไว้แล้วจริงหนอ"คั้งนี้
ด้วยการเห็นความดับไปทุกขณะโดยประจักษ์.

ทำงหุ่่นส่วนจ่ากัถ สายนํ้าทิพย์
สร้างคั่นฉบั้บพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธรูชา

อถวา ปจฺจุปปนฺนํ ปเทสสงฺขารํ
 อนิจฺจํ ปสฺสิตฺวา "เอวํ อนิจฺจา
 อตีตํ นาคตปจฺจุปปนฺนา สพฺเพ
 สงฺขารํ"ติ อธิมุจฺจนโต อธิโมกฺขพหุลํ
 จิตฺตํ โหติ. ปสฺสทุธิพหุลนฺติ
 ทุกฺขานุปสฺสนาย จิตฺตกุโฆภกราย ปณฺธิยา
 ปชหนฺโต จิตฺตทรรณภาเวน ปสฺสทุธิพหุลํ
 จิตฺตํ โหติ.

อีกอย่างหนึ่ง จิตยอมเป็นธรรมชาติมากไป
 ด้วยความน้อมใจเชื่อ เพราะเห็นความที่
 สังขารบางส่วนที่เป็นปัจจุบัน เป็นของไม่
 เที่ยง น้อมใจเชื่อว่า "สังขารทั้งปวงที่เป็น
 อดีต อนาคตและปัจจุบัน ไม่เที่ยงอย่างนี้".
 คำว่า จิตมากไปด้วยความระงับ ความว่า
 จิตยอมเป็นธรรมชาติมากไปด้วยความระงับ
 ด้วยไม่มีความกระวนกระวายแห่งจิตเพราะ
 ละเสียซึ่งความปรารถนา อันกระทำความ
 กำเริบแห่งจิต ด้วยทุกขานุปัสสนา.

อถวา ทุกฺขานุปสฺสนาย สํเวกชนนโต
 สํวิคฺคสฺส จ โยนิโส ปทหนฺโต
 วิกุเขปาภาเวน ปสฺสทุธิพหุลํ จิตฺตํ โหติ.
เวทพหุลนฺติ อนตฺตานุปสฺสนาย พาหิรเกหิ
 อธิฏฺฐํ คมฺภีรอนตฺตลกฺขณํ^๑ ปสฺสโต
 ญาณพหุลํ จิตฺตํ โหติ. อถวา "สเทเวเกน
 โลเกน อธิฏฺฐํ อนตฺตลกฺขณํ ทิฏฺฐนฺ"ติ

อีกอย่างหนึ่ง จิตยอมมากไปด้วยความระงับ
 ด้วยไม่มีความฟุ้งซ่าน เพราะยังความสลัด
 ให้เกิดด้วยทุกขานุปัสสนา และเพราะผู้ที่
 สลัดแล้ว ตั้งความเพียรโดยอุบายแยบคาย.
 คำว่า จิตมากไปด้วยความรู้ ความว่า
 เมื่อเห็นอนัตตลักษณะอันลึกซึ้ง ซึ่งพวกนอก
 คำสนาไม่เห็นด้วยอนัตตานุปัสสนา จิตยอม

^๑ ฉ. คมฺภีรํ อนตฺตลกฺขณํ.

ทางหุ้นส่วนจำกัด สายน้ำทิพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ลพพรมภานน. ๒-๗.๗-๕

ตฺถุจฺสุตฺตํ ตฺถุจฺพิพฺพํ จิตฺตํ โหติ.

มากไปด้วยญาณ. อีกประการหนึ่ง เมื่อยินดีว่า "อนัตตลักษณะ ซึ่งโลกพร้อมทั้งเทวดามีได้เห็น เราได้เห็นแล้ว" ดังนี้ จิตยอมมากไปด้วยความยินดี.

อธิโมกฺขพหุโล สัทธินฺทริยํ
ปฏิลภตฺตี ปุพฺพภาเค อธิโมกฺโข พหุลํ
 ปวตฺตมาโน ภาวนาปาริปุริยา สัทธินฺทริยํ
 นาม โหติ, ตํ โส ปฏิลภติ นาม.
ปัสสทฺธิพหุโล สมาธิฺนฺทริยํ ปฏิลภตฺตี
 ปุพฺพภาเค ปัสสทฺธิพหุสฺสุตฺตํ "ปัสสทฺธกาโย
 สุขํ เวเทติ, สุขินโน จิตฺตํ สมာธิยตี"^๑
 วจนโต ภาวนาปาริปุริยา ปัสสทฺธิปจฺจยา
 สมาธิฺนฺทริยํ โหติ, ตํ โส ปฏิลภติ
 นาม. เวทพหุโล ปญฺณินฺทริยํ ปฏิลภตฺตี
 ปุพฺพภาเค เวโท พหุลํ ปวตฺตมาโน
 ภาวนาปาริปุริยา ปญฺณินฺทริยํ นาม
 โหติ, ตํ โส ปฏิลภติ นาม.

คำว่า ผู้มากไปด้วยอธิโมกข์ ย่อมได้สัทธินทรีย์ ความว่า ความน้อมใจเชื่อในส่วนเบื้องตน เป็นไปอยู่มาก ชื่อว่า เป็นสัทธินทรีย์ เพราะความบริบูรณ์แห่งภาวนา, ผู้มากไปด้วยอธิโมกข์นั้น ชื่อว่า ย่อมได้สัทธินทรีย์นั้น. คำว่า ผู้มากไปด้วยปัสสทฺธิ ย่อมได้สมาธิฺนฺทริย ความว่า ผู้มากไปด้วยปัสสทฺธิในส่วนเบื้องตน ย่อมมีสมาธิฺนฺทริย เพราะปัสสทฺธิเป็นปัจจัย ด้วยความบริบูรณ์แห่งภาวนา โดยพระบาลีว่า "ผู้มีกายระงับแล้ว ย่อมเสวยสุข, ผู้มีความสุข จิตยอมตั้งมั่น", ผู้มากไปด้วยปัสสทฺธินั้น ชื่อว่า ย่อมได้สมาธิฺนฺทริยนั้น. คำว่า ผู้มากไปด้วยเวท

^๑ อัง. ปญจก. ๒๒/๒๔, ขุ. ป. ๓๑/๑๒๕. (ภูมิพโลภิกขุ ๑/๑๓๓).

ยอมได้ปัญญินทรีย์ ความว่า เวทในส่วน
เบื้องตนเป็นไปอยู่มาก ชื่อว่า เป็นปัญญินทรีย์
เพราะบริบูรณ์ด้วยภาวนา, ผู้มากไปด้วย
เวทนั้น ชื่อว่า ยอมได้ปัญญินทรีย์ นั้น.

อาธิปเตยย์ โหตีติ จนฺทาทีเก
อธิปติภูเตปิ สกัจจนิปุผาทนฺวเสณ อธิปติ
โหติ ปธาโน โหติ. ภาวนายาติ
ภุมฺมวณฺณํ, อุปรูปริ ภาวนตฺถาย วา.
ตทฺนวยา โหนตีติ ตํ อญฺคามินี ตํ
อนฺวตฺตินี โหนตี. สหชาตปจฺจยา โหนตีติ
อุปฺปชฺชฺมานา จ สห อุปฺปาทนภาเวณ
อุปฺการกา โหนตี ปกาสฺสส ปทีโป วีย.

คำว่า อาธิปเตยย์ โหติ แปลความ
ว่า แม่เมื่อธรรมมีฉันทะเป็นตน เป็นอธิปัต
อินทรีย์ก็ยังเป็นอธิปัต คือเป็นประธาน ด้วย
สามารถการยังกิจของตนให้สำเร็จ. บทว่า
ภาวนาย เป็นสัทมวิภักติ, อีกอย่างหนึ่ง
แปลว่า เพื่อต้องการจะให้เกิดขึ้น ๆ ขึ้นไป.
บทว่า ตทฺนวยา โหนตี แปลว่า เป็น
ธรรมชาติไปตามอินทรีย์นั้น คือเป็นไปตาม
อินทรีย์นั้น. คำว่า เป็นสหชาตปจฺจย ความว่า
และเมื่อเกิดขึ้นยอมเป็นอุปการะ ด้วยภาวะ
ที่ทำให้เกิดขึ้นพร้อมกัน เหมือนอย่างประทีป
เป็นอุปการะแก่แสงสว่าง ฉะนั้น.

อญฺมณฺณปจฺจยา โหนตีติ อญฺมณฺณ
อุปฺปาทนฺนุปฺตฺถมฺภนภาเวณ อุปฺการกา
โหนตี อญฺมณฺณปฺตฺถมฺภกํ ติทฺถทํ วีย.

คำว่า เป็นอญฺมณฺณปจฺจย ความว่า เป็น
อุปการะโดยภาวะที่คำจุน โดยทำให้กันและ
กันเกิดขึ้น เหมือนดังไม้ ๓ อัน ซึ่งค้ำกัน

บริษัท น่านฟ้าประกันภัย จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นิสสัยปัจจยา โหนตตี อธิฏจนาภาเรน และกันไว้ ฉะนั้น. คำว่า เป็นนีสสัยปัจจย
นิสสัยภาเรน จ อุปการกา โหนติ คือ เป็นอุปการะโดยอาการเป็นที่ตั้ง และ
ตรุจิตตกมมานัน ปจวีปฐาติ วย. โดยอาการเป็นที่อาศัยเหมือนกึ่งแผ่นดินและ
สัมปยุตตปัจจยา โหนตตี เอกวตุฏก- แผ่นผาเป็นต้น เป็นอุปการะแก่ต้นไม้และ
เอการมมณเอกุปาตเอกนิโรธสงฺขา เตน ภาพจิตรกรรมฉะนั้น. คำว่า เป็นสัมปยุตต-
สัมปยุตตภาเวน อุปการกา โหนติ. ปัจจย คือ เป็นอุปการะด้วยภาวะที่ประกอบ
 รวมกัน กล่าวคือมีวัตถุอันเดียวกัน มีอารมณ์
 อย่างเดียวกัน เกิดพร้อมกัน และทับ
 พร้อมกัน.

๒๒๐. ปฏิเวธกาเลติ มคฺคกฺขณเ
 สจฺจปฏิเวธกาเล. ปญฺณินฺทริยํ อาธิปเตยฺย
โหตีติ มคฺคกฺขณเ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา
 สจฺจทสฺสนกิจฺจกรณวเสณ จ กิเลสํปฺปหान-
 กิจฺจกรณวเสณ จ ปญฺณินฺทริยเมว เชฏฺฐกํ
 โหตี. ปฏิเวธายาติ สจฺจปฏิวิชฺฌนตฺถาย.
เอกรสาตี วิมุตฺติริสเณ. ทสฺสนญฺเณนาตี
 สจฺจทสฺสนญฺเณ. เอวํ ปฏิวิชฺฌนโตปิ
ภาเวตี, ภาเวนโตปิ ปฏิวิชฺฌตีติ
 มคฺคกฺขณเ สกึเยว ภาวนาย จ ปฏิเวธสฺส

๒๒๐. คำว่า ในเวลาแห่งตลอด คือ
 ในเวลาแห่งตลอดสัจจะ ในขณะที่แห่งมรรค.
 คำว่า ปญฺณินฺทริยํเป็นใหญ่ ความว่าปญฺณินฺทริย
 นั้นเอง กระทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ในขณะ
 แห่งมรรคเป็นใหญ่ ด้วยอำนาจกระทำกิจ
 คือการเห็นสัจจะ และด้วยอำนาจแห่งการ
 กระทำกิจ คือการละกิเลส. คำว่า เพื่อการ
แห่งตลอดคือเพื่อประโยชน์แก่การแห่งตลอด
 สัจจะ. คำว่า มีรสเป็นอันเดียวกัน คือ
 โดยวิมุตติรส. คำว่า ด้วยสภาวะที่เห็น

จ สพฺภาวทสฺสนตฺถิ วุตฺตํ. อนตฺตานุ-
ปสฺสนาย วิปสฺสนา กุข เณปี ปญฺญินฺทริยสฺเสว
อาธิปเตยฺยตฺตา "ปฏฺวิเวธกา เลปิ"ติ
อปี-สทฺโท ปยุตฺโต.

คือด้วยสภาวะที่เห็นลัจจะ. คำว่า อย่างนี้
แม่ผู้แทงตลอด ก็ชื่อว่า ยอมทำให้เกิด,
แม่ผู้ทำให้เกิด ก็ชื่อว่า ยอมแทงตลอด
ท่านกล่าวเพื่อจะแสดงว่า ในขณะที่แห่งมรรค
มีการทำให้เกิดและการแทงตลอดครั้งเดียว
เท่านั้น. ท่านประกอบอปี-ศัพท์ว่า "ปฏฺวิเวธ-
กา เลปิ" ดังนี้ เพราะปญฺญินฺทริยฺ์เท่านั้น
เป็นใหญ่ แม้ในขณะที่เห็นแจ้งด้วยอนัตตานุ-
ปัสสนา.

๒๒๑. อนิจฺจโต มนสิการโต
กตมินฺทริยํ อธมตฺตํ โหตีติอาทิ
อินฺทริยวิเสเสน ปุคฺคลวิเสสํ ทสฺเสตฺถ
วุตฺตํ. ตตฺถ อธมตฺตุนฺติ อธิกํ. ตตฺถ
สทฺธินฺทริยสมาธินฺทริยปญฺญินฺทริยานํ อธิ-
มตฺตตา สงฺขารุเปกฺขาย เวทิตพฺพา.
สทฺธาวิมุตฺโตติ เอตฺถ อวิเสเสตฺวา
วุตฺเตปิ อุปฺริ วิเสเสตฺวา วุตฺตตฺตา
โสตาปตฺติมคฺคํ จเปตฺวา เสเสสฺสุ สตฺตสฺสุ
จนาเนสฺสุ สทฺธาวิมุตฺโตติ วุตฺตํ โหตี.

๒๒๑. คำว่า เมื่อมนสิการโดยความ
เป็นของไม่เที่ยง อินทริยอะไรมีประมาณยิ่ง
เป็นต้น. ท่านกล่าวเพื่อจะแสดงความต่าง
แห่งบุคคลโดยความต่างแห่งอินทริย. ใน
คำนั้น บทว่า อธมตฺตํ แปลว่ายิ่ง. ในขณะที่
แห่งมรรคนั้น พึงทราบความที่สทฺธินฺทริย
สมาธินฺทริย และปญฺญินฺทริยมีประมาณยิ่งโดย
สังขารุเบกฺขา. ในคำว่า บุคคลเป็นสทฺธา-
วิมุตฺตํ นี้ มีคำอธิบายว่าบุคคลเป็นสทฺธาวิมุต
ในฐานะ ๗ ที่เหลือ เว้นโสตาปตฺติมรรค

สัทธาวิมุตโต สหุทธิริยสุส อหิมตตตตะ
 โหติ, น สหุทธิริยสุส อหิมตตตตะ
 สหุตฺถ สหุธาวิมุตโตติปิ วุตฺตํ โหติ.
 โสคาปตฺติมคฺคกฺข เณ . สหุทธิริยสุส
 อหิมตตตตะเยว เสเสสุ สหามิทธิริย-
 ปญฺญิทธิริยาหิมตตตตะปิ สติ สหุธา-
 วิมุตโตเยว นาม โหตีติ วทนฺติ.
กายสกฺขี โหตีติ อฏฺฐสฺปิ จาเนสุ
กายสกฺขี นาม โหติ. ทิจฺฉิปฺปตฺโต โหตีติ
 สหุธาวิมุตเต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพ?

เพราะเมื่อก้าวไปให้ต่างกันแล้ว ก็ได้
 ก้าวไวให้ต่างกันอย่างหนา. มีคำอธิบายว่า
 บุคคลเป็นสัทธาวิมุต เพราะสหุทธิริยมี
 ประมาณยิ่ง, หาใช่เป็นสัทธาวิมุตในฐานะ
 ทั้งหมด เพราะสหุทธิริยมีประมาณยิ่งไม่
 ดังนี้ก็มี. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บุคคล
 ชื่อว่าเป็นสัทธาวิมุตทีเดียว แม้ในเมื่อมี
 สหามิทธิริยและปญฺญิทธิริย มีประมาณยิ่งมีอยู่
 ในขณะแห่งมรรคที่เหลือ เพราะสหุทธิริย
 มีประมาณยิ่งในขณะ โสคาปตฺติมรรคเท่านั้น.
 คำว่า บุคคลเป็นกายสกฺขี ความว่า บุคคล
 ชื่อว่าเป็นกายสกฺขีในฐานะทั้ง ๘. คำว่า
 บุคคลเป็นทิจฺฉิปฺตตะ ฟังทราบตามนัยที่กล่าว
 แล้วในสัทธาวิมุตนั้นแหละ.

สทฺทหนโต วิมุตโตติ สหุธาวิมุตโตติ
 สหุทธิริยสุส อหิมตตตตะ โสคาปตฺติ-

คำว่า บุคคล ชื่อว่า สัทธาวิมุต ด้วย
อรรถว่า เชื่ออยู่หลุดพ้นแล้ว มีคำอธิบายว่า

๑ วิสฺสุทฺธิมคฺคสฺส. ๓/๓๐๑-๓๐๒ อัง. เก.
 โอโล. เกตพฺพ.

มคฺคกฺขณเ สทฺทหนฺโต จตุสฺสปี ผลกฺขณเณสุ
วิมุตฺโตติ สทฺธาวิมุตฺโตติ วุตฺตํ โหติ.
อุปริมคฺคตฺตยกฺขณเ สทฺธาวิมุตฺตตฺตํ
อิทานิ วกฺขตี. โสตาปตฺติมคฺคกฺขณเ
ปน สทฺธานุสාරิตฺตํ ปจฺฉา วกฺขตี.

บุคคลชื่อว่า สัทธาวิมุต เพราะอรรถ
ว่า เมื่อเชื่ออยู่ในขณะแห่งโสตาปัตติมรรค
เพราะสัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง หลุดพ้นแล้ว
ในขณะแห่งผลทั้ง ๔. ท่านจึงกล่าวความเป็น
สัทธาวิมุตในขณะแห่งมรรคเบื้องต้นทั้ง ๓
ต่อไป ณ บัดนี้. แต่ท่านจึงกล่าวถึงความ
เป็นสัทธานุสारी ในขณะแห่งโสตาปัตติมรรค
ในภายหลัง.

ผู้จตุตฺตา สจฺฉิกโตติ กายสกฺขีติ
สุกฺขวิปัสสกฺตเต สติ อุปจารชฺฌานผลสฺสส
รูปารูปชฺฌานลาภิตฺเต สติ รูปารูปชฺฌาน-
ผลสฺสส ผู้จตุตฺตา นิพพานํ สจฺฉิกโตติ
กายสกฺขี, นามกาเยน^๑ วุตฺตปฺปกาเร
ฌานผลเส จ นิพพานเ จ สกฺขีติ.
วุตฺตํ โหติ.

คำว่า บุคคล ชื่อว่า กายสกฺขี ด้วยอรรถว่า
กระทำให้แจ้ง เพราะถูกต้องแล้ว ความว่า
บุคคล ชื่อว่า กายสกฺขี ด้วยอรรถว่า ทำให้
แจ้งซึ่งนิพพาน เพราะเมื่อมีความเป็นสุข-
วิปัสสก ก็ต้องสัมผัสอุปจารฌาน เพราะ
เมื่อเป็นผู้ไ้รูปรูปฌานและอรูปรูปฌานก็ต้องสัมผัส
รูปฌานและอรูปรูปฌาน, มีคำอธิบายว่า เป็น
สกฺขีในการถูกต้องฌานอันมีประการดังกล่าว
แล้วด้วยนามกายและในนิพพาน.

^๑อิ. กายสฺกฺขี นาม, กาเยน.

ทิวฺจตุคฺคา ปตฺโตติ ทิวฺจิปตฺโตติ คํวํ บุคฺค ชํวํ เป็นทิวฺจิปตฺตะ คฺว
โสตาปตฺติมคฺคกฺขณ สมฺปยุตฺเตน อรรถวํ บรรลฺล เพราะเห็นธรรม
ปณฺณิหฺริเยน ปจฺมํ นิพฺพานํ ทิวฺจตุคฺคา ความวํ บุคฺค ชํวํ ทิวฺจิปตฺตะ คฺว
ปจฺฉา โสตาปตฺติผลาทิวฺเสณ นิพฺพานํ อรรถวํ เพราะเห็นพระนิพพานก่อนคฺว
ปตฺโตติ ทิวฺจิปตฺโต, ปณฺณิหฺริยสงฺฆา ตาย ปณฺณิหฺริยํ อันสมฺปยุตฺกัณ ในขณะแห่งโสตา-
ทิวฺจียา นิพฺพานํ ปตฺโตติ วุตฺตํ โหติ. ปตฺติมรรค ภายหลังจึงบรรลฺลพระนิพพาน
โสตาปตฺติมคฺคกฺขณ ปน ธมฺมานุสํวริตฺตํ คฺว สามารถแห่งโสตาปตฺติผลเป็นต้น, มีคํว
ปจฺฉา วกฺขติ. อธิบายวํ ไค บรรลฺลนิพฺพานคฺว ทิวฺจิปตฺตะ กล่าวคือ
ปณฺณิหฺริยํ. ก็ท่านจักกล่าวความเป็นธรรมา-
นุสํวริ ในขณะแห่งโสตาปตฺติมรรคในภายหลัง.

สทฺทหนฺโต วิมฺจจตีติ สทฺธาวิมฺตโตติ คํวํ บุคฺค ชํวํ เป็นสทฺธาวิมฺต คฺว
สทฺธิหฺริยสงฺส อริมตฺตตฺตา สทฺทาคามิ- อรรถวํ เชื่ออยู่ยอมหลุดพ้น มีความวํ
อนาคามิอรหตฺตมคฺคกฺขณ สทฺทหนฺโต เพราะเหตุที่สทฺธิหฺริยํ มีประมาณยิ่ง บุคฺค
วิมฺจจตีติ สทฺธาวิมฺตโต. เอตฺถ เชื่ออยู่จึงหลุดพ้น ในขณะสทฺทาคามิมรรค
วิมฺจจมาโนปิ อาสํสํ ภูตวจนวเสณ อนาคามิมรรค และอรหตฺตมรรค เพราะ-
"วิมฺตโต" ติ วุตฺโต. ฉานผลสงฺส ตีวิธ ฉน บุคฺคนั้นจึงชํวํ เป็นสทฺธาวิมฺต.
ฉานผลสงฺส. "ฉานผลสงฺส" ติอาทีนํ "ทุกฺขา ในอธิการนี้ บุคฺค แม่เมื่อกำลังหลุดพ้นท่าน
สงฺฆาร" ติอาทีนํ จ ปจฺมํ วุตฺตํ ก็กล่าววํ "หลุดพ้นแล้ว" คฺว อำนาจการ
ทวยเมว วิเสเสตฺวา วุตฺตานิ. ฉาตี กล่าวความจริงในความหวัง. คํวํ การ
โหตีติอาทีนํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถานํ. เอตฺถ ถูกต้องฉาน ไค แก่ ถูกต้องฉาน ๓ ประการ.

บริษัท น่านฟ้าประกันภัย จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จ ฌานลาภี บุคคโล สมาธินุทรีย์สุส คำว่า "ถูกต้องฌาน" เป็นต้น และคำว่า
 อนุภูลาย ทุกขานุปัสสนาย เอว "สังขารเป็นทุกข์" เป็นต้น ท่านกล่าวคำ
 วจฺจหิตฺวา มคฺคผลานิ ปาปฺพมาตีติ ๒ คำที่ใดกล่าวไว้ก่อนนั้นแหละ ใ้ต่างกัน.
 อาริยานํ อธิปฺปาโย. คำว่า เป็นอันรู้แล้ว เป็นต้น มีอรรถ
 อันหาพบเจอใดกล่าวไว้ในหนังสือ. ก็ใน
 อธิการนี้ มีอธิบายของอาจารย์ทั้งหลายว่า
 บุคคลผู้เป็นฌานลาภี ออกจากกิเลส ด้วย
 ทุกขานุปัสสนา อันอนุภูลแก่สมาธิทรีย
 นั้นแหละ ย่อมบรรลุผลมรรคผลดังนี้.

ลียาตี ลียํ, ภเวยฺยยุนฺติ อตฺตโณ.. บทว่า ลียา เทากับ ลียํ, ความว่า
 "ลียา"ตี เอตํ วิธิวจนเมว. ตโย พึงมี. บทว่า "ลียา" นี้ เป็นสัตตมีวิภักติ
บุคคลาตี วิปัสสนานิยเมน อินฺทฺริยนิยเมน บอกวิธีเท่านั้น? คำว่า บุคคล ๓ จำพวก

๑. บอกวิธี คือบอกกริยานั้นเอง สัททณฺีติ-
 สูตรที่ ๘๘๑ อนุมติ ปริกฺกปฺปวิธินฺนุตฺตนาทีสุ
 สตฺตมฺมี แปลว่า สัตตมีวิภักติ ลงในอรรถ
 เหล่านี้คือ อนุมติ ความยอมตาม,
 ปริกฺกปฺป ความรำพึง, วิธิ การกระทำ,
 นิมนฺตฺน การเชื่อเชิญ, อามนฺต การ
 เรียกมา, อชฺฌิตฺต การเชื่อเชิญ,
 สมฺปฺจฺจน การถาม, ปตฺถน ความปรารภณา.

จ วุตตะตา ตโย ปุคฺคลา. วุตฺตฺวเสนาติ ติสฺส อนุปสฺสนาสฺ เอเกกอินฺทฺริยวตฺต-
วเสน? ปริยาเยนาติ เตเนว ปริยาเยน.
 อิมินา วาเรน กิ ทสฺสิตฺ โหติ ?
 เหฏฺฐา เอเกกิสฺสา อนุปสฺสนาย
เอเกกสฺส อินฺทฺริยสฺส อาธิปจฺจ
เยภฺยฺยวเสน วุตฺตฺนฺติ จ, กทาจิ
ติสฺสปี อนุปสฺสนาสฺ เอเกกสฺเสว
อินฺทฺริยสฺส อาธิปจฺจ โหตีติ จ ทสฺสิตฺ
โหติ.

ได้แก่บุคคล ๓ จำพวกที่ท่านกล่าวโดยกำหนด
 แห่งวิปัสสนา และโดยกำหนดแห่งอินทรีย์.
 คำว่า ทวยสามารถแห่งวัตถุ คือ ทวย
 สามารถแห่งวัตถุแห่งอินทรีย์แต่ละอย่าง ๆ
 ในอนุปัสสนาทั้ง ๓. คำว่า โดยปริยาย
 คือโดยปริยายนั้นนั่นเอง. เป็นอันท่านแสดง
 ถึงอะไรโดยวาระนี้ ? เป็นอันท่านแสดงว่า
 ความที่อินทรีย์แต่ละอย่าง ๆ เป็นอธิบดีใน
 อนุปัสสนาแต่ละอย่าง ๆ ท่านได้กล่าวไว้
 แล้วทวยอำนาจเยภฺยฺยในหนหลัง, และ
 เป็นอันท่านแสดงว่า ความที่อินทรีย์แต่ละ
 อย่าง ๆ นั้นแหละเป็นอธิบดีในอนุปัสสนา
 ทั้ง ๓ ในกาลบางคราว.

อถวา ปุพฺพภาควิปสฺสนากฺขณ ติสฺสฺสนฺนฺมฺปิ
อนุปสฺสนานํ สพฺภาวโต ตาสฺ ปุพฺพภาคว-
วิปสฺสนาสฺ เตสํ เตสํ อินฺทฺริยานํ
อาธิปจฺจ อเปกฺขิตฺวา มคฺคผลกฺขณ ณ สฺ

อีกอย่างหนึ่ง เล็งถึงความที่อินทรีย์นั้น ๆ
 เป็นอธิบดี ในวิปัสสนาอันเป็นส่วนเบื้องต้น
 เหล่านั้น เพราะอนุปัสสนาทั้ง ๓ มีอยู่ใน
 ขณะแห่งวิปัสสนา อันเป็นส่วนเบื้องต้น จึงมี

๑ อ. เอเกน อินฺทฺริยวตฺตฺวเสน.